

TOIMIJUUS HEIKOSSA TYÖMARKKINATILANTEESSA
Kertomuksia työelämästä

Sanna Fagerlund
Tampereen Yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö
Hyvinvointipalvelujen järjestämisen
maisteriohjelma
Pro gradu -tutkielma
Huhtikuu 2016

TAMPEREEN YLIOPISTO

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

FAGERLUND, SANNA: TOIMIJUUS HEIKOSSA TYÖMARKKINATILANTEESSA

Kertomuksia työelämästä

Pro gradu -tutkielma, 68 s.

Hyvinvointipalvelujen järjestämisen maisteriohjelma

Ohjaaja: Kalliola, Satu

Huhtikuu 2016

TIIVISTELMÄ

Tutkielman tavoitteena on tuoda esiin yksilön kokemus siitä, miten toimijuus mahdollistuu tai rajoittuu heikossa työmarkkinatilanteessa. Tavoitteena on syventää ymmärrystä heikkoon työmarkkinatilanteeseen liittyvistä ilmiöistä. Tutkielmassa toimijuudella tarkoitetaan yksilön omaa käsitystä siitä, mihin hän kokee pystyvänsä ja mitä mahdollisuuksia yksilöllä on toimia edistääkseen omaa työmarkkina-asemaansa. Toimijuuteen sisältyy tavoitteellinen toiminta jotakin päämäärää kohden. Tutkielmassa toimijuutta tarkastellaan sosiaalisen kognition viitekehyksessä, jossa huomioidaan sekä yksilölliset että yhteiskunnalliset tekijät. Oleellista toimijuuden ilmentämisessä on toimijuuden mahdollistavan toimintaympäristön rakenne. Tutkielmassa toimintaympäristön oletetaan muodostuvan yhteiskunnallisesta rakenteesta, johon vaikuttavat vallitseva työmarkkinatilanne sekä poliittinen viitekehys työttömyyden vähentämiseksi. Tutkielma pohjautuu yksilön kokemuksen esiin nostaviin narratiiveihin.

Tutkielman aineisto koostuu kahdeksan Pääkaupunkiseudun Kierrätyskeskus Oy:n työntekijän kertomuksesta heidän työelämänsä kulusta. Yhteistä tutkittaville on, että heillä on kokemusta heikossa työmarkkinatilanteesta olemisesta. Kertomukset lähtevät liikkeelle tutkittavien nuoruudesta ja päättyvät nykyhetkeen. Kertomukset on analysoitu narratiivisen menetelmän avulla.

Tutkielman perusteella heikko työmarkkinatilanne on monitahoinen ilmiö, jossa yksilö voi vaikuttaa vain osittain omaan asemaansa. Vahva toimijuus edellyttää toimintaympäristön tukea. Yksilötason pystyvyyden tunteen lisäksi toimijuuteen tarvitaan ryhmätason tukea sekä yhteiskunnallisen rakenteen tasolta tietoa vaihtoehdoista ja mahdollisuuksia. Yhteiskunnan tulisi käyttää enemmän poliittista valtaa vaikuttaakseen vahvistavasti heikossa työmarkkinatilanteessa olevien yksilöiden toimijuuteen. Yhteiskunnalla tulisi olla keskeinen rooli suhdanne- ja rakennevaihtelujen tuottaman työttömyyden tasaamisessa. Heikossa työmarkkinatilanteessa toimijuuden aleneminen on paitsi yksilön myös yhteiskunnan resurssien hukkaamista.

Avainsanat: Toimijuus, heikko työmarkkinatilanne, sosiaalinen rakenne, narratiivinen tutkimus.

UNIVERSITY OF TAMPERE

School of Social Sciences and Humanities

FAGERLUND, SANNA: AGENCY IN A WEAK LABOUR MARKET SITUATION

Narratives about Working Life

Master's thesis, 68 pages.

Master's Degree Programme in Organizing Human Services

Supervisor: Kalliola, Satu

April 2016

ABSTRACT

The aim of this thesis is to bring out individuals' personal experiences on how their personal agency could be used in a weak labour market situation. This study aims to understand more comprehensively the issues linked to a weak labour market situation. In this thesis agency is understood as individuals' personal perceptions on their own capabilities and how they could improve their status in the current labour market situation. Personal agency consists of a target and action towards one's goal. In this thesis agency is being viewed from the perspective of social cognition theory. Social cognition theory includes factors both from the perspectives of an individual and the surrounding society. When expressing agency, it is essential to observe the operational environment which enables action. In this study the operational environment consists of social structure formed by the current labour market situation and the policy framework aiming to reduce unemployment. This thesis is based on the narratives which represent individual experiences.

The research material has been gathered from eight persons employed by Helsinki Metropolitan Area Reuse Center Ltd. Narratives consist of their working life experiences. The informants share the experience of being in weak labour market situation at some point of their working lives. The informants' narratives cover the time from the youth to the present time. Narrative method has been used to analyze the material.

This study shows that a weak labour market situation is a complex phenomenon. Individuals are only partly capable to influence on their personal situation. Support from the operational environment is required to gain strong agency. In addition to individual efficacy strong agency requires group level support and knowledge on alternatives and opportunities from the social structure. The society should use more political power to improve the individual agency of those who are in a weak labour market situation. Society should also take a key role in balancing the labour market situations emerged by the cyclical and structural fluctuations of the economy. The decrease of individual agency in a weak labour market situation is also a waste of social resources.

Key words: Agency, weak labour market situation, social structure, narrative research.

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO.....	1
2. TOIMIJUUDEN TEORIA JA KONTEKSTI.....	3
2.1 Toimijuus ilmentää tavoitteellista toimintaa.....	3
2.2 Toimijuuden prosessi: aikomuksesta tekoon	5
2.3 Työn merkitys yksilölle.....	10
2.4 Heikossa työmarkkina-asemassa oleminen suhteessa toimijuuteen.....	11
2.5 Työmarkkinatilanne ja rakennemuutos Suomessa.....	14
2.6 Välityömarkkinat pyrkivät aktivoimaan toimijuutta.....	17
2.7 Työmarkkinat edellyttävät toimijuutta.....	19
2.8 Yhteenveto toimijuuden kolmesta ulottuvuudesta.....	21
3. TUTKIMUSKOHTENA PÄÄKAUPUNKISEUDUN KIERRÄTYSKESKUS OY.....	24
4. NARRATIIVISUUS MENETELMÄNÄ HUOMIOI ELETYN ELÄMÄN.....	27
4.1 Psykologinen tulkintataso yhdistää narratiivisuutta ja toimijuutta.....	30
4.2 Tutkimuksellisesti avoin linja tuotti runsaan aineiston.....	31
4.3 Narratiivinen analyysi huomioi tarinat kontekstissaan.....	32
5. AINEISTO TUTKIMUSKYSYMYSTEN NÄKÖKULMASTA.....	35
5.1 Toimijuuden mahdollisuudet ja rajoitteet heikossa työmarkkinatilanteessa.....	35
5.2 Toimijuus tarinoissa.....	44
5.3 Millaista on toimijuus heikossa työmarkkinatilanteessa?	50
6. POHDINTA.....	53
7. TUTKIELMAN LUOTETTAVUUS JA EETTINEN POHDINTA	57
8. JOHTOPÄÄTÖKSET.....	59
LÄHTEET.....	62

1. JOHDANTO

Pääministeri Juha Sipilän hallitusohjelmassa (2015) ”Ratkaisujen Suomi” näkyy uusliberaalinen politiikka, jossa korostetaan yksilön vastuuta omasta hyvinvoinnistaan: ”Ihmisellä on vapaus ja vastuu rakentaa omaa, perheensä ja läheistensä elämää.” Lisäksi hallitusohjelmassa peräänkuulutetaan sosiaaliturvan ja työmarkkinoiden uudistamisen tarvetta. Hallitusohjelmassa nähdään kannustinloukut suurena esteenä työttömien työllistymiselle. Hallitusohjelmassa korostetaan työn vastaanottovelvoitteen sekä aktivointitoimenpiteisiin osallistumisen velvoittavuutta. Hallitusohjelmassa mainittuihin yksilön vapauteen ja vastuuseen liittyy monia asioita. Ensinnäkin yksilön tapa hahmottaa oman vapautensa ja vastuunsa on yksi mielenkiintoinen asia pohdittavaksi. Toiseksi on oleellista, millaisessa ympäristössä yksilö voi toimia vapaasti ja vastuullisesti. Suomessa vallitsee pitkittynyt taloudellinen taantuma. Uutisista voi seurata lähes viikoittain uutisia yritysten lomautuksista ja irtisanomisista. Yhteiskuntamme työttömyysluvut ovat korkealla. Yhä useampi yksilö on ilman työtä tai työttömyysuhan alla.

Tutkielmani aiheena on toimijuus heikossa työmarkkinatilanteessa. Toimijuudella tarkoitan tutkielmassa yksilön omaa käsitystä siitä, mihin hän kokee pystyvänsä ja mitä mahdollisuuksia hänellä on toimia edistääkseen omaa työmarkkina-asemaansa. Käsittelen tässä tutkielmassa yksilön kokemusta siitä, miten hän voi toiminnallaan vaikuttaa työmarkkina-asemaansa työttömyyden uhatessa tai ollessaan työtön. Oleellista toimijuuden ilmenemisessä on toimintaympäristön rakenne, missä toimijuus mahdollistuu. Toimijuuteen liittyy sosiaalisen kognition viitekehyksessä tiiviisti pystyvyyden tunne, eli se miten yksilö kokee voivansa vaikuttaa vallitsevaan tilanteeseen.

Toimintaympäristö muodostuu yhteiskunnallisesta rakenteesta, johon vaikuttavat mm. vallitseva työmarkkinatilanne sekä poliittinen viitekehys työttömyyden vähentämiseksi. Aktivointipolitiikka on yksi yhteiskunnan keinoista vahvistaa heikossa työmarkkinatilanteessa olevien toimijuutta.

Yksilön tulkinta omista toimintamahdollisuuksistaan on suuressa roolissa, kun hän yrittää hakeutua takaisin työmarkkinoille. Tarkastelen toimijuutta sosiaalisen kognition näkökulmasta, jossa huomioidaan sekä yksilöstä että yhteiskunnasta lähtevät tekijät. Lähestyn toimijuutta Banduran (2001) pystyvyysteorian kautta.

Kuvaan aluksi sosiaalista kognitiota toimijuuden taustalla. Tämän jälkeen avaan toimijuuden monitahoista käsitettä. Olen valinnut toimijuuden määrittelyyn yhteiskuntatieteille tyypillisen yksilö

suhteessa rakenteeseen -asetelman. Giddens (1984) on tuonut esille yksilön toimintakenttää suhteessa rakenteeseen. Tällöin tarkastellaan muun muassa sitä, miten ihmisen toiminta määräytyy sosiaalisten rakenteiden kautta sekä miten eriarvoisuuden kokemukset vaikuttavat toimijuuden mahdollisuuksiin ja sen rajoituksiin (Gordon 2005, 114). Avaan asetelmaa kuvaamalla toisaalta toimijuuden psykologista luonnetta pohjautuen pääsääntöisesti Banduran (2001) teoriaan ja toisaalta tarkastelen toimijuuden kontekstia. Toimijuuden kontekstia määrittelee tässä tutkielmassa vallitseva yhteiskunnallinen työllisyystilanne yhdessä aktivointipoliittisten toimenpiteiden kanssa. Kuvaan välityömarkkinoita esimerkkinä työvoimapoliittisen aktivoinnin keinoista. Vallitsevaan työllisyystilanteeseen liittyy yhteiskunnan suhdannevaihtelun lisäksi meneillään oleva työelämän rakenteellinen muutos.

Tutkielman tavoitteena on tuoda esiin yksilön kokemus siitä, miten toimijuus mahdollistuu tai rajoittuu heikossa työmarkkinatilanteessa. Tutkielma pohjautuu yksilön kokemuksen esiin nostaviin narratiiveihin. Tutkielmaa varten olen haastatellut narratiivisen haastattelun avulla kahdeksaa henkilöä. Pyysin informantteja kertomaan tarinan omasta työelämäkulustaan pohjakoulutuksesta lähtien ja päätyen nykyhetkeen. Yhteistä haastateltaville on se, että heillä on kokemuksia heikossa työmarkkinatilanteesta olemisesta. Haastateltavat ovat myös olleet tai ovat tutkielman valmistumisen aikaan osallisina jossakin työllistämiseen tähtäävän aktivointipolitiikan toiminnoista ja heidät on valittu Pääkaupunkiseudun Kierrätyskeskuksen työntekijöistä. Pääkaupunkiseudun Kierrätyskeskus Oy työllistää vuosittain noin 400 heikossa työmarkkinatilanteessa olevaa henkilöä työvoimapoliittisen työkokeilun tai palkkatuetun työsuhteen kautta. Olen kiinnostunut informanttien tarinoissa etenkin siitä, miten he kuvaavat vaihtoehtojaan ja mahdollisuuksiaan koulutuksen suhteen sekä työelämän käänneissä. Valintojen tekeminen ja suuntautuminen jotakin päämäärää kohden ilmentää toimijuutta.

2. TOIMIJUUDEN TEORIA JA KONTEKSTI

Sosiaalisen kognition teoria erottelee kolme toimijuuden muotoa: yksilöstä käsin ohjautuvan toimijuuden, muiden valtuutuksen varassa olevan toimijuuden sekä kollektiivisen, sosiaalisen rakenteen kautta säädellyn toimijuuden. Toimijuuteen sisältyvät vallan ja kontrollin käsitteet toimijuutta mahdollistavina ja rajoittavina tekijöinä. Yhteiskunnan taloustilanne, yksilön sosioekonominen asema, koulutus ja perherakenne vaikuttavat myös yksilön toimijuuteen. (Bandura 2001, 1,15.)

Sosiaalisesta kognitiosta puhuttaessa mielenkiinto kohdistuu toimijuutta ilmentävän käyttäytymisen taustalla piileviin kognitiivisiin rakenteisiin ja prosesseihin. Sosiaalisessa kognitiossa on kyse siitä, mitä yksilön ajatuksissa tapahtuu hänen toimiessaan sosiaalisessa ympäristössä, kun hän tekee tulkintoja asioista, toisista ihmisistä ja tilanteista. Sosiaalinen kognitio on tullut tieteelliseen keskusteluun 1970-luvulla, mutta keskeisenä tutkimuksen kohteena sosiaalinen kognitio on ollut vasta 1980-luvulta alkaen. (Ks. Hogg 2004, 11-17.)

2.1 Toimijuus ilmentää tavoitteellista toimintaa

Toimijuuden ydinajatus pohjautuu Banduran mukaan ihmisyyden määrittelyyn. Ihmisen mieli ei vain reagoi suhteessa johonkin tilanteeseen tai ärsykkeeseen, vaan yksilön mieli yleistää, luo uutta, ennakoii ja on vastavuoroinen. Toimijuus tarkoittaa toiminnan tarkoituksenmukaista suuntaamista. Mahdollisuus suunnata toimintaa asetettua päämäärää kohden on avainasemassa toimijuuden käsitteessä. (Bandura, 2001, 6.) Myös Giddensille (1984) toimijuuteen liittyy aina päämäärä. Kumpulainen ym. (2010, 23) korostavat toimijuutta määriteltäessä myös osallisuuden näkökulmaa sekä vaikutus- ja valinnanmahdollisuuksien hahmottamista. Siltala (2007) on tarkastellut makrotason näkökulmasta, voiko yksilö työn avulla vaikuttaa elämänkohtaloonsa. Vastakohtana vaikuttavuudelle Siltala pitää sokeaa sopeutumista tai kohtalon heittopussina olemista. Yhteiskuntatieteissä vaikuttamiskokemusta kutsutaan myös toimijuudeksi. (Siltala 2007, 14.)

Toimijuus edellyttää taitoa ja voimavaroja valita toimintatapoja. Toimijuus näkyy esimerkiksi siinä, että tietää, keneltä voi pyytää apua ja osaa sitä myös tarvittaessa pyytää. Osallistuessaan toimintaan ihmiset eivät vain passiivisina reagoi asioihin tai toista rutiineja. Erilaisten vaikeuksien ja haasteiden edessä he pyrkivät tarkoituksellisesti muuttamaan sosiaalisia suhteitaan, käytäntöjään ja

fyysistä ympäristöään. (Kumpulainen ym. 2010, 23.) Toimijuuteen liittyy yksilön sijoittuminen taloudellisesti, kulttuurisesti ja sosiaalisesti johonkin yksilöllisyyden ja yhteisöllisyyden jännitteen muodostamaan asemaan. Toimijuuden käsitteen kautta voi raottaa yksilön oman elämän rakentamiseen liittyviä käsityksiä, kokemuksia ja tuntemuksia. (Gordon 2005, 115.)

Banduran (2001) psykologiaan pohjautuvan tulkinnan mukaan toimijuus määrittyy suhteessa sosiaaliseen rakenteeseen. Ihmiset ovat sekä toimijuutta ilmentäviä yksilöitä että sosiaalisen systeemin luomia toimijoita. Toimijuus ilmenee tarkoituksellisena toimintana johonkin päämäärään nähden. Toimijuuden osa-alueita ovat lahjakkuus (kyky toimia), uskomukset, kyky itsensäätelyyn, vaikutusmahdollisuudet rakenteisiin nähden sekä toiminnan sopeuttaminen vallitsevaan tilanteeseen. Toimijuuden kautta yksilö kykenee vaikuttamaan omaan kehittymiseensä, sopeutumaan tilanteeseen sekä uusiutumaan ajan myötä. Keskeistä toimijuuden määrittelyssä on yksilön tietoisuus toimintakontekstista ja käsitys omasta kyvystä reagoida tilanteessa. Toimijuuden mahdollistava tietoisuus edellyttää tarkoituksenmukaista kykyä sisäistää ja käsitellä tietoa. Sosiaalisen kognition teorian mukaisesti ihmiset valikoivat, jäsentelevät, säätelevät sekä arvioivat tietoa ennen toimintaa. Keskeisessä roolissa suhteessa toimijuuteen on yksilön kokemus ympärillä vallitsevista olosuhteista. Käytännön tilanteissa yksilöt tulkitsevat tilannetta ja punnitsevat tilanteen asettamia vaatimuksia itseltään. He suunnittelevat toimintaansa ja arvioivat mahdollisia toiminnan tuloksia. Yksilöt pyrkivät täyttämään heihin kohdistettuja odotuksia. Vaikeuksia kohdatessaan yksilöt pohtivat omaa kyvykkyyttään toimia tilanteessa. Jos he arvioivat voivansa vaikuttaa tilanteeseen, he yrittävät entistä enemmän. Jos sen sijaan yksilöt tulkitsevat toiminnan epäonnistuneen heidän oman kyvyttömyytensä vuoksi, he ajautuvat epätoivoon. Jos yksilöt tulkitsevat joutuneensa epäoikeudenmukaisen kohtelun tai manipulaation kohteeksi, he joko lamaantuvat tai käyttäytyvät vihamielisesti. (Bandura 2001, 1-5.) Biesta ja Tedder (2007) nostavat myös huomion kohteeksi toimijuuden tilanteeseen liittyvät tekijät. Toimijuus on aina tulkinnan, toiminnan ja päämäärän perusteella saavutettua. Yksilön toimijuuden vahvuus vaihtelee tilanteittain. Toisessa tilanteessa yksilön toimijuus on vahvaa ja toisessa rajoittunutta. (Biesta & Tedder 2007, 137.) Käsitys omasta kyvystä reagoida tilanteeseen nähden kuvastaa pystyvyyden tunnetta.

Pystyvyyden tunne ja jonkin asian kokeminen oman vaikutusvallan piiriin siten, että yksilö voi tehdä jotakin muuttaakseen vallitsevaa tilannetta, on ensiarvoisen tärkeää elämässä. Pystyvyyden tunteella on merkitystä siihen, kuinka pitkäkestoisesti ja kuinka paljon asioiden vuoksi ponnistellaan ja niiden eteen nähdään vaivaa (Kumpulainen ym. 2010, 25). Ihmiset, joilla on hyvä

pystyvyys (efficacy), osaavat nopeasti hyödyntää ympäristön tarjoamia mahdollisuuksia ja rakenteita. Vastaavasti alentuneen pystyvyyden tunteen omaavat yksilöt eivät osaa hyödyntää ympäristön tarjoamia mahdollisuuksia ja saattavat jopa lannistua institutionaalisten käytäntöjen edessä. (Bandura 1997, 6.)

Banduran mallissa on kaksi tasoa, mikro ja makro. Mikrotasolla sijaitsee tietoisuus itsestä, omista kyvyistä ja arvio tilanteesta. Makrotasolla Banduran teorian osa-alueet käsittelevät sopeutumista ja muutosta. Vaikutusten ketjuna tarkasteltuna sosiaalikultuuriset vaikutteet toimivat psykologisen mekanismin kautta ja syntyy käyttäytymistä. (Bandura 2001, 5-6.) Toimijuuden vastakohta on lamaantumisen. Kun ihminen tekee jotain ympäristössään kuin vain lamaantuu, hän on toimija (Lähteenmaa 2010, 53).

Kuvaan seuraavaksi, miten toimijuuden prosessi käytännössä toimii. Prosessi avaa sitä, miten aiemmin koetut asiat elämässä vaikuttavat yksilön tulkintaan nykytilanteesta, kun he valitsevat mihin toimintaan ryhtyvät vai ryhtyvätkö lainkaan toimimaan.

2.2 Toimijuuden prosessi: aikomuksesta tekoon

Toimijuuden syntymiseen vaikuttaa portaittainen prosessi. Prosessin ensimmäinen vaihe sisältää aikomuksen toimia jotakin päämäärää kohden. Toimintaan vaikuttaa jokaisessa vaiheessa yksilön tulkinta tilanteesta. Yksilö tulkitsee tilannetietoa, mutta ei aina toimi tilanteen edellyttämällä tavalla. Yksilökohtaiset erot saavat ihmiset toimimaan eri tavalla samankaltaisessa tilanteessa. Eletty elämä, aiemmat kokemukset, usko toiminnan kannattavuuteen, pystyvyyden tunne ja omat voimavarat vaikuttavat toimintasuunnitelman käynnistymiseen. Toimijuutta voidaan ohjata erilaisia ajateltuja lopputuloksia kohden. Suoraa kausaalista teko-seuraus -ketjua esiintyy yhteiskunnassa harvoin. Tiettyyn tilanteeseen nähden suunniteltu toimijuus saattaa tuottaa aivan erilaisen lopputuloksen aiottuun tarkoitukseen nähden. Toimijuuden seuraukset eivät aina ole hyvästä tarkoituksesta huolimatta positiivisia. Ihmiset eivät aina pysty päättämään toimintansa aikaansaamaa vaikutusta itselleen, tilanteeseen nähden tai yhteiskunnallisessa kontekstissa. (Bandura 2001, 6.) Koulutusalan valinta on yksi toimijuutta ilmentävä asia, jonka vaikutuksia yksilö ei tulevan työllistymisen suhteen voi varmasti tietää ainakaan pitkällä tähtäimellä.

Toinen toimijuuden vaihe on harkinta. Yksilöt punnitsevat erilaisia vaihtoehtoja ja niiden mahdollisia seurauksia. Oletettu tulevaisuus motivoi toimimaan tai olemaan toimimatta. Tulevaisuuden hahmottaminen toimii liikkeelle panevana toimijuuden voimana ja myös säätelee toimintaa. Yksilöt rakentavat mahdollisia vaihtoehtoja havaittujen ulkoisten olosuhteiden mukaan. Toimijuuden oletetut tulokset saavat yksilöt muovaamaan tämän hetkistä tilannettaan. Toimijuus ei kuitenkaan käynnisty vain odotetun palkinnon tai rangaistuksen vuoksi, vaan yksilöt toimivat itseohjautuvasti kilpailevien vaikutusten mukaisesti. Yksilöt omaksuvat henkilökohtaisia mittareita ja tekevät omakohtaisia arvioita toiminnan tuloksista näiden asettamiensa mittareiden mukaisesti. Itsearviointin ketju saa aikaan sen, että ulkoisesti havaitut saavutukset eivät aina vastaa yksilön käsitystä saavutustensa tasosta. (Bandura 2001, 7.) Esimerkiksi yksilö saattaa hakeutua kouluun helpon sisäänkäynnin tai taiteellisten mieltymysten vuoksi sen kummemmin pohtimatta koulutuksen vaikuttavuutta tulevaisuuden työnhaun kannalta.

Vahva pystyvyyden tunne vahvistaa yksilön toimijuutta ja henkilökohtaista hyvinvointia monella eri tavalla. Ihmiset, jotka luottavat omiin kykyihinsä, ottavat hankalat asiat haasteina ja ryhtyvät ratkomaan tilannetta tai asiaa. Sen sijaan ihmiset, jotka eivät luota kykyynsä toimia, kokevat haastavat tilanteet ahdistavina, ja yrittävät välttää hankalia tilanteita. (Bandura 1995, 11.) Biesta ja Tedder (2007) muistuttavat rakenteiden ja kontekstin merkityksestä toimijuuden prosessissa. Toimijuutta tarkasteltaessa tulisi huomioida muun muassa yksilöön vaikuttavat tilanne- ja yhteiskunnalliset tekijät. Esimerkiksi sukupuolittuneet odotukset ovat ohjanneet naisia enemmän hoiva-alalle. (Vrt. Biesta & Tedder 2007, 145.) Yhteiskunnallisten tekijöiden vaikutusta voi tarkastella suoraan yksilöiden tekoja tutkimalla.

Archer (2003) tarkastelee toimijuuden (agency) ja yhteiskunnan rakenteen suhdetta. Toimijuus on Archerin mukaan vahvasti sidoksissa yhteiskunnalliseen kontekstiin, mutta yksilön sisäinen prosessi suuntaa toimijuutta. Kuten Bandura (2001), myös Archer (2003) sivuuttaa suorat kausaalisuhteet tilanteesta toimintaan. Yksilön tulkinta ja voimavarat ovat keskeisessä roolissa toimijuutta suuntaavina tekijöinä. Kulttuuriset tekijät muovaavat yksilön mielenkiinnon suuntautumista. Archerin mukaan toimijuus muodostuu kolmitasoisena prosessina. Ensinnäkin yksilötasolla tapahtuu valikoitumista, tässä vaiheessa määrittyy millaisiin asioihin yksilö ylipäättään kiinnittää huomiota. Yksilö tekee arvovalintaa, mitkä ovat hänelle tärkeitä ja oleellisia asioita. Toiseksi yksilö on reflektiivisessä suhteessa yhteiskuntaan. Yksilö tekee havaintoja ympäröivästä tilanteesta, mutta samalla myös tulkitsee tilannetta, miten hänen tulisi toimia tilanteessa, jota ei itse ole valinnut. Kolmanneksi yksilö käy jatkuvaa sisäistä keskustelua siitä, mitä mahdollisuuksia

hänellä on valittavanaan tilanteen kannalta. Keskeistä Archerin (2003) teoriassa toimijuudesta on jatkuva tietoinen vuorovaikutteinen suhde sekä rakenteeseen että yksilön sisäisen prosessin suuntaan. Archerilla (2003) toimijuutta esiintyy yksilö-, yritys- ja yhteiskunnallisella tasolla. Yritystasolla yksilö linkittää toimijuuteensa itsensä yrityksen edustajana. Yhteiskunnan tasolla yksilön edustamaan toimijuuteen linkittyy yhteiskunnallinen konteksti, josta käsin tulkintoja ympäröivästä todellisuudesta tehdään. (Emt. 132-133.) Billet ym. (2005) ovat tutkimuksissaan elinikäisestä oppimisesta työelämässä havainneet yritystason merkittävyyden yksilön toimijuuteen. Tällöin yksilö heijastelee oman toimijuutensa tasoa verrattuna työpaikan odotuksiin. Yhteiskunnan asettamat odotukset elinikäistä oppimista kohtaan eivät tavoita yksilöä niin hyvin kuin työpaikan tarjoamat kannustimet itsensä kehittämiseksi. Toimijuus liitetään aiemmassa tutkimuksessa usein identiteetti -käsitteen yhteyteen. Tällöin keskiössä on usein yksilöstä käsin ohjautuva toimijuus.

Eteläpelto ym. (2014) ovat avanneet toimijuus -käsitteen monitieteellistä pohjaa. Yhteiskuntatieteissä toimijuuteen liittyy keskustelu rakenteista ja vallasta. Rakenteet ja valta sekä rajoittavat yksilön toimijuutta että luovat mahdollisuuksia toimijuudelle. Toimijuutta on tarkasteltu sekä identiteetti-käsitteen yhteydessä että yksilöiden tarkoituksenmukaisina tekoina, joilla on sosiaalisia seurauksia.

Hitlin ym. (2007) esittelevät artikkelissaan toimijuus -käsitteen moniulotteista tulkintaa. He huomioivat, että keskittyminen pelkkään yksilön ja rakenteen väliseen suhteeseen jättää yksilön sosiaalisen ja vastavuoroisen luonteen ympäröivää todellisuutta kohtaan huomiotta. Hitlin ym. (2007) ovat jaotelleet toimijuuden neljään osittain päällekkäin menevään määritelmään. Toimijuuden ulottuvuuksia ovat heidän mukaansa eksistentiaalinen, pragmaattinen, identiteettiin sidottu sekä elämänkaaren ulottuvuudet. (Emt.) Ulottuvuudet kuvaavat, missä asemassa yksilö on toimijana oman elämänsä suhteen ja mistä aikaperspektiivistä yksilö kulloinkin hahmottaa valintojaan ja toimintaansa.

Esittelen seuraavaksi muutaman tutkimuksen ja samalla tavan, miten toimijuus -käsitettä on käytännössä sovellettu tutkimuksen teossa.

Mahlakaarto (2010) tarkastelee väitöskirjassaan voimaantumista identiteettityön näkökulmasta. Väitöskirja on koottu neljästä osatutkimuksesta liittyen voimaantumisen kehitysohjelmaan. Kehitysohjelman ensisijaisena tavoitteena on ollut tukea osallistujien ammatillista identiteettiä vahvistamalla heidän subjektiivuttaan. Subjektius ilmentää tekijää vastakohtana tekemisen kohteena

olemiselle. Mahlakaarto määrittelee toimijuuden subjektiuden suhteeksi ympäristöön. Subjektin toimijuus syntyy tällöin vuorovaikutuksessa toisten ihmisten ja sisäisen tunteen aikaansaamana. Toimijuuteen Mahlakaarto liittää olennaisina tekijöinä subjektin tahdonvapauden, kyvyn puolustaa ja hallita itseä ja toisia sekä kyvyn toimia rationaalisesti. Subjektiuden mahdollisuudet ovat riippuvaisia ympäristöstä. Ympäristöä Mahlakaarto kuvailee suomalaisen työelämän siirtymävaiheeksi, jota voidaan kutsua uudeksi työksi tai työelämäksi. Uuden työn piirteinä voidaan nähdä yksilöllistyminen, subjektivoituminen ja autonomisuus. (Mahlakaarto 2010, 13-14, 23.) Käytännössä vastuuta siirretään yhä enemmän yksilölle työstä ja työn tekemisen tavoista.

Leinikki (2009) analysoi väitöskirjassaan korkeasti koulutettujen pätkätyöläisten kokemuksia pätkätyösuhteissa työskentelemisestä. Leinikin päämielenkiinto on pätkätyöläisten määrittelemä ammatillisen identiteetin kokeminen suhteessa työsuhteen muotoon. Leinikki käyttää toimijuuden-käsitettä identiteetin käsitettä täydentävänä. Toimijuuden kautta Leinikki kuvaa mahdollisuuksia ja rajoitteita, joita yksilöt asettavat toiminnalleen. Toimijuuteen sisältyy Leinikin mukaan irtautuminen ulkopuolelta määrittelystä tilanteesta ja määrätietoinen vaikuttaminen tulevaisuuteen. Toimijuus edellyttää pystyvyyttä toiminnan säätelyyn. Toimijuuteen sisältyy yksilön kokemus siitä, mitä hän tahtoo, osaa tai voi tehdä. (Leinikki 2009, 40.) Leinikin tutkimuksessa keskeisessä roolissa on yksilöstä käsin säädely toimijuus ja identiteetin kokeminen.

Hokkanen (2014) tarkastelee väitöskirjassaan laaja-alaisesti toimijuutta autetuksi tulemisen prosessina. Toimijuus on yhteiskunnallinen ilmiö, johon sisältyy autettavan halu muutokseen. Hokkanen etsii tutkimuksessaan vastausta kysymykseen, millaista toimijuutta autetuksi tuleminen valtaistavassa sosiaalisessa asianajossa edellyttää (Hokkanen 2014, 15). Hokkanen määrittelee toimijuuden olevan yhteiskunnan mahdollistamaa. Oleellista on epätoivotun tilanteen poistaminen tai ehkäiseminen. Toimijuus määrittyy sekä kontekstissa että sosiaalisen vuorovaikutuksen kautta. Toimijuuteen sisältyy myös yksilöpsykologinen ulottuvuus. (Hokkanen 2014, 22.) Hokkasen mukaan toimijuuden tarkastelussa keskeistä on punnita toimijuuden vahvuutta. Vahva toimijuus yhdistyy tavoitteelliseen, aktiiviseen ja valintoja tekevään yksilöön. Vastakohtana näyttäytyvä heikko toimijuus on tila, jossa yksilö on passivoitunut. Tällöin yksilö saattaa kokea valinnan mahdollisuudet esimerkiksi oman työllistymisensä suhteen kapeutuneiksi. Valta toimia on jossakin yksilön ulottumattomissa. Tällöin toimijuus ohjautuu aiempien negatiivisten työllistymiskokemusten perusteella ja mahdollisuudet toimia vaikuttavat turhilta tai liian vaativilta yksilön voimavaroihin nähden. Toimijuus on vahvasti sidoksissa yksilön kokemukseen omista mahdollisuuksistaan. Yksilön kokemus omasta tilanteestaan ja asettamansa tavoitteet suhteessa

nykytilaan säätelevät toimijuuden vahvuutta. Toimijuus määrittyy lopulta yksilön kokemuksen kautta, vaikka toimintaa rajoittavat tilanteet syntyvätkin yhteiskunnallisessa kontekstissa. (Ks. Hokkanen 2014, 57-59.)

Toimijuus ei aiemman tutkimuksen valossa ole pysyvä olotila. Toimijuuden vahvuus vaihtelee iän, koulutuksen, aiemman kokemuksen ja yhteiskunnallisen kontekstin mukaisesti. On tutkittu (ks. Evans, 2007), kuinka toimijuus ilmenee verrattuna Englannissa ja Saksassa erilaisen yhteiskunnallisen rakenteen sisällä. Yhteiskunnan rakenne säätelee esimerkiksi toimijuudelle kohdistettuja odotuksia. Englannissa asetetaan enemmän painetta yksilön toimijuudelle. Englannissa nuorten odotetaan työllistyvän aikaisessa vaiheessa verrattuna Saksan koulutus- ja oppipoikamalliin. Toisaalta Saksan mallin mukainen yhteiskunnan ohjaileva ote saattaa passivoida nuoria, toisaalta nuori saa rakenteesta turvaa, jonka sisällä voi turvallisesti tehdä valintoja koulutuksen ja uran suhteen. Koulutus- ja uravalinnoista ei tällöin seuraa peruuttamatonta vahinkoa nuorelle, vaikka hän epäonnistuisi. Vastaavasti yhteiskunnassa, joka asettaa yksilön toimijuudelle suuria odotuksia Englannin mallin mukaisesti, saattaa olla negatiivinen paineita luova vaikutus yksilöön ja hänen käsitykseensä omista kyvyistään ja tätä kautta tehdä ihmisistä passiivisempia ponnistelemaan.

Olen halunnut tarkastella toimijuutta itsenäisenä ilmiönä. Toimijuuden irrottaminen esimerkiksi identiteettikäsitteen yhteydestä (vrt. Mahlakaarto 2010) antaa mahdollisuuden astua lähemmäksi ihmisten konkreettisten aikomusten, suunnitelmien ja tekojen rajapintaa. Hypoteesinani on, että toimijuuden kautta tarkasteltuna tutkielmassa päästään lähelle tutkittavien kokemusmaailmaa ja arkea konkreettisella tekojen ja toiminnan tasolla. Hypoteesini saa vahvistusta Åkerbladin (2014) tutkimusasetelmasta. Åkerblad on tutkinut toiminnan tapoja epävakaaassa työmarkkinatilanteessa. Keskeisenä käsitteenä tutkimuksessa on epävarmaa taloudellista asemaa ja pakkoyrittämistä kuvaava termi prekaarisuus. Åkerbladin tutkimuksessa korostuvat yksilön yrittäjämäinen asenne ja refleksiivinen toimijuus yksilön sekä työmarkkinoiden välillä. Åkerbladille prekaarisuus tarkoittaa globaalia, yhteiskunnallisia eroja tuottavaa prosessia. Tutkimuskohteena on ollut pääsääntöisesti 30-45 -vuotiaita korkeasti koulutettuja henkilöitä, jotka ovat epävakaaassa työmarkkina-asemassa. Åkerblad perustelee toimijuus -käsitteen käyttöä tutkimuksessaan sillä, että *toimijuuden käsite tuntuu tarjoavan välineitä mikrotason analyysiin, jolla on mahdollista päästä käsiksi toiminnan muotoihin ja ehtoihin, rakenteiden ja vapaan valinnan problematiikkaan* (Åkerblad 2014, 14). Tässä tutkielmassa keskeinen ero Åkerbladin tutkimukseen verrattuna on tulokulma toimijuuteen

heikosta työmarkkina-asemasta katsoen. Heikossa työmarkkina-asemassa oleva on matkan päässä työmarkkinoita energisesti haarukoivasta prekaarista työntekijästä.

Olen tutkimuksellisissa valinnoissa pyrkinyt hakemaan ilmiöiden perusteita. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, että toimijuuden taustateoria on haettu Banduran (2001) ihmisyyden määrittelyyn pohjautuvasta sosiaalisen kognition ideasta. Pohjalla on ajatus ymmärtää ihmistä ja yksilön toimintaa jostakin asemasta käsin. Tarkastelen seuraavaksi työn merkitystä yksilölle ja tämän jälkeen siirryn kuvaamaan heikkoa työmarkkina-asemaa.

2.3 Työn merkitys yksilölle

Toiselle yksilölle työttömäksi joutuminen saattaa merkitä henkilökohtaista romahdusta, jolloin yksilö masentuu ja tuntee itsensä osattomaksi yhteiskunnasta, kun taas toiselle yksilölle työttömyys voi mahdollistaa keskittymisen harrastuksiin tai muuhun työelämän ulkopuoliseen toimintaan. Yksilö ei aina voi vaikuttaa kovinkaan paljon siihen, mikä on hänen työmarkkina-asemansa. Sen sijaan yksilö voi vaikuttaa siihen, miten hän kokee toimijuutensa työmarkkina-asemasta käsin. Jossakin määrin yksilö voi päättää, mitä valintoja hän voi tehdä työllistyäkseen avoimille markkinoille. Taustalla on oletus, että työllistyminen on yksilön tavoitteena. Työllä on tutkimusten mukaan suuri merkitys yksilön elämässä.

Työssäkäynti tuo rytmiä arkeen. Parhaimmillaan voimme nauttia työssä aikaansaamistamme asioista ja kehittää osaamistamme. Työpaikan sosiaalisilla suhteilla on myös suuri merkitys yksilön hyvinvointiin. Työnteon avulla yksilö voi turvata taloudellisen asemansa ja tehdä pidemmän tähtäimen rahallista panosta vaativia suunnitelmia. Työpaikan menetys tuntuu pahalta, jos yksilö joutuu jäämään pois töistä vastoin omaa tahtoaan. Työn menettäminen voi heijastua myös muille elämän osa-alueille. (Kasvio 2014, 11.) Jahodan (1982) mukaan työttömyyttä leimaa voimakas tarkoituksettomuuden tunne. Työttömyys aiheuttaa pitkittyessään köyhyyttä, mutta rahan puutetta hallitsevimmit muodostuvat sosiaaliset ja psykologiset tekijät. Ihmisen perusluonteeseen kuuluu tarve kuulua työn ja työpaikan mahdollistamaan sosiaaliseen kontekstiin ja olla osallinen, arvokas ja tarpeellinen yhteiskunnalle. Ilman työtä ihminen voi tuntea itsensä tarpeettomaksi ja ulkopuolisuutta suhteessa suurempaan yhteiskuntaan. (Jahoda 1982, 24.) Billet ym. (2005) tuovat esille, että yhteiskunnan muuttuessa myös työn luonne muuttuu. Pelkkä työpaikan takaaminen ei vielä välttämättä tyydytä ihmisen tarvetta saada arvostusta ja mahdollisuutta toteuttaa itseään.

Yksilön toimijuus voi rajoittua paitsi heikon työmarkkinatilanteen, myös henkilökohtaisen pystyvyyden vuoksi. Tarkastelen seuraavana toimijuutta suhteessa heikossa työmarkkina-asemassa olemiseen.

2.4 Heikossa työmarkkina-asemassa oleminen suhteessa toimijuuteen

Heikossa työmarkkina-asemassa oleminen tai vajaakuntoisuus ovat häilyviä käsitteitä. Työmarkkinatilanteet vaikuttavat sekä henkilöiden että työtä tarjoavien yritysten mahdollisuuksiin, motivaatioon ja asenteisiin. Selkeästi diagnosoitavat vajaakuntoisuudet eivät ole työllistymistä tukevien palveluiden kannalta hankalia. Päänvaivaa työllistämiseen tähtäävissä palveluissa aiheuttavat tilanteet, joissa työmarkkinoiden ja työelämän muutokset, ihmisten asenteiden muutokset ja erilaiset fyysiset, psyykkiset ja sosiaaliset ongelmat hankaloittavat työllistymistä. Suurimpana haasteena nähdään eri tavoin psyykkisistä ongelmista kärsivät, joiden työkyky voi vaihdella jopa päivittäin. Tähän ryhmään kuuluvilla usein taloudelliset ja sosiaaliset ongelmat nivoutuvat yhteen psyykkisten ongelmien kanssa. Kuten kuvattu, työttömänä työnhakijana Työ- ja elinkeinotoimiston (Te -toimisto) listoilla olevat eivät ole yhdenmukainen joukko. Eri henkilöt ovat erilaisten haasteiden edessä ja eri etäisyyden päässä avoimilta työmarkkinoilta. Työvoimapoliittiset tavoitteet ja sosiaalipoliittiset toimenpiteet ovat osin yhtäaikaista, eikä tavoitteita voi erottaa toisistaan. Työvoimapoliittisten toimenpiteiden ja tavoitteiden kautta pyritään työllistämään työttömiä työnhakijoita suoraan avoimille markkinoille. Toiset työllistyvät ilman aktiivisen työvoimapolitiikan toimia ja toiset toimien jälkeen. Toisessa ääripäässä ovat sosiaalipoliittisten toimenpiteiden piiriin kuuluvat työttömät työnhakijat, jotka ohjataan työkyvyttömyyseläkkeelle, suojatyöpaikkaan tai jotka ovat palvelujen ulkopuolella kokonaan. Osa työttömistä työnhakijoista työllistetään käytännössä pysyväisluontoisesti tuettuihin työpaikkoihin. Varsinaisilla välityömarkkinoilla pyritään työllistämään työnhakijat erilaisten tukitoimien ja välivaiheiden jälkeen avoimille markkinoille. Välityömarkkinoilla vallitsevat sekä sosiaalipoliittiset että työvoimapoliittiset tavoitteet. (Arnkil, Spangar & Jokinen 2012, 17.) Sosiaalipoliittisiin tavoitteisiin liittyvät elämänhallinnan paraneminen ja toimijuuden vahvistuminen tätä kautta. Työvoimapoliittisiin tavoitteisiin liittyvät osaamisen ja ammattitaidon vahvistuminen toimijuutta tukevana asioina. Esittelen välityömarkkinoiden luonnetta tarkemmin luvussa 2.6.

Yksilöllisten tekijöiden vaikutuksia työttömyyteen on pohdittu paljon. On tutkittu, vaikuttavatko ammatti, ikä, sukupuoli, koulutus, työkokemus, aikaisempien työsuhteiden pituus, terveydentila,

kiinnostusten kohteet, aktiivisuus ja elämän ohjautuminen työttömäksi ajautumiseen. Koistisen (2014) mukaan tutkimuskirjallisuudessa on näyttöä siitä, että kotitalouden tyyppi ja varallisuus muodostavat huomattavan roolin työttömyyden jälkeisissä valinnoissa ja työllistymisessä. Tutkimusten mukaan yksinhuoltajat näyttävät työllistyvän muita nopeammin ja kahden ansaitsijan kotitalouksissa uudelleen työllistyminen kestää pidempään. Tätä on tulkittu resursseista johtuvaksi vaikutukseksi. Yksinhuoltajalla ei usein ole varaa odotella uuden työpaikan löytymistä, vaan kynnys ottaa vastaan mitä töitä tahansa on matala. (Koistinen 2014, 225.) Pääministeri Juha Sipilän hallitusohjelmassa (2015) korostetaan työnteon merkitystä ja kannustinloukkujen poistamista. Työnteon tulisi aina olla ensisijaista työttömyyteen nähden. Hallitusohjelmassa pyritään minimoimaan pitkittyneet poissaolot työelämästä. Suunnitelmissa ovat muun muassa ansiosidonnaisen työttömyysturvan keston lyhentäminen, vuorotteluvapaan ehtojen kiristäminen ja aikuiskoulutustuen valtionosuuden leikkaaminen. Edellä mainittuja sekä muita aktivointi uudistuksia on perusteltu pitkään jatkuvan sosiaaliturvan passivoivuudella (Keskitalo 2013, 50).

Koistinen (2014) nivoo yhteen eri tutkimustuloksia koskien työttömyyden vaikutuksista yksilön kannalta. Hänen mukaansa työttömyyden kokeminen ja se, miten työttömyys vaikuttaa yksilöiden arjessa, on seurausta enimmäkseen yksilöllisistä ominaisuuksista, kuten iästä, ammattitaidosta, ammattiasemasta, työhistoriasta ja elämäntilanteesta. Yhteisöllisistä tekijöistä vaikuttavat integraatioon liittyvät seikat, kuten yhteisön hyväksyntä tai koettu ulkopuolisuus työttömyyden perusteella. Myös työttömyyden yleisyys ja taloudellinen tilanne vaikuttavat yksilön kokemukseen työttömyyden vaikutuksista. Yhteiskunnat ja jopa asuinalueet eroavat toisistaan työttömyyteen liitettyjen arvojen ja asenteiden suhteen. Tämän vuoksi työttömyyden vaikutusta yksilöön tulisi tarkastella suhteessa yksilöllisiin ja kontekstisidonnaisiin asioihin. (Emt. 232-233.) Tutkimuksissa on myös löydetty yhdistäviä tekijöitä pitkittyneen työttömyyden taustalta.

Yritysten näkökulmaa esiintuovat tutkimukset eivät muodosta yhtenäistä linjaa työttömyyteen valikoituneista yksilöistä. Usein tapaustutkimuksena toteutetuista yrityksiin kohdistuvista tutkimuksista on sen sijaan tullut esiin merkittävää tietoa esimerkiksi siitä, miten yritykset rekrytoivat uutta henkilöstöä. (Koistinen 2014, 226.) Vertailtaessa Pohjoismaita, Alankomaita, Iso-Britanniaa, Saksaa ja Ranskaa on havaittu yhteneväisyyksiä pitkittyneen työttömyyden ja entisestään heikentyneen työmarkkinatilanteen taustalla. Työ- ja elinkeinoministeriön tilaaman kartoituksen avulla voi hahmotella kokonaiskuvaa kohdemaiden rakenteista, toimintamalleista ja tukijärjestelmistä, joilla pyritään tukemaan heikossa työmarkkina-asemassa olevien henkilöiden työllistymistä avoimille markkinoille. Selvityksessä tuodaan esille, että kaikissa tutkimuksen

kohteena olevissa maissa vallitsevat samat haasteet työllistämisen suhteen johtuen muun muassa työelämänmuutoksista, asenteista tai erilaisista fyysisistä, psyykkisistä ja sosiaalisista ongelmista. Näitä tekijöitä omaavat työttömät työnhakijat on nimetty työllistymishaasteellisten ryhmäksi. (Ks. myös Saikku 2013, 124.) Edellä mainittujen haasteiden voittaminen vaatii parempia ratkaisuja ja rakenteita, kuin mitä on käytössä tällä hetkellä. Yhteistä selvityksen kohteena oleville maille ovat pyrkimykset lisätä työhön osallistumista. Samankaltaisuudesta huolimatta näiden eri maiden strategiset ratkaisutavat ja tulevaisuuden suuntaukset poikkeavat toisistaan jopa huomattavasti. Iso-Britannia ja Hollanti ovat käyttäneet tilaaja-tuottaja -mallia, jossa julkinen sektori toimii palveluiden tilaajana ja yksityinen sekä kolmas sektori palveluiden tuottajina. Muissa maissa on etsitty parempaa yhteistyötä työelämän toimijoiden keskuuteen sekä työnhakijoille räätälöityjä ratkaisuja. Kaikille vertailumaille yhteistä on ollut pyrkimys suunnata alentuneen toimintakyvyn työnhakijat normaaleihin työmarkkinoihin ja niin normaalein ehdoin kuin mahdollista. Vastaavasti pysyvistä suojatyöpaikoista on pyritty pääsemään eroon ja on siirrytty yhä enemmän aktiiviseen työvoimapolitiikkaan ja toimenpiteisiin, joilla integroidaan normaaliin työelämään. Normaaleihin työmarkkinoihin integroitumisen puolesta puhuu lisäksi huoli kahtiajakautuneista työmarkkinoista, jossa toisessa on huonommat työehdot, palkka, sisältö ja uramahdollisuudet. Lisäksi kilpailu saattaa olla vääristynyt tukityöllistämiseen ja suojatyöpaikkoihin keskittyvillä työmarkkinoilla. Selvityksestä avautuu näkymä työvoimapolvelujen järjestämisen murroskaudesta. Työvoimapolvelujen lisäksi murros koskettaa myös sosiaali-, terveys-, ja koulutuspalveluita. (Arnkil, Spangar, Jokinen 2012, esipuhe, 17-21.)

Normaaleihin työmarkkinoihin integroimiseen sisältyy ajatus työllistymishaasteellisista ihmisistä subjekteina, joilla on oikeuksia. Integraatio vaatii strategista ja käytännöllistä muutosta, jolla sosiaali- ja terveyspolitiikka integroidaan tiiviimmin työvoimapolitiikan yhteyteen. Tavoitteena on tukea ihmisten osallisuutta työelämässä sekä vähentää poissaoloja työstä tai varhaista eläköitymistä. (Arnkil, Spangar, Jokinen 2012, 14.) Pitkäaikaistyöttömyyden taustalla voi olla kasaantunutta huono-osaisuutta, jolloin ylipäänsä yhteiskuntaan integroituminen on heikentynyt. Työelämään suuntautuminen ei tällöin ole ensisijainen tavoite, vaan mielekkään elämän ja hyvinvoinnin tavoittelemineen. (Saikku 2013, 144.) Kaikki työttömyyden taustalla vaikuttavat asiat eivät suinkaan linkity heikossa työmarkkinatilanteessa olevaan yksilöön. Vallitseva työllisyystilanne ja työpaikkojen saatavuus ovat keskeisessä roolissa työllistämisen suhteen.

2.5 Työmarkkinatilanne ja rakennemuutos Suomessa

Ihanteellisessa yhteiskunnassa yksilö voi itse valita, mitä haluaa opiskella ja mitä töitä haluaa tehdä. Laajemmin ajateltuna ihanteellisessa yhteiskunnassa yksilö voi asua sellaisella paikalla, mikä miellyttää itseä ja sen kokoisessa asunnossa, minkä kokee tarvitsevansa. Todellisuudessa yksilö joutuu rajoittamaan tai tulee rajoitetuksi toimijuuteensa nähden. Koulutuspaikat eivät välttämättä avaudu toiveiden mukaan, ihanteiden mukainen työ karkaa toisaalle ja palkkataso saattaa jäädä liian pieneksi omiin asumismielitymyksiin nähden. Yhteiskunnasta ei välttämättä löydykään töitä huonon työmarkkinatilanteen vuoksi.

Työttömyys on rakenteista riippuva yhteiskunnallinen ongelma, johon lyhyellä aikavälillä myös suhdanteet vaikuttavat (Pohjola, Pekkarinen, Sutela 2006, 156). Tutkielman tekohetkellä yhteiskunnassa valitsee vaikea sekä rakenteellisesta muutoksesta että heikosta suhdanteesta johtuva työmarkkinatilanne. Työ- ja elinkeinotoimistossa oli 2016 helmikuussa 361 000 työtöntä työnhakijaa. Se on 5600 enemmän kuin vuotta aiemmin. Työllisyyskatsauksen perusteella pitkäaikaistyöttömyys näyttää kasvaneen edelleen. Pahiten työttömyys vaikuttaa yksilöihin, joilla ei ole perusasteen jälkeistä tutkintoa. Työpolitiikan vaikutukset näkyvät aktivointitoimenpiteisiin osallistuneissa. Palkkatuella työllistettyjä oli selkeästi vähemmän kuin edellisenä vuotena. Sen sijaan työkokeilussa olevia, kuntoutuksessa ja omaehtoiseen opiskeluun ohjattuja oli aiempaa vuotta enemmän. (TEM, työllisyyskatsaus helmikuu 2016.)

Työmarkkinat, työelämä ja ammatit ovat muutoksessa. Muutokset vaikuttavat yksilöiden työmarkkina-asemaan. Ammatillinen liikkuvuus ja osaamisen kehittäminen nähdään keskeisinä sopeutumiskeinoina. Tällöin on vaarana, että työmarkkinariskit jäävät yksilöiden harteille. Yksilön riskiä tasaamaan tarvitaan yhteiskunnan turvaverkkoja. (Tonttila 2015, 22-23.) Työmarkkinoilla ja työelämässä vallitsevat rakenteelliset muutokset. Samaan aikaan julkisella sektorilla vallitseva kestävyysvaje edellyttää tehokkaampaa palvelujen tuottamista. (Tonttila 2015, Ihalaisen esipuhe, ks. myös Sipilän hallitusohjelma 2015.) Työllistyminen on sitä vaikeampaa, mitä pidempään työttömyys on kestänyt. Työttömyyden pitkittyessä yhä useampi työnhakija myös sijoittuu työvoiman ulkopuolelle. Syinä ovat joko toivottomuus työnhakemisen suhteen tai sitten ohjautuminen opintoihin. Työvoimapolitiikkaa on kehitetty vastaamaan muuttunutta työmarkkinatilannetta. Toisaalta samaan aikaan käytössä olevat resurssit ovat vähentyneet verrattuna palvelutarpeeseen. Käytettävissä olevat palvelut ovat vähentyneet ja Te- toimistojen

asiakkaita on samalla myös ohjattu vähemmän palveluiden pariin. (ks. Työpolitiikan vaikuttavuus ja vaihtoehdot, 2016.)

Koistisen (2014) mukaan työvoiman kysyntä on vaihdellut talouden nousuihin ja laskuihin verrattuna 1-2 vuoden viiveellä. Yritysten sopeuttaessa taloudellista tilannettaan yhteiskunnassa vallitseviin olosuhteisiin vaikutukset kohdistuvat usein niihin työntekijöihin, joiden työpanos on korvattavissa helpoimmin ja vähäisemmin kustannuksin. Vasta kun noususuhdanteesta on selviä merkkejä, yritykset ryhtyvät uudelleen rekrytoimaan. Sekä 1990-luvun lamassa että vuodesta 2008 asti vaikuttaneesta finanssikriisistä lähtien yritykset ja julkinen sektori ovat irtisanoneet runsaasti ihmisiä ja samalla pyrkineet korvaamaan työvoimaa teknologisin ja organisatorisin uudistuksin. Työvoiman tarvetta täydentämään yritykset ovat tarjonneet määräaikaista ja osa-aikaista työsuhteita. Huomioitavaa on lisäksi, että yritykset rekrytoivat usein suoraan työmarkkinoilta työsuhteessa olevia yksilöitä. (Emt. 108-110.) Billet ym. (2005) tuovat esille, että yhteiskunnan muuttuessa myös työn luonne muuttuu. Pelkkä työpaikan takaaminen ei vielä välttämättä tyydytä ihmisen tarvetta saada arvostusta ja mahdollisuutta toteuttaa itseään. Yhä harvemmat ovat siinä etuoikeutetussa asemassa, että voivat itse säännellä työehtojaan ja tapaansa tehdä työtä. Työttömyyden kohdatessa yksilö on kaukana itseään toteuttavasta työelämän toimijasta.

Tällä hetkellä puhutaan rakenteellisesta työttömyydestä ja työttömyyden sitkistymisestä. Taantuman jälkeen työttömyysluvut eivät ole enää laskeneet lähelle täystyöllisyyden prosentteja. Rakenteellinen työttömyys näyttää muodostaneen pysyvän yhteiskunnallisen ongelman. (Hulkko & Tossavainen 2009, 187; Kasvio 2014, 50, 217.) Vuonna 2007 puhjennut finanssikriisi ja sitä seuranneen pitkittyneen taantuman elvytysyrityksistä huolimatta talouskasvu on pysynyt olemattomana ja työttömyysprosentti Suomessa on pysytellyt 8-10%:n välillä. Samalla kuilu hyvässä ja heikossa työmarkkina-asemassa olevien työntekijäryhmien välillä on kasvanut. (Kasvio 2014, 12-13.) Suomen siirtymää tieto- ja palveluyhteiskuntaan on seurannut alkutuotannossa tarvittavien työpaikkojen väheneminen (Julkunen 2009, 17). Työelämän muutosten myötä syntyy uudenlaisia työtehtäviä ja työpaikkoja. Esimerkiksi palvelusektorin työpaikat ovat lisääntyneet runsaasti (ks. Julkunen 2009, 17). Aiemmin hankittu koulutus saattaa menettää merkityksensä verrattuna nykyisiin työelämän vaatimuksiin. Yksilöiltä edellytetään uudelleen kouluttautumista ja uudenlaisia taitoja. Åkerbladin (2014) mukaan epävarmassa työmarkkina-asemassa keskeisessä roolissa on yksilön muutoksien sietokyky sekä oman toiminnan sopeuttaminen vaihtelevien työtehtävien, työyhteisöjen ja työaikojen mukaan. (Emt.152).

Kasvion (2014) mukaan monien huolenaihe on, onko heidän ylipäänsä mahdollisuus tehdä työtä. Lisäksi useimmat haluavat mielekästä, osaamistaan ja koulutustaan vastaavaa työtä. (Kasvio 2014, 114.) Koulutuksella on keskeinen rooli työllistymisessä. Työttömyysaste on selvästi korkeampi heillä, joilla ei ole perusasteen jälkeistä koulutusta. Väestön koulutustason nouseminen nähdään tärkeäksi tekijäksi 1990-luvun laman jälkeisessä työttömyyden vähenemisessä. (Hulkko & Tossavainen 2009, 193, 194.) Korkeakaan koulutus ei aina suojaa työttömyydeltä. Työttömyys voi tuntua kohtuuttomalta, jos on hankkinut koulutuksen ja omaa korkeat odotukset työuran suhteen. Toisaalta koulutus kehittää sisäisiä voimavaroja ja auttaa näkemään enemmän vaihtoehtoja työttömyyden kohdatessa. Epävarmassa työtilanteessa yksilöltä edellytetään voimavaroja toimijuuden ylläpitämiseen ja kykyä ennakoida muutoksia (Åkerblad 2014, 151). Koulutus auttaa lisäksi selviämään työttömyyden aiheuttamien psykologisten vaikutusten kanssa. (Jahoda 1982, 35.) Biesta ja Tedder (2007) esittelevät toimijuuden kahta erilaista roolia koulutuksen suhteen. Ensinnäkin yksilöiden pitäisi saada enemmän koulutusta vahvistaakseen toimijuuttaan. Toisaalta työelämän kehitys (modernisaatio) haastaa yksilöitä toimijuuteen ja pohtimaan, minkälaista koulutusta ylipäätään tarvitaan suhteessa muuttuvaan yhteiskuntaan. (Ks. Biesta & Tedder 2007, 134.) Jokaisella ei kuitenkaan ole kiinnostusta tai mahdollisuuksia lähteä suorittamaan kokonaisia uusia tutkintoja. Pystyvyyden tunne toimijuuden taustalla vaikuttaa myös siihen, millaisia vaihtoehtoja yksilöt näkevät heillä olevan. Joskus yhteiskunnan taholta tuleva tuki ja aktivoivat toimenpiteet ovat tarpeen osaamisen ja työelämäosallisuuden vahvistamiseksi.

Pirnes ja Tiihonen (2011) nostavat esiin ajatuksen, että samalla kun vastuuta siirretään yksilöiden harteille, tulisi yhteiskunnan lisätä aktiivisia toimenpiteitään (emt. 443). Yhteiskunnan tulisi huolehtia, että mahdollisimman moni on osallisena työmarkkinoilla. Aktivointipolitiikassa on kyse työttömien nopeasta paluusta takaisin palkkatyöhön. Samalla kyse on hyvinvointivaltion muutoksesta, jossa työllisyys on myös sosiaalipolitiikan tavoite. Nykyisen aktivointipolitiikan taustalla vaikuttaa uusliberalistinen talouspoliittinen suuntaus, joka pyrkii julkisen vallan kustannusten alentamiseen. Aktivointi on muuttanut yksilön ja yhteiskunnan suhdetta. Työttömän työttömyys- ja sosiaaliturvan saantiehdot ovat kiristyneet, ja hänellä on velvollisuus osallistua viranomaisten osoittamiin työllistymis- ja aktivointitoimiin. Aktivointitoimia ovat muun muassa koulutus, työharjoittelu ja palkkatuettu työ. Kieltäytymisestä seurauksena voi olla tuen alentaminen tai menettäminen määräajaksi. (Keskitalo & Karjalainen 2013, 7, 9.) Väilyömarkkinat ovat muotoutuneet aktivointipolitiikan myötä.

2.6 Välityömarkkinat pyrkivät aktivoimaan toimijuutta

Vaikeasti työllistettävien palveluita on keskitetty työvoiman kehittämiskeskuksiin, jotka yhdistävät aktiivisen sosiaalipolitiikan ja aktiivisen työvoimapolitiikan tukitoimet. Toimintamuotoihin on sisällytetty sosiaalinen yritystoiminta, työpajatoiminta, työnetsijä- ja työvoiman vuokraustoimintojen kehittäminen, yhdistelmätuen käyttö, itsenäisen työllistymisen tukitoimet, valmentava koulutus ja elämänhallintatuki, työnhaun tukitoimet, kuntouttava työtoiminta ja aktivointisuunnitelman, kuntoutus- ja eläke-edellytysten arvioiminen sekä maahanmuuttajien kieli- ja muu perehdyttämiskoulutus. Tätä kokonaisuutta on kutsuttu myös välityömarkkinoiden käsitteellä. (Julkunen 2013, 36.)

Välityömarkkinat sijaitsevat nimensä mukaisesti työttömyyden ja avointen työmarkkinoiden välissä. Välityömarkkinat ovat yksi aktiivipolitiikkaa ilmentävä työvoimapolitiittinen toimintamalli työllistymisen edistämiseksi ja osallisuuden lisäämiseksi. Välityömarkkinoilla tarjotaan mahdollisuus työhön tai työkokeiluun heikossa työmarkkinatilanteessa oleville henkilöille. Työ- ja elinkeinoministeriö (TEM) ja Sosiaali- ja terveysministeriö (STM) säätelevät välityömarkkinoiden toiminnan luonnetta. TEM edellyttää, että välityömarkkinoilla toimivien palkkatuella työllistettyjen tai harjoittelussa olevien henkilöiden osaaminen ja ammattitaito kehittyvät työssäoloaikana. STM:n määritelmä täydentää TEM:in määrittelyä tuomalla elämänhallinnan tukemisen mukaan yhdeksi välityömarkkinoiden luonnetta määritteleväksi asiaksi. Aktiivisen työvoimapolitiikan toimenpiteet kuuluvat TEM:n vastuulle ja aktiivisen sosiaalipolitiikan toimenpiteet kuuluvat STM:lle. Välityömarkkinoiden toimintamallin taustalla on Lissabonin strategia ja Euroopan Unionin politiikkalinjaukset, Euroopan Sosiaalirahastolla (ESR) rahoitettavien -hankkeiden valtakunnalliset linjaukset sekä hallitusohjelman ja TEM:n ja STM:n strategiset linjaukset. (TEM, välityömarkkinat; Filatov 2013, 9.)

Välityömarkkinoiden ensisijainen tehtävä on toimia matalan kynnyksen väylänä avoimille työmarkkinoille tai koulutukseen. Valitettavasti välityömarkkinoilla tapahtuva tukityöllistämiseen pohjautuva sosiaalinen työllistäminen johtaa vähemmistön (30-40%) kohdalla työllistymiseen avoimille markkinoille tai koulutukseen ohjautumiseen. Työvoimapolitiittisilta toimenpiteiltä yleisesti sijoitutaan pääsääntöisesti työttömyyteen ja vasta seuraavaksi avoimille työmarkkinoille (Sihto, Tallamaria & Sardar 2014, 6). Työharjoittelusta tai työelämävalmennuksesta (nykyisin työkokeilusta) sijoitutaan avoimille työmarkkinoilla puolet heikommin kuin tuetusta

työllistämisestä (Sihto, Tallamaria & Sardar 2014, 7). Palkkatuetun työn kannustavuutta on myös kritisoitu, sillä tuettu työ ei välttämättä paranna työllistetyn työmarkkina-asemaa.

Aktivoinnin toimivuutta on kyseenalaistettu työkyvyn ja työllisyyden tukemisessa. Aktivoinnin tuloksellisuus on usein heikkoa. (Saikku 2013, 144.) Ongelmana aktivointipolitiikassa on se, että aktivoitavien työttömien realistisia työllistymismahdollisuuksia ei huomioida (Björklund & Hallamaa 2013, 153). Työvoimapolitiikan aktivointitoimenpiteisiin osallistuneita on seurattu vuodesta 2006 lähtien Tilastokeskuksen työssäkäyntitilaston rekistereihin perustuvalla seurantajärjestelmällä, ns. työllisyysrekisterillä. Rekisteristä saadaan täsmällinen tieto TEM:n toimenpiteiltä avoimille työmarkkinoille työllistyneistä ja myös opiskelemaan, asepalvelukseen tai eläkkeelle siirtyneistä. Työmarkkinoille sijoittumista tarkastellaan myös alueittain sekä huomioiden työllistymiseen vaikuttavia ulkoisia tekijöitä ja toimenpiteiden kohdejoukkojen ominaisuuksia. Työvoimapolitiittisiin toimenpiteisiin osallistuneiden sijoittumista työmarkkinoille on kartoitettu kolme ja kuusi kuukautta toimenpiteen päättymisen jälkeen. Vuonna 2012 kolme kuukautta tukityöllistymisen päättymisen jälkeen työllistyneiden osuus oli 38 prosenttia. Jokaisessa toimenpiteessä nuoret työllistyivät muita työttömiä työnhakijoita selvästi paremmin. Tosin nuorten kohdalla työllistyminen on heikentynyt vuodesta 2012 lähtien. Ikääntyneet, vajaakuntoiset, maahanmuuttajat ja pelkän peruskoulun käyneet työllistyivät muita heikommin työvoimapolitiittisten toimenpiteiden jälkeen. Pitkäaikaistyöttömät työllistyivät selvästi heikommin verrattuna alle vuoden työttömänä olleisiin. (Sihto, Tallamaria & Sardar 2014, 1-4.; ks. myös Filatov 2013.)

Käytännössä aktivointipolitiikka tarkoittaa, että aktivoitavat pitkäaikaistyöttömät tai nuoret tekevät työtä sosiaaliturvan vastikkeeksi, harjoittelun, työkokeilun tai kuntoutuksen nimellä, ilman palkkatyön sosiaaliturvaseurauksia (Julkunen 2009, 29). Vlandas (2013) esittelee Ranskan aktivointipolitiikan tuloksia, joiden mukaan työllistettävien ohjaaminen tuettuihin työpaikkoihin on ollut onnistunut aktivointitoimenpide 1990-luvulla. Usein nämä tarjolla olevat työtehtävät sijaitsevat julkisella tai ei-kaupallisella sektorilla. (Emt., 6,7.) Aktivointipolitiikassa lähtöajatuksena on vastikkeellinen sosiaalietuus. Myös työttömien pitäminen aktiivisina on tärkeää (ks. Vlandas 2013, 7). Aktivoinnin tavoitteena on, että työtön ottaa itse vastuuta omasta työllistymisen edistämisestään. Yksilö ilmentää toimijuutta parantaakseen omaa asemaansa työmarkkinoilla osallistuessaan työkokeiluun tai palkkatuettuun työhön. Aktiivinen osallisuuskaan ei välttämättä tuo toivottua muutosta heikkoon työmarkkina-asemaan. Yksilö ei toimi tyhjiössä, vaan ympäröivän yhteiskunnan vaikutuspiirissä. Muun muassa vallitseva politiikka vaikuttaa yksilön toimintamahdollisuuksiin.

2.7 Työmarkkinat edellyttävät toimijuutta

1980-luvulta lähtien eurooppalaisessa sosiaalipolitiikassa on keskusteltu hyvinvointivaltion kriisistä. Sopeutuakseen yhteiskunnan taloudellisiin ja sosiaalisiin muutoksiin, kuten väestön ikääntymiseen ja lisääntyvään työttömyyteen, eurooppalaisten hyvinvointivaltioiden ja perinteisen sosiaalipolitiikan on ollut pakko muuntautua. Muutoksen avuksi on nähty uusliberalistinen talouspolitiikka, mikä on merkinnyt markkinaistumista, kilpailuttamista, yksityistämistä sekä asiakkaan valinnanvapauden ja vastuun lisäämistä. (Kotkas 2013, 79.) Euroopassa yleisesti työllisyyden edistämisen nimissä on oikeutettu uusliberalistista esityslistaa, jonka mukaisesti tulonjakoa muutetaan pääomatulojen hyväksi, yritys- ja pääomaverotusta kevennetään, tuloerot kasvavat, eläkeikää nostetaan, työehtoja joustavoitetaan, syntyy matalapalkkaisia työpaikkoja, työttömien työnhakuvelvoitteita lisätään. Työtä pidetään ensiarvoisena taloudellisena ja moraalisenä hyveenä, jonka avulla viedään läpi poliittisia rakenteellisia uudistuksia. Aktiivinen kansalainen on uusliberalistinen hyve. (Julkunen 2013, 41.) Uusliberaalissa kansalaisuudessa valtion rooli on kapeampi. Kansalainen nähdään itse vastuullisena ja autonomisena. Aktiivinen kansalaisuus tarkoittaa valinnanmahdollisuuksia ja kuluttajan roolia hyvinvoinnin markkinoilla. (Keskitalo 2013, 49.) Kuluttajan roolissa yksilön tulisi olla tietoinen vaihtoehtoisista toimintatavoista ja osata valita itselleen parhaiten sopivat palvelut. Kuluttaja-kansalaiselta edellytetään vahvaa toimijuutta.

Yhteiskunnallisen rakennemuutoksen myötä julkisen palvelun järjestäminen on siirtynyt viranomaiskontrollista yksilölähtoisempään suuntaan. Työpoliittisessa palvelujärjestelmässä prosessikeskeisyys on tällä hetkellä vallalla. Prosessikeskeisyyttä kuvaa palvelun jäsentäminen palvelutarvekokonaisuuksiksi (esimerkiksi työllistämisen polku). Prosessikeskeistä vaihetta seuraa asiakaslähtöisyyden kehitysvaihe. Tavoitteena on muodostaa kohdennettuja palveluita yhdessä yksilöiden kanssa. Tällöin yksilön rooli muuttuu toimenpiteen kohteena olevasta objektista aktiiviseksi toimijaksi eli subjektiksi, joka osallistuu oman palvelupolkunsa suunnitteluun ja toteuttamiseen. (Tonttila 2015, 25.; ks. myös Kotkas 2013.) Työttömyyden hallinnoimisessa käytetyillä suunnitelmilla on yhteys useisiin eri perusoikeuksiin: oikeuteen tulla kohdelluksi yhdenvertaisesti, oikeuteen osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan ja vaikuttaa itseään koskevaan päätöksentekoon, julkisen vallan velvollisuuteen edistää työllisyyttä ja oikeuteen työllistävään koulutukseen sekä oikeuteen perustoimeentulon turvaan työttömyyden varalta. (Kotkas 2013, 91.)

Yksilöiden osallistuminen on tärkeää itsemääräämisoikeuden ja toimijuuden näkökulmasta. Osallistuminen subjektina työllistymisprosessiin on tärkeää, vaikka onkin otettava huomioon, että

yksilöiden voimavarat ja valmiudet osallistua palvelutapahtumaan vaihtelevat. (Tonttila 2015, 34.) Filatov (2013) kannustaa Suomea laatimaan työelämästrategian, joka luo kaikille tasa-arvoisemmat työmarkkinat. Sen sijaan, että vaikeasti työllistyvää työtöntä valmistellaan työmarkkinoiden tarpeisiin, tulisi miettiä, millä keinoin vaikeammin työllistyvätkin voisivat antaa työpanoksensa yhteiskunnan hyväksi. (Filatov 2013, 8.) Aktivoinnin näkökulmasta työmarkkinoita tulisi muovata esimerkiksi osatyökykyisten tarpeisiin nähden (Saikku 2013, 145). Edellä mainittu ajatus tuo vaihtoehtoista pohdintaa työelämän kentälle, jossa trendi näyttää olevan tuottavimpien yksilöiden suosiminen ja muiden vähemmän tuottavien sivuuttaminen.

Tonttila (2015) havainnollistaa vallitsevaa tuloksellisuusajattelua mainitsemalla, että 2000-luvun alusta alkanut tuottavuuskeskustelu on jäänyt pysyvästi julkiselle sektorille. Keskustelun näkökulmaa on pyritty laajentamaan henkilöstövähennyksistä kohti kestäväää vaikuttavuutta ja toiminnan laatua. Vaikuttavuus- ja tuloksellisuusohjelma nähdään osin ratkaisuna julkisen talouden kestävyysvajeen pienentämistarpeeseen. Tuloksellisuus rakentuu sisäisen toimintakyvyn, tuottavuuden, palvelukyvyn ja vaikuttavuuden summana. Lisäksi Valtiontalouden tarkastusvirasto on korostanut, että riittävä ja osaava henkilöstö on edellytys hyvälle palvelulle ja hallinnon palvelukyvyille. (Emt., 21.) Avoimet markkinat saattavat tuntua tuotto-odotuksiltaan kovilta, kun työmarkkinoita tarkastellaan välityömarkkinoilta käsin. Välityömarkkinoilla vahvuutena ovat muun muassa työntekijöiden sosiaalinen yhteisyys ja vertaistuki. Pitkästä työttömyydestä avoimille markkinoille siirtymiseen tarvitaan motivaatiota sekä odotus taloudellisesta ja hyvinvointihyödystä. (Filatov 2013, 25.) Kuilu normaalien, avoimien työmarkkinoiden ja epävarmoja työsuhteita tarjoavien, pätkätyösuhteisiin pohjautuvien välityömarkkinoiden välillä tuntuu kasvavan. Eteläpelto ym. (2014) ovat tarkastellessaan ammatillista toimijuutta nostaneet esille eri piirteitä, mitkä vahvistavat yksilön toimijuutta työelämässä. Näistä keskeisiä ovat esimerkiksi vaikutusmahdollisuudet oman työn suhteen sekä mahdollisuudet ottaa kantaa työnteon tapoihin. (Eteläpelto ym. 2014, 211-212.) Heikossa työmarkkina-asemassa toimijuus on rajoittunut oman työn tai työolojen kehittämisen suhteen. Ammatillista toimijuutta ei pääse välttämättä kehittymään vuoden tai kahdenkaan työsuhteessa. Mahdollisista rajoituksista huolimatta työttömien työhalu on sisäänrakennettuna suomalaiseseen mentaliteettiin.

Kova työn tekeminen ja ahkeruus ovat olleet suomalaisille tärkeitä arvoja. Tulevaisuudessa työn luonne laajenee korostamaan perinteisten arvojen lisäksi asiantuntijuutta, luovuutta sekä innostavuutta. Ylhäältä johdettu työnteon organisointi ei enää riitä. Vastuuta johtamisesta siirretään työntekijöille ja työyhteisöille. Tulevaisuudessa kansalaisten omia voimavaroja tulee hyödyntää

paremmin päätöksenteossa. (Tonttila 2015, 23.) Kaikkialla maailmassa ihmiset ovat ensisijaisesti kiinnostuneita oman työnsä ja toimeentulonsa turvaamisesta (Kasvio 2014, 128). Yksi hyvinvointiyhteiskuntien tulevaisuuden haasteista on heikossa työmarkkina-asemassa olevien integroiminen työelämään ja osallisiksi täysimääräisestä toimijuudesta työyhteisöissään. Ihmisiä voi motivoida oman hyvinvoinnin parantaminen tai hyvän tuottaminen yhteisölle. Ihmiset toimivat jotakin päämäärää kohden silloin, kun tavoiteltava asia on heidän oman arvomaailmansa mukaista. Ihmisen oma kiinnostus motivoi sitoutumaan työllistymiseensä. (Ks. Björklund & Hallamaa 2013, 150, 154-156.) Ihminen, joka uskoo omiin mahdollisuuksiinsa saada työtä ja parantaa toimeentuloaan, on valmis ponnistelemaan ja osallistumaan erinäisiin aktivointipolitiikan mukaisiin toimenpiteisiin. Eri asia on, mistä usko omiin mahdollisuuksiin syntyy mahdollisesti pitkittyneen työttömyyden lannistaessa. Pirnes & Tiihonen (2011) muistuttavat, että yksilön tulisi olla toimintakykyinen eli yhteiskunnallisesti voimaantunut ennen, kuin häneltä voi edellyttää kokonaisvaltaista vastuunottoa omasta elämästään (Pirnes & Tiihonen 2011, 447). Jos yksilön pystyvyydentunne on alentunut tai ympäristö tuntuu asettavan ylivoimaisia esteitä selvitä arjen kanssa, on toimijuus suhteessa työmarkkinoihin alentunut.

2.8 Yhteenveto toimijuuden kolmesta ulottuvuudesta

Tutkielman alussa (luvussa 2) mainitsin Banduran (2001) esittelemät sosiaalisen kognition teorian mukaiset kolme toimijuuden muotoa: yksilöstä käsin ohjautuvan toimijuuden, muiden valtuutuksen varassa olevan toimijuuden sekä kollektiivisen, sosiaalisen rakenteen kautta säädellyn toimijuuden. Edellä esiteltyä teoriataustaa vasten on mahdollista esitellä nämä kolme toimijuuden tasoa mahdollisimman konkreettisesti. Koska tutkielman teemana on tarkastella toimijuutta heikosta työmarkkina-asemasta käsin, rinnastuu toimijuus samalla työllistyvyyteen. Taustalla on oletus, että vahva toimijuus edesauttaa myös työllistyvyyttä.

McQuaid ja Lindsay (2005) ovat luokitelleet työllistettävyyteen vaikuttavat tekijät yksilötekijöihin, henkilökohtaisen ympäristön tekijöihin sekä ulkoisiin tekijöihin. (McQuaid & Lindsay 2005, 209.) Nämä tekijät ovat verrattavissa toimijuutta mahdollistaviin tai puuttuessaan heikentäviin tekijöihin. Hyödynnän mukaillen McQuaidin ja Lindsayn jaottelua toimijuutta mahdollistavien eri tekijöiden taustalla. Esittelen seuraavaksi, miten toimijuus näyttäytyy työllistettävyyden kontekstissa.

Yksilöstä käsin ohjautuva toimijuus kuvastaa yksilön taitoja ja ominaisuuksia. Yksilön toimijuutta edistävät riittävät sosiaaliset taidot ja kyky toimia omista lähtökohdistaan käsin. Toimijuutta edustaa kyky asettaa itselle tärkeitä realistisia tavoitteita ja päämääriä. Myös yksilön kyky viestiä osaamistaan suullisesti ja kirjallisesti vaikuttaa toimijuuden ilmenemiseen. Toimijuus työmarkkina-aseman parantamiseksi on vahvempaa, mikäli yksilöllä on haettavan työn kannalta sopiva koulutus tai jo olemassa olevaa työkokemusta. Jatkuva oman osaamisen päivittäminen edistää toimijuutta. Esimerkiksi tietotekniikan hyödyntäminen on nykyään edellytys useimmissa työtehtävissä. Myös kielitaito edistää toimijuutta kansainvälistyneessä yhteiskunnassa. Terveystila on yksi keskeinen toimijuuteen vaikuttava tekijä iän ohella. Fyysinen tai psyykinen sairaus alentaa toimijuutta. Ikä ei suoraan vaikuta yksilön toimijuuteen, mutta nuorilla on harvoin vielä kertyneenä monipuolista työkokemusta. Vanhemmilla työntekijöillä osaaminen ei välttämättä vastaa enää nykyajan työelämän vaatimuksia, varsinkaan, jos koulutus on useamman vuosikymmenen takaa tai koulutuksen mukaisia työtehtäviä ei enää juurikaan ole tarjolla. Yksilön hyvät työnhakutaidot ovat yksi toimijuutta vahvistava tekijä. Myös työnhakijan joustavuus tarjolla olevien työtehtävien, työpaikan sijainnin sekä palkan suhteen edistävät työllistymiseen tähtäävää toimijuutta.

Muiden valtuutuksen varassa oleva toimijuus on rinnastettavissa ryhmätason toimijuuteen. Toimijuuteen vaikuttavia ryhmiä ovat muun muassa lähiperhe ja huollettavien ihmisten määrä elämässä mukaan lukien iäkkäät vanhemmat. Vaikka lasten ja vanhustenhuolto olisi yhteiskunnan järjestämää, sitoo varsinkin lastenhoitovastuu rahallista ja ajallista resurssia. Turvallinen ja omaan käytettävissä olevaan tarpeeseen/varallisuuteen suhteutettu asumisen taso vapauttaa resursseja muuhun toimijuuteen. Myös asuinpaikan sijaitseminen vaikuttaa toimijuuteen. Esimerkiksi Suomessa alueelliset erot ovat suuria: työ keskittyy yhä enemmän kaupunkien läheisyyteen. Perheen ja/tai lähipiirin kannustaminen ja tuki työhön suuntautumiseen edesauttaa toimijuutta. Ylipäätään sosiaalisten kontaktien kautta saatu tuki vahvistaa toimijuutta. Ryhmätason toimijuuteen liittyy myös paljon puhuttu sosiaalinen pääoma, mihin kuuluvat mm. hyödylliset kontaktit sekä opitut toimintamallit ja tietyn tasoinen taloudellinen tuki ja turva.

Sosiaalisen rakenteen kautta säädelty toimijuus käsittää toimijuuteen vaikuttavat ulkoiset tekijät. Näistä tekijöistä keskeisimmässä roolissa toimijuutta mahdollistavana tai rajoittavana on vallitseva työmarkkinatilanne. Työmarkkinatilanne määrittelee esimerkiksi, millaisella ammattitaidolla on tarvetta työnantajien näkökulmasta. Työvoiman liikatarjonta (suuret työttömyysluvut) kiristävät kilpailua työpaikoista. Yksittäisen toimijan mahdollisuudet vaikuttaa työllistymisensä ehtoihin ovat paremmat, jos osaamisella on kysyntää eikä kilpailu ole liian kovaa. Kun työnhakijoita on runsaasti,

työhaussa valikoidaan yksilötekijöiden perusteella (näitä ovat esim. ikä, sukupuoli, etninen alkuperä, asuinalue, vammaisuus, työttömyyden kesto jne). Makroekonomiset tekijät joko vahvistavat työmarkkinoiden tasapainoa tai heikentävät sitä. Esimerkiksi Euroopan laajuinen finanssikriisistä alkunsa saanut talouden epävarmuus vaikuttaa työmarkkinoille toimijuutta heikentävästi: Työnantajat pyrkivät kiristämään yritysten talouden hallintaa ja vastaamaan markkinatilanteeseen vähentämällä henkilökuntaa ja muuttamaan työsuhteiden laatua joustavammiksi. Esimerkiksi pätkä- ja määräaikaiset työsuhteet ovat yleistyneet viime vuosina. Poliitiikalla voidaan myös vaikuttaa toimijuuteen. Poliitiikka voi vaikuttaa työn vastaanottamisen kannattavuuteen. Poliitiikalla voidaan vaikuttaa myös koulutukseen pääsemiseen eri koulutusten aloituspaikkojen säätelyn kautta. Työvoimapolitiittiset toimenpiteet, kuten neuvontapalvelut Te -toimistoissa ovat yhteiskunnallisesti säädeltyjä. Toimijuuden kannalta on oleellista, kuinka hyvin eri yksilöt ovat tietoisia erilaisista palveluista ja osaavat hyödyntää yhteiskunnan tarjoamia toimijuutta tukevia palveluja.

Huomionarvoista ovat myös tutkielman alussa (luvussa 2) mainitut toimijuuteen sisältyvät vallan ja kontrollin käsitteet toimijuutta mahdollistavina ja rajoittavina tekijöinä (mm. Bandura 2001.). Alasuutari (1993) esittelee normiteoriaa, jossa yhteiskunta ymmärretään eri tasoilla vaikuttavana käyttäytymisen kontrolloinnin järjestelmänä. Normiteoriassa yhteiskunta ymmärretään yksilöä vastassa olevina esteinä, käskyinä ja kieltoina. Huomio kiinnitetään tällöin yksilön kohtaamaan normatiiviseen kontrolliin ja sen vaikutuksiin sosialisointia kautta. Sosiologiassa on taas ollut tavallista määritellä valta yksilön ja yhteiskunnan mahdollisuutena saada muut toimimaan halutulla tavalla vastustuksesta huolimatta. Alasuutari (1993) toteaa lisäksi, että Foucault'n mukaan valta tulisi ymmärtää laajemmin eli monimutkaisena strategisena tilanteena jossain tietyssä yhteiskunnassa. Valta ei ainoastaan rajoita, vaan myös tuottaa subjekteja haluineen, taipumuksineen ja pyrkimyksineen. (Emt., 65-67.)

Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan käytännön tasolla, miten toimijuus mahdollistuu kontekstissaan. Haastateltavat ovat kaikki olleet Pääkaupunkiseudun Kierrätyskeskukseen palvelusuhteessa. Kierrätyskeskuksen rooli ja toimintaympäristö muodostavat keskeisen kontekstin, mistä käsin haastateltavat asemoivat itsensä toimijoina. Aloitan esittelemällä Pääkaupunkiseudun Kierrätyskeskuksen toimintamallia ja siirryn tästä kuvaamaan tutkimusmenetelmää sekä koottua aineistoa.

3. TUTKIMUSKOHTENA PÄÄKAUPUNKISEUDUN KIERRÄTYSKESKUS OY

Valitsin tutkimuskohteekseni Pääkaupunkiseudun Kierrätyskeskus Oy:n. Toimin yrityksessä yhden myymäläyksikön päällikkönä ja yrityksen rooli välityömarkkinatoimijana on minulle tuttu. Voittoa tavoittelematon yritys on syksyllä 2015 toiminut ihmisen ja ympäristön hyväksi kaksikymmentäviisi vuotta. Pääkaupunkiseudun Kierrätyskeskus on Suomen suurin välityömarkkinoilla toimiva yritys. Suurimmat välityömarkkinatoimijat ovat etupäässä yhdistyksiä ja säätiöitä, joista suurin työllistäjä on SPR. (Ks. Filatov 2013, 12-13). Vuoden 2014 aikana Pääkaupunkiseudun Kierrätyskeskuksessa oli yli 800 yksittäistä henkilöä palvelusuhteessa, joko työkokeilussa tai palkkatuetussa työssä. Pääkaupunkiseudun (pks) kierrätyskeskuksella on tällä hetkellä kuusi toimipistettä. Yhteensä samanaikaisesti palvelusuhteessa olevia henkilöitä on jo yli 400 henkilöä. Noin puolet näistä henkilöistä ovat palkkatuella työllistettyjä, noin 15% omalla rahalla palkattuja ja loput työkokeilijoita tai harjoittelijoita. Pks Kierrätyskeskus on Helsingin kaupungin tytäryhtiö. Helsinki omistaa hieman yli puolet osakkeista, muita omistajia ovat mm. Espoon ja vantaan kaupungit, HSY (Helsingin seudun ympäristö) sekä Martat ja ekotavaratalo Ruohonjuuri. Myymälätoimintojen lisäksi Kierrätyskeskuksen koulutuslinja tarjoaa ympäristöneuvontaa ja -koulutusta mm. kouluryhmille ja yrityksille. Ylimpänä päättävänä elimenä on Kierrätyskeskuksen hallitus, johon kuuluu toimitusjohtajan lisäksi omistajien edustajia. Hallitus laatii vision ja strategian Kierrätyskeskuksen toiminnalle. (Ks. www.kierratyskeskus.fi)

Pks Kierrätyskeskus on yhteiskunnallinen, yleishyödyllinen ja sosiaalinen yritys, joka toteuttaa kestävästä kehitystä ekologisella, sosiaalisella ja taloudellisella osa-alueella. Tuotteiden käyttöiän pidentäminen toteuttaa ekologisesta kestävästä kehitystä. Sosiaalinen vastuu ilmenee monipuolisen työllistämistoiminnan kautta. Pks Kierrätyskeskuksessa noin 80-90% henkilökunnasta on työllistettynä palkkatuella tai työkokeilussa. Pks Kierrätyskeskuksessa on lisäksi säännöllisesti Rikosseuraamuslaitoksen kautta ohjautuvia yhdyskuntatyöntekijöitä sekä työkokeilupaiikkoja koevapauteen pääseville. Lisäksi Pks Kierrätyskeskus tarjoaa harjoittelupaikkoja opiskelijoille. Taloudellinen vastuu merkitsee toiminnan perustamista taloudellisesti vakaalle pohjalle. Yhteiskunnan tuet eivät ole ainoa taloudellinen perusta. Toiminta tukeutuu kierrätystavaroiden myynnistä ja jalostuksesta saataviin tuloihin. Yhteiskunnallisten tukien vastapainona toiminta sinänsä säästää yhteiskunnan varoja. Säästöt ovat vaikeasti arvioitavissa, mutta koostuvat pääsääntöisesti yhteiskunnan jätekustannusten pienemisestä, elinympäristön tilan paranemisena sekä sosiaalisina hyötyinä. Yritys ei jaa voittoa omistajilleen, vaan kaikki toiminnasta saatavat tulot ohjautuvat vastuullisen toiminnan kehittämiseen ja ylläpitämiseen. (Kansanen 2013.)

Välityömarkkinaroolia tarkastellessa keskityn Pks Kierrätyskeskuksen sosiaalisen vastuun osaluueeseen. Sosiaalinen vastuu on nostettu vahvemmin esille lähivuosina yrityksen kehitystyön tuloksena. Sosiaalisen vastuun mukaisena tavoitteena Kierrätyskeskuksella on tarjota merkityksellisiä työtehtäviä ja matalan kynnyksen väylä työelämään vaikeassa työmarkkinatilanteessa oleville. Yritys korostaa nettisivuillaan olevansa osaamisen kehittymisen ja voimavarojen kasvamisen mahdollistava paikka. Yritys kehittää työhyvinvointia ja työssä jaksamista. Johtamisessa ja esimiestyössä huomioidaan työntekijöiden moninaisuus. Yrityksen johtamisstrategiassa korostuu valmentavan johtamisen malli. Lisäksi yrityksen työhönvalmentajat tarjoavat mahdollisuutta henkilökohtaiseen työhönvalmennukseen yksilön eli aktiivisen toimijan lähtökohdista käsin. Valmentavan esimiestyön tavoitteena on, että tuetussa työsuhteessa olevat työntekijät löytävät työpaikan avoimilta työmarkkinoilta Kierrätyskeskuksessa työskentelyn aikana. Onnistuneen työn tulos on työntekijöiden pääsy eteenpäin. (Ks. www.kierratyskeskus.fi)

Tavoitteena välityömarkkinoilla yleisesti on luoda positiivisia jatkopolkuja avoimille työmarkkinoille tai koulutukseen. Filatov (2013) tuo aiheellisesti esiin, että välityömarkkinat ovat työllistämisen suhteen aika erilliset verrattuna avoimiin työmarkkinoihin. Työtä on vaikea löytää avoimilta markkinoilta jatkumoksi välityömarkkinoiden toiminnalle. Välityömarkkinat uhkaavat jäädä valmentaviksi palvelumarkkinoiksi. (Filatov 2013, 24.) Välityömarkkinoilla toimivilla yrityksillä on kahtalaisia toimintatavoitteita. Perinteisesti on ajateltu, että työn tulos on työ sinällään eli mitä konkreettista työtä tekemällä saadaan aikaiseksi. Tällöin hyvä työn tuottavuus kertoo hyvästä osaamisesta ja ammattitaidosta. Pks Kierrätyskeskuksella työntulos perinteisen ajattelun mukaisesti olisi uudelleenkäyttöön ohjattujen tavaroiden määrä sekä tavaroiden myynnistä saatava myyntitulo. Lisäksi toteutuneet ympäristökoulutustunnit lasketaan työn tulokseen. Laajennetun tulosajattelun mukaisesti palvelusuhteessa (tukityö- tai harjoittelusuhde) olevien positiiviset jatkopolut töihin avoimille työmarkkinoille tai koulutukseen ovat Pks Kierrätyskeskuksen työn tulosta. (Ks. www.kierratyskeskus.fi) Jatkopolkujen edistämiseksi ja työllistävien mallien luomiseksi Kierrätyskeskus on hallinnoinut ESR-hankkeita.

Hankkeet ja projektit ovat Kierrätyskeskuksella olleet keskeisiä kehittämiseen ja käytännön muuttamiseen/ parantamiseen tähtääviä toimenpiteitä. 2000- luvun alkuvuosina kehittämishankkeet keskittyivät ympäristötietoisuuden lisäämiseen ja ympäristönäkökulman vahvistamiseen. 2010- luvun alkuvuosina nousi sosiaalisesti kestävä kehitys yrityksessä enemmän esille. Esimerkiksi Nousukierteeseen -hanke (2014-2015) pyrki vaikuttamaan nuorisotyöttömyyteen ja nuorten

syрjäytymiseen ehkäisevästi. Hanke vastasi pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen hallitusohjelmaan (2011-2014) kirjattuun nuorten yhteiskuntatakuuseen ja tuki osaltaan sen toteuttamista. Huhtikuussa 2015 päättyntä Nousukierteeseen hanketta edelsi Hyvään kierteeseen -hanke. Hyvään kierteeseen -hanke alkoi helmikuussa 2012. Kaksivuotisen hankkeen tavoitteena oli vahvistaa työntekijöiden työelämävalmiuksia siten, että työntekijät olisivat palkkatuetun työjakson jälkeen valmiita siirtymään avoimille työmarkkinoille. Työhönvalmennuksen malli kehitettiin Hyvään Kierteeseen -hankkeen aikana. Hankkeessa huomattiin myös, kuinka moninaisia asioita ja haasteita liittyy avoimille työmarkkinoille siirtymiseen. Yksi haaste on harjoittelu- ja työsuhteiden lyhytkestoisuus. Työkokeilussa tapahtuva harjoittelu voi olla kestoltaan maksimissaan kuusi kuukautta samassa yrityksessä. Käytännössä työkokeilu saattaa kestää vain muutaman kuukauden. Suurin osa Kierrätyskeskuksen työsuhteista perustuu yhteiskunnan maksamaan palkkatukeen. Yritys voi saada palkkatukea keskimäärin 1-2 vuotta. Lyhyessä palvelusuhteessa työhönvalmennus on myös lyhytkestoista. Paljon on myös työntekijöiden oman aktiivisuuden varassa siitä, kuinka hyvin yksilöt osaavat hyödyntää tarjottuja valmennuksellisia palveluita. Keskeisiä haasteita ovat lisäksi olleet työntekijöiden alhainen ja työmarkkinoille sopimaton koulutus, elämänhallinnalliset tai terveydentilaan liittyvät vaikeudet sekä vaikea vallitseva työmarkkinatilanne. Edellä mainitut havainnot perustuvat esimiesten ja valmentajien havaintoihin palkkatuella työllistetyistä työntekijöistä.

Tässä tutkielmassa haluan tuoda esiin työntekijöiden näkökulmaa. Lähtöajatuksena on, että yksilöt ovat oman elämänsä parhaita asiantuntijoita kertoessaan, miten he kokevat työllisyystilanteensa ja puhuvat mahdollisista työllistymisen haasteista. Tutkimuskysymykseni ovat:

Miten toimijuus mahdollistuu tai rajoittuu heikossa työmarkkinatilanteessa?

Millaisiksi haastateltavat kuvaavat vaihtoehtojaan ja mahdollisuuksiaan päästä koulutukseen ja työllistyäkseen?

Minkälaisia tarinoita toimijuudesta heikossa työmarkkinatilanteessa muodostuu?

Tutkielman lähtökohtana on tarkastella yksilön mahdollisuuksia toimia jostakin lähtökohdasta käsin, missä toimintaympäristö haastaa toimintaa. Pyrin tutkimaan yksilön mahdollisuutta olla kokonainen historiansa kanssa ja sopuossinnussa omien tavoitteidensa sekä arvojensa kanssa, ei vain heikon työmarkkinatilanteen rajaama henkilö. Haasteena on syventää ymmärrystä heikkoon työmarkkinatilanteeseen liittyvistä ilmiöistä ja niiden välisistä yhteyksistä. (Vrt. Aaltola 2001, 18, 22.)

4. NARRATIIVISUUS MENETELMÄNÄ HUOMIOI ELETYN ELÄMÄN

Olen valinnut tutkielman lähestymistavaksi narratiivisuuden. Tutkimuksellisesti kyseessä on lähestymistapa, jossa sovelletaan ja analysoidaan kertomuksia. Lähestymistapa kohdistaa huomion kertomuksiin tiedon välittäjänä ja rakentajana (Heikkinen 2001, 116). Käytän tutkielmassa synonyymeina käsitteitä narratiivinen ja kerronnallinen. Myös esimerkiksi Hänninen (2000) on käyttänyt synonyymeina käsitteitä narratiivinen, kerronnallinen ja tarinallinen väitöskirjassaan. (Syrjälä 2007, 239.) Kirjallisuustieteissä käsitteet tarina ja kertomus ovat hierarkkisessa suhteessa: kertomusta pidetään yläkäsitteenä ja tarinaa sen alakäsitteenä (Heikkinen 2001, 116). Narratiivinen lähestymistapa sijaitsee lähellä sosiokonstruktionistista suuntausta. Narratiivisuuden juuret ovat lähtöisin humanistisesta psykologiasta. Narratiivisuudessa on kyse väljästä viitekehystä, jossa huomio kohdistuu kertomuksiin todellisuuden tuottajana ja välittäjänä. Kerronnalla on sosiaalinen luonne, eikä narratiiveja voi erottaa kuulijoista ja siten kerronnan kautta uusinnetaan samalla todellisuutta. (Mahlakaarto 2010, 40-42.) Salo (2008) tuo esiin performatiivisen näkökulman. Voidaan ajatella, että tarinan kerronnalla luodaan kaksisuuntainen sopimus. Tällöin kertoja lupaa esityksen ja luo samalla yleisön (emt., 75-76). Narratiivisuus soveltuu hyvin sosiaalitieteelliseen tutkimukseen. Töttö (2004) kuvailee sosiaalitieteiden pyrkimystä ymmärryksen syventämiseen: Sosiaalitiede pyrkii hallitsemisen sijasta vapauttamaan, ei säilyttämään vaan muuttamaan. Sosiaalitiede paljastaa diskursseja, kehyksiä ja narratiiveja, joiden avulla jostakin tutkimuksen kohteena olevasta asiasta tulee ymmärrettävä sosiaalinen konstruktio. (Emt., 84.) Esittelen seuraavaksi narratiivi -käsitteen monitahoista käyttöä.

Heikkinen (2001) kuvailee narratiivisuuden moniulotteista käsitettä: Narratiivisuudella voidaan viitata tiedonprosessiin kokonaisuutena, tällöin tarkoitetaan tietämisen tapaa ja tiedon luonnetta. Narratiivisuus liittyy usein konstruktivistiseen tiedon käsitykseen. Toiseksi narratiivisuutta voidaan käyttää käsitteenä kuvaamaan tutkimusaineiston luonnetta. Narratiivisuudella voidaan viitata myös aineiston analyysitapoihin sekä narratiivien käytännölliseen merkitykseen. (Emt., 118.)

Kun valitsin narratiivisen haastattelun tiedonkeruumenetelmäksi, halusin huomioida toimijuuden ja korostaa haastateltavien näkemystä omien työelämänvalintojensa asiantuntijoina. Narratiivien eli kertomusten kautta voidaan ymmärtää ja hallita menneisyyttä sekä suunnata toimintaa tulevaisuuteen. Kertomukset jäsentävät myös kertojan paikkaa maailmassa. Muutos, transformaatio ja prosessi ovat asioita, jotka tekevät kertomuksen ja sen tutkimuksen kiinnostaviksi. Kertomukset suhteuttavat tapahtumia toisiinsa ja käsittelevät niiden syy-seuraus suhteita. Kertomusten

keräämisessä korostuu kiinnostus siitä, miten kertoja kokee maailman ja muutoksen. Narratiivisten kertomusten kautta pyritään ymmärtämään ihmiselämää. Narratiiveihin keskittymällä voimme tutkia, miten kertomus jäsentyy, kuka on kertomuksen keskiössä, miten kertomus tuotetaan. Ennen kaikkea saamme tietoa myös siitä, mistä halutaan kertoa ja mitä halutaan jättää kertomatta. Narratiivit viestivät myös kulttuurisia normeja, mistä on hyväksyttävää puhua. (Andres et al. 2013, 2.) Hänninen (2000) on tuonut sisäisen tarinan käsitteen narratiivien analysoinnin merkittäväksi tekijäksi. Sisäisellä tarinalla viitataan ihmisen sisäiseen prosessiin, jossa ihminen tulkitsee omaa elämäänsä tarinallisten merkitysten kautta. Sisäistä tarinaa ei paljasteta kokonaisuudessaan: Kaikkia käännteitä ei kerrota, eikä kaikkia suunnitelmia toteuteta. (Emt., 20.)

Kerronnallisessa haastattelussa tutkija pyytää kertomuksia ja antaa tilaa kertomiselle (Hyvärinen & Löyttyniemi 2005, 189-192). Narratiivisuuden taustalla on konstruktivistinen ajatus, että ei ole olemassa yhtä kaikille samanlaisena näyttäytyvää todellisuutta. Ihminen rakentaa tietonsa aikaisemman tietonsa ja kokemuksensa varaan. Tieto on ajasta, paikasta ja tarkastelijan asemasta riippuvaa. (Heikkinen 2001, 119, 120.) Hännisen (2000) mukaan ihmiset selviytyvät vaikeistakin elämänmuutoksista muodostamalla uusia merkityksiä tapahtumille. Merkitysten muodostaminen nähdään yksilön elämäntilanteesta ja -historiasta nousevana, luovana ja kulttuurisia merkityksiä hyödyntävänä prosessina. (Emt., 73.) Sama konstruktivistinen lähtöajatus, mikä on narratiivisuuden taustalla, sijaitsee myös toimijuuden käsitteen taustalla. Ihmiset reagoivat nykyhetkessä menneiden kokemusten pohjalta. Aiemmin eletty elämä on kertomuksen lailla muovannut tietä nykyisyyteen ja menneet kokemukset vaikuttavat myös tulevaisuuden suunnitelmien tekemiseen. (Vrt. Bandura 2001; tämä tutkielma 2.1.1)

Narratiivinen haastattelu siinä muodossa, missä toteutin haastattelut, sivuaa teemahaastattelun muotoa. Tämä ei muuta kerronnallisuuden merkitystä. Laitinen & Uusitalo (2008) muistuttavat, että aloitteleva tutkija voi narratiivisen haastattelun sijaan turvautua episodiseen haastatteluun, joka on yhdistelmä narratiivista haastattelua ja teemahaastattelua (Laitinen & Uusitalo 2008, 123). Teemahaastattelussa haastattelijä ottaa esille itseään kiinnostavat teemat. Yhtensä erona narratiiviseen haastatteluun on, että teemahaastattelussa ei tehdä uusia tilanteen mukaisia kysymyksiä. Lisäksi teemahaastattelussa on keskeistä haastattelijan vaikutuksen neutralisointi. Sen sijaan kerronnallinen haastattelu asettaa haastattelijan välineeksi, jonka tehtävänä on viedä kertomusta ja sen asiaa eteenpäin. (Hyvärinen & Löyttyniemi 2005, 197, 203.) Yhtäläistä teemahaastattelun kanssa oli tapani antaa haastattelun tutkimuksellisesti kiinnostavat asiat etukäteen tiedoksi haastateltaville. Kerroin avoimesti tutkivani toimijuutta. Etukäteen jakamassani

haastatteluohjeistuksessa määrittelin käsitteen toimijuus yksinkertaisesti tahdoksi toimia jotakin päämäärää kohden. Annoin haastateltaville apuaiheita, mitä kautta he voivat lähteä halutessaan liikkeelle kertoessaan koulutus- ja työhistoriastaan. Toisaalta noudatin narratiivisuudelle tyypillistä yhden pääkysymyksen taktiikkaa: Pyysin haastateltavia kertomaan tarinan nuoruudesta lähtien koulutus- ja työhistoriastaan. Yhteen ydinkysymykseen vastaaminen edellyttää enemmän kerronnallisuutta ja oman elämän arviointia kuin muun tyyppiset kysymykset (Hyvärinen & Löyttyniemi 2005, 198). Narratiivinen tiedonkeruu voi tapahtua monin eri tavoin.

Kerrontaan perustuvaa narratiivista aineistoa ovat esimerkiksi haastattelut tai vapaat kirjalliset vastaukset, joissa tutkittavat voivat omin sanoin kertoa käsityksensä jostakin tietystä asiasta (Heikkinen 2001, 121). Aineiston keruu siinä muodossa, missä sen toteutin, noudattaa narratiivisen haastattelun kaavaa. Haastateltavien osuus vaikutti aika paljon aineiston muotoon. Eskola (1998) huomioi, että mm. narratiivisissa elämänkerroissa tutkittava nähdään aktiivisena subjektina ei vain objektina. Tutkittava valitsee miten ja mistä asioista hän haluaa kertoa. (Emt., 125.) Haastattelujen kautta sain kahdeksan ihmisen kertomuksen omasta työelämäkulustaan. Osa haastateltavista pidättäytyi selkeämmin koulutusten ja työpaikkojen läpikäymisessä, osa haastateltavista kertoi myös enemmän henkilökohtaisista asioistaan, jotka ovat vaikuttaneet koulutusvalintoihin ja työelämän kulkuun. Lisäksi pyysin haastateltavia täyttämään esitietolomakkeen, jossa tiedustelin ikää, sukupuolta, pohjakoulutusta, työsuhteita, kieli- ja tietoteknisiä taitoja sekä eletyn/ elettyjen työttömyysjaksojen kestoa. Taustalomake on toiminut itselleni täydentävänä tietona. Olen saattanut täydentää informantin tarinaa kysymyksillä liittyen kielitaitoon tai työttömyysjakson keston. En yksilöi haastateltavien pohjatietoja sen tarkemmin, mutta kokosin yhteenvedon taustatiedoista, joissa huomasin jonkin verran yhdistäviä tekijöitä.

Andres ym. (2013) huomioivat, että on olemassa kahden tyyppisiä narratiiveja: tapahtumalähtöisiä sekä kokemukseen pohjautuvia. Kokemuksellisuuteen keskittyvä narratiivisuus on monelle tutkijalle heuristinen kokonaisuus. Rajat näiden kahden tyyppin välillä ovat kuitenkin epäselvät ja osin päällekkäisiä. (Emt., 2013, 5.) Hänninen (2000) huomioi narratiivien eri tyyppien taustalla filosofiset lähtökohdat: Ontologisen (vrt. tapahtumalähtöisen) näkemyksen mukaan ihmisen olemassaolo on luonteeltaan tarinallista. Fenomenologisen (vrt. kokemukseen pohjautuvan) tulkinnan mukaisesti inhimillinen toiminta on luonteeltaan aktiivista toimintaa, jossa uudet kokemukset tulkitaan aiemmin muodostuneen merkitysjärjestelmän pohjalta. Lisäksi on huomioitava merkityksellisyyttä synnyttävä prosessi ts. hermeneuttinen havainto siitä, että tarinan osat saavat merkityksensä siitä kokonaisuudesta, mihin ne liittyvät. (Hänninen 2000, 24-25.)

Kvalitatiivisella tutkimuksella on suhteita filosofisiin aatevirtauksiin, kuten hermeneutiikkaan, fenomenologiaan ja analyyttiseen kielifilosofiaan. (Eskola 1998, 25.) Fenomenologinen menetelmä ohjaa tekemään tulkintoja induktiivisesti yksityisestä yleiseen. Tällöin on mahdollista nähdä ilmiöön liittyviä syvempiä merkityksiä. (Eskola 1998, 147.)

4.1 Psykologinen tulkintataso yhdistää narratiivisuutta ja toimijuutta

Kokonaisuudessaan ihmisen sisäistä tarinaa voidaan pitää ihmisen toiminnan ymmärtämisen perusteena. Tarinallinen lähestymistapa ankkuroituu tässä niihin teorioihin, jotka katsovat, että ihmisen tekemisiä on tarkasteltava intentionaalisena, päämäärään pyrkivänä ja merkityksiä sisältävään ulkomaailmaan kohdistuvana toimintana. Teon ymmärrettäväksi tekemisen lähtökohtana on Aristoteleen esittämä praktinen syllogismi, jonka mukaan: Jos haluaa saada aikaan b ja a uskoo, että hän voi saada aikaan b vain tekemällä p, niin a ryhtyy tekemään p. Tämä on vasta lähtökohta toiminnalle. Pohdittavaksi jää, onko ihmisen toiminta aina rationaalista tai päämääräsuuntautunutta. Tarinallisen lähestymistavan valossa voidaan jäsentää toiminnan intention muodostumista kaikessa monitasoisuudessaan. Sen mukaan ihmisen toimintaa voidaan ymmärtää sen valossa, minkälaista tarinaa hän pyrkii toteuttamaan. (Hänninen 2000, 67-68.) Analyysissa huomioitavaa on, että tarinat eivät heijasta sosiaalista todellisuutta neutraalisti. Haastatteluista litteroidut tekstit vain kuvailevat tapahtumia, mutta sen lisäksi myös rakentavat uutta sosiaalista todellisuutta. (Vrt. Eskola 1998, 141.)

Narratiivisuus menetelmänä soveltuu hyvin yhteen toimijuuteen ja pystyvyyden tunteeseen teoriapohjana. Tutkimuksellisesti metodin tulee olla sopuossuhteissa tutkimuksen teoreettisen viitekehyksen kanssa (Alasuutari 1993, 82). Hännisen (2000, 28) mukaan fenomenologinen, psykoanalyttinen ja humanistinen psykologia ovat esimerkkejä tavoista lähestyä suoraan mielen sisäistä merkitysmaailmaa. Mainituista fenomenologisuus on tiiviisti yhteydessä narratiivisuuteen. Toimijuuden taustalla vaikuttava Banduran (2001) teoria pystyvyydestä pohjautuu humanistiseen psykologiaan. Tutkielman teoria liikkuu samalla psykologisella tulkintatasolla narratiivisuuteen pohjautuvan menetelmän kanssa.

4.2 Tutkimuksellisesti avoin linja tuotti runsaan aineiston

Kokosin aineistoni Pääkaupunkiseudun Kierrätyskeskus Oy:n toimipisteistä. Haastattelin yhteensä kahdeksaa informanttia. Haastateltavat suostuivat haastattelupyyntöihin hyvin. Erityistä suostuttelua ei tarvittu. Osa haastateltavista ilmaisi itse halukkuutensa osallistua tutkielman tekoon, kun olin tiedottanut tekeväni opinnäytettä. Yksi haastatteluun jo suostunut jättäytyi pois aikataulullisista syistä. Katsoin kahdeksan haastattelun olevan tutkielman kannalta riittävä määrä. Sain tarpeeksi kertomuksia haastattelujen kautta, jotta erilaisia ilmiöitä pääsi nousemaan esille. Haastateltavista kuusi oli naisia ja kaksi miehiä. Jokainen haastateltava oli iältään keski-ikäinen (35-65 -vuotias). Viisi haastateltavista oli yli viisikymmentävuotias. Jokaisella haastateltavalla oli taustallaan useampia jaksoja työttömänä. Tyypillisesti työelämä oli koostunut erilaisista pätkätöistä. Työvuosia haastateltaville oli kertynyt keskimäärin 16,4 vuotta. Jos huomioidaan vain yli viisikymmentävuotiaat, työvuosia oli kertynyt keskimäärin 22,4 vuotta. Haastateltavilla oli kahta lukuun ottamatta toisen asteen koulutus. Kahdella alle neljäkymmentävuotiaalla oli korkeakoulututkinto. Kahta haastateltavaa lukuun ottamatta haastateltavat asuivat yksin.

Kokosin aineiston maaliskuu- huhtikuussa 2015. Sovin haastatteluajat etukäteen haastateltavien kanssa. Tarkoitukseni oli olla mahdollisimman avoin ja jaoin haastateltaville noin viikkoa ennen haastattelua ohjeistuksen narratiiviseen haastatteluun. Ohjeistuksessa kerroin tekeväni pro -gradu tutkielmaa. Viestin ohjeistuksessa tutkielmassa olevan kyse toimijuudesta välityömarkkinoilla. Halusin luoda luottamusta haastateltavien suuntaan paljastamalla tutkimuksellisen mielenkiintoni avoimesti. Määrittelin haastatteluohjeistuksessa toimijuuden tahdoksi toimia jotakin päämäärää kohden. Käytin kertomusten tallentamisessa avuksi nauhuria. Alasuutarin (1993) mukaan nauhuri on tutkijan haastattelumuistiinpanoihin verrattuna ylivoimainen apuväline, mutta nauhurikaan ei tallenna elekieltä. Keskustelun tutkimuksessa merkittäisiin ylös litteroinnin yhteydessä myös tauot, änkytykset ja epäröinnit. (Alasuutari 1993, 85.) Kertomuksen kokonaismerkitys muodostuu vasta todellisessa kerrontatilanteessa ja ilmaisutavan myötä. Merkitystä rakentavat myös kertojan äänenpainot ja eleet. Harmillisesti litteroitukaan teksti ei täysin pysty jäljittelemään kaikkia nyansseja. (Salo 2008, 86-87.) Litterointien tuloksena aineistoa kertyi rivivälillä 1,5 ja fontilla Times New Roman (12) reilut sata sivua. Pelkoni siitä, että haastateltavat eivät olisi kovin puheliaita, oli turha. Luulen, että olen avoimella ohjeistuksella edesauttanut keskusteluyhteyden syntymistä. Toisaalta aihe oli jokaiselle tuttu, koskihan se haastateltavien elettyä elämää omin

sanoin kerrottuna. Esitietojen kerääminen toimi haastattelutilanteessa myös tunnelman kevennyksenä. Taustatietojen kautta virittäydettiin itse haastatteluun.

Pyysin haastateltavia kertomaan tarinan nuoruudesta lähtien koulutus- ja työhistoriastaan. Etukäteen jakamassani haastatteluohjeistuksessa olin lisäksi listannut avuksi asioita, joiden kautta haastateltavat voisivat lähestyä tarinaansa (esimerkiksi opinnot, työpaikat, asiat jotka ovat helpottaneet tai vaikeuttaneet suunnitelmien toteuttamista). Apukysymykset auttaisivat haastateltavaa tarvittaessa suuntaamaan tarinaa. Apukysymykset konkretisoivat opiskelu- ja työhistoriaan vaikuttaneita mahdollisuuksia ja muutoksia. Toisaalta apukysymykset johdattelivat listaamaan opiskelu- ja työpaikkoja. Lisäksi apukysymykset auttoivat pohtimaan, mitä valinnanmahdollisuuksia haastateltavalla on ollut kulloisessakin työelämäsiirtymässä opintojen ja työelämän välillä tai työelämän ja perhevapaan tai työelämän ja työttömyyden välissä. Apukysymykset johdattelivat pohtimaan mahdollistavia tekijöitä ja toisaalta hankaloittavia tekijöitä työelämän varrella. Sen jälkeen, kun haastateltavat olivat kertoneet oman tarinansa, kysyin osalta vielä: Mitä he toivoisivat yhteiskunnassa tapahtuvan, että ne ihmiset, jotka haluaisivat tehdä työtä, työllistyisivät? Osalta kysyin lopuksi: Miten he ohjeistaisivat työelämän kynnyksellä olevia nuoria tulevan työ- ja koulutuselämän suhteen? Viimeisten kysymysten tarkoituksena oli korostaa haastateltavien kokemusasiantuntijuuden roolia työelämän suhteen. Lisäkysymysten avulla halusin viestiä haastatelluille, että jokaisen tarina on arvokas ja ansaitsee tulla kuulluksi.

4.3 Narratiivinen analyysi huomioi tarinat kontekstissaan

Laadullisessa analyysissä aineistoa tarkastellaan kokonaisuutena (Alasuutari 1993, 38). Keräämäni tarinat ovat kertojan mukaisessa merkityksessä yhteydessä tilanteeseen ja siihen aikaan ja tilaan, missä aineisto on kerätty. Kaikki haastatellut ovat tai ovat olleet Kierrätyskeskuksessa palvelussuhteessa. Jokainen haastateltava on edustanut pääsääntöisesti itseään ja omaa elämäänsä haastattelutilanteessa, mutta jossakin määrin on huomioitava, että haastateltavat ovat olleet (yhtä lukuun ottamatta) Kierrätyskeskukseen työntekijäasemassa, kun itse olen toiminut päällikön roolista käsin ja tullut tutuksi haastateltaville työnantajan edustajana. Jossakin määrin tämä asetelma on saattanut vaikuttaa haastateltavien narratiivien muodostumiseen. Kenties on haluttu tuoda voimakkaammin esille omaa osaamista työsuhteen jatkamisen toivossa. Toisaalta haastattelujen aikaan en ollut kehenkään haastateltavaan suorassa esimies-alaisuudessa.

Sen lisäksi mitä haastatellut yksilöt kertovat, vähintään yhtä kiinnostavaa on se, millä tavalla tapahtumista ja asioista kerrotaan, puhutaan ja miksi niistä kerrotaan juuri tietyllä tavalla (Kaasila 2008, 42-43). Narratiivisen aineiston käsittely edellyttää aina tutkijan tulkintaa, eikä aineistoa voida muuttaa selkeiksi kategorioiksi (Heikkinen 2001, 122). Itse olen halunnut merkitä muistiin merkityksen kannalta oleelliset asiat kuten huvittuneisuuden tai huumorin. Myös itseironisesti todetut lauseet saattavat olla merkitykseltään toisenlaisia kuin sanatarkat merkityksenannot. Narratiivisuudessa kokonaisuudella on suurin merkitys. Aineisto viitoittaa analysointimahdollisuuksille vain väljät viitekehykset. (Alasuutari 1993, 88.) Analyysissa korostuu tutkijan ääni ja teorian kannalta olennainen tulkinta. Alasuutari muistuttaa, että aineistoa tarkastellaan vain tietyistä määritellyistä teoreettis-metodologisesta näkökulmasta. Näin aineisto saadaan pelkistetyksi hallittaviksi raakahavainnoiksi. Sitä, miten raakahavaintojen yhdistäminen käytännössä laadullisessa tutkimuksessa tapahtuu, voidaan nimittää laadulliseksi analyysiksi. (Alasuutari 1993, 40, 52.)

Hänninen (2000) erottelee sisäisen tarinan, kertomuksen ja draaman narratiivien analyysitapoina. Ero analyysissa on näkökulmissa ja taustaoletuksissa. Kertomusta tutkittaessa ei pohdita kertomuksen taustaoletuksia, vaan kertomuksia tulkitaan suhteessa sosiaaliseen kerrontatilanteeseen. Kun tutkitaan sisäistä tarinaa, ajatellaan, että kertomus on ikkuna mielen maailmaan ja tarinaa suhteutetaan emootioihin tai toiminnan tarkoitukseen. Draamaa tarkasteltaessa oletetaan kertojan liittäneen todellisiin tapahtumiin merkityksiä. Draaman tapahtumia tarkastellaan suhteessa toiminnan ehtoihin. (Emt., 31.) Toiminnan ehdoiksi olen tässä tutkielmassa valinnut yhteiskunnassa vallitsevat toimijuutta mahdollistavat tai rajaavat asiat. Näistä olen teoriassa maininnut esimerkiksi aktivointipolitiikan toimijuutta tukemaan pyrkivänä tekijänä. Vastaavasti olen huomionnut vallitsevan työmarkkinatilanteen sekä työmarkkinoiden rakennemuutoksen yksilöiden toimijuutta säätelevinä tekijöinä. Olen halunnut korostaa yksilötekijöiden rinnalla ympäristön merkitystä yksilön pystyvyyden tunteen ja toimijuuden prosessin muokkaajana.

Aineistoa voi myös tarkastella tutkimusongelman pohjalta tehdyn analyysirungon avulla (ks. Eskola 1998, 154). Tällöin muodostetaan teorian pohjalta teemat, jotka liittyvät tässä tutkielmassa toimijuuteen. Analyysirungon muodostaminen on edellyttänyt tässä tutkielmassa toimijuuden käsitteen avaamista käytännön tasolla näkyviin ilmiöihin. Tämän tutkielman lukuun 2.8 olen koonnut yhteenvedon toimijuuden kolmesta ulottuvuudesta. Yhteenvedo toimii myös temaattisena runkona, jonka avulla olen ensin käynyt aineiston lävitse. Analyysirungon muodostaminen

teemojen kautta muistuttaa teemahaastattelujen analyysia. Etuna narratiivisessa analyysissä on tutkittavien äänen korostaminen. Lisäksi narratiivisuuden kautta saadaan ilmiöstä tietoa useasta eri näkökulmasta. Narratiivinen lähestyminen huomioi tutkittavat oman elämänsä asiantuntijoina.

Olen hyödyntänyt analyysissä Hännisen (2000) tapaa analysoida narratiivista aineistoa. Hänninen (2000) on analyysissä kiinnittänyt huomiota tarinoiden temaattisiin sisältöihin, eli siihen tapaan, millä ne on kerrottu. Keskiössä ovat olleet tutkimukseen osallistuneiden ihmisten tuottamat kertomukset sellaisina, kuin he ovat halunneet asian tuoda esille. Analyysitapa nostaa esille reflektoidun tarinan. Toiseksi Hänninen (2000) on pelkistänyt tutkimuksessaan kunkin tarinan eräänlaiseksi ydintarinaksi ja tarkastellut tarinoiden kokonaisuutta ja pääjuonta yksityiskohtien sijasta. Kolmanneksi Hänninen (2000) on tyypitellyt tarinat ja koonnut niistä yhden perustarinan. Neljänneksi tarinat on esitelty eräänlaisina tyyppiyhdistelminä, eli tarinoista on koottu yhdisteltyinä esimerkkitarinoita. Hyvä puoli tyypittelyssä ja yhdistelyssä on tunnistettavuuden heikkeneminen, haittapuolena on muodostettujen tarinoiden keinotekoisuus. (Emt. 2000, 33.) Tyypittely luo aineistoon selkeyttä ja siten on mahdollista tuottaa uutta tietoa tutkittavasta ilmiöstä (vrt. Eskola 1998, 138). Toteutin analyysin kerros kerrokselta ensin pelkistäen havaintoja teoriataustan pohjalta rakentamani temaattisen rungon avulla ja tämän jälkeen olen yhdistellyt keskeisiä tekijöitä ja muodostanut esimerkkitarinoita tyypittelyn kautta.

5. AINEISTO TUTKIMUSKYSYMYSTEN NÄKÖKULMASTA

Tyypittelin aineiston ensin narratiivi kerrallaan temaattisen rungon mukaisesti yksilötason tekijöihin, muiden valtuutuksien varassa olevaan ryhmätasoon ja sosiaalisen rakenteen tasoon. Merkitsin kunkin haastateltavan omalla värillään, joten vaikka kaikkien haastateltavien aineistot oli nyt jaettu kolmeen eri kategoriaan, kykenin silti erottamaan vielä yksittäisen ja yhtenäisen narratiivin tyypittelyn jälkeenkin. Tyypittelyn ja kategorioihin jakamisen etuna oli se, että kykenin tarkastelemaan yhteneväisyyksiä ja eroja eri narratiivien välillä. Esittelen seuraavaksi analyysirungon avulla tehtyä tyypittelyä. Seuraava luku 5.1 vastaa ensimmäiseen ja toiseen tutkimuskysymykseen: *Miten toimijuus mahdollistuu tai rajoittuu heikossa työmarkkinatilanteessa? Millaisiksi haastateltavat kuvaavat vaihtoehtojaan ja mahdollisuuksiaan päästä koulutukseen ja työllistyäkseen?* Haastateltavien kuvaukset vaihtoehtoistaan ja mahdollisuuksistaan ovat tekstinä kursivoituja pätkiä informanttien kertomuksista. Oma tulkintani ja yhteenvetoni kursivoitujen kertomusnäytteiden välissä kokoaa yhteen kuvauksen ensimmäiseen tutkimuskysymykseen.

5.1 Toimijuuden mahdollisuudet ja rajoitteet heikossa työmarkkinatilanteessa

Keskeistä toimijuutta määriteltäessä on yksilön kyky hahmottaa vaikutus- ja valinnanmahdollisuuksiaan. Toimijuus tarkoittaa toiminnan tarkoituksenmukaista suuntaamista. Vahvan toimijuuden kautta yksilö pystyy vaikuttamaan elämänsä kohtaloonsa, asettamaan päämääriä ja toimimaan päämäärien edellyttämällä tavalla. Jos yksilö kokee, ettei hän pysty vaikuttamaan kohtaloonsa, vaarana on ajautua elämässä kohtalon heittopussina eteenpäin. (Ks. mm. Bandura 2001; Kumpulainen 2010; Siltala 2007; Gordon 2005; Leinikki 2009; Koistinen 2014). Työuran kynnyksellä ja ensimmäisiä koulutusvalintoja tehdessä ammatin suhteen päämäärät eivät ole välttämättä niin selkeitä.

H6: ”Silloin kansanopisto-aikaan ei hirveästi ollut ajatuksia, mitä voisi tehdä työkseen, sitä haki sellaista suuntaa vaan, että mitä voisi tehdä.”

H2: ”Peruskoulun jälkeen ei ollut suunnitelmia. Lukio oli jatke saada lisää aikaa.”

Aineiston perusteella haastateltavat ovat ensimmäisessä suuressa siirtymävaiheessaan perusopinnoista toisen asteen koulutukseen aika omillaan. Tietoa ei ole ollut vaihtoehtoista, eikä

vaihtoehtojen punnitseminen ole tuntunut kovin keskeiseltäkään. Nuoren ihmisen epävarmuus ja näköalattomuus tulevaisuuden suhteen heijastuu ensimmäisistä valinnoista kohden työ- tai opiskelupaikkaa. Oppilaitoksiin ei aina myöskään pääse opiskelemaan omien toiveiden mukaista alaa.

H5: ”En tiennyt mahdollisuuksista, minne voisi edes hakea.”

H3: ”Se opisto oli vahinko. Hain toiseen koulutukseen, mihin en päässyt. Menin sitten tuonne.”

Toisinaan opiskelupaikan saaminen oli helppoa, mutta ala osoittautui itselle sopimattomaksi. Henkilöillä ei ollut vielä tarpeeksi tietoa koulutuksen sisällöstä:

H3: ”Minä pääsin helposti opiskelemaan, mutta toivoin, että toiset hakijat olisivat ennemmin päässeet sisään.. Se koulu ei ollut minua varten.”

H7: ”Kouluihin oli yllättävän helppo päästä, mutta niissä jaksaminen on ollut sitten toinen juttu.”

Kukaan haastateltavista ei maininnut tuen tarvetta vaihtoehtojen selkiyttämiseksi. Myöskään perusteluja tai motiiveja opiskeluvalintojen suhteen ei mainittu kertomuksissa. Aineistosta nouseekin esiin kysymys, onko toimijuus ollut alentunutta, jos selkeä päämäärä on puuttunut opiskelu- ja työelämän alkumetreillä.

Joskus yksilötekijät, kuten terveydentila, saattoivat hankaloittaa opiskeluista suoriutumista:

H7: ”Siihen aikaan ei tiedetty masennuksen vaikutuksesta ihmisen opiskelukykyyneen. Ei taidettu puhua edes masennuksesta.”

H5: ”Olisin halunnut tiettyyn kouluun, mutta allergia esti hakeutumisen.”

Yllä olevissa aineistonäytteissä tutkittavat kuvaavat alentunutta pystyvyydentunnettaan terveydentilan kautta. H7:n kuvaus heijastelee silloista ajanhenkeä ja kokemusta omasta

vajavuudestaan suhteessa oletettuun vaatimustasoon. Kuvaus sisältää yksilön oman tietoisuuden alentuneesta toimijuudestaan. Masennuksen tuoma painolasti on kannettu yksin. Aiheesta ei ole ollut yleistä tietoa, sillä masennuksesta ei ole tuolloin edes puhuttu ääneen. H5:llä allergia on estänyt hakeutumisen haluttuihin opintoihin. Yksilö toteaa asian ilman tunneperäistä painotusta narratiivissaan. Joko haastateltava on täysin hyväksynyt alentuneen toimijuuden kouluun hakeutumisen suhteen tai sitten tilalle on tullut jokin toinen vaihtoehto, mikä ei noussut esille aineistossa.

Pystyvyyden tunteella on suuri merkitys siihen, että yksilö ylipäättään ryhtyy tekoihin muuttaakseen vallitsevaa tilannetta (vrt. Kumpulainen ym. 2010; Bandura 1997). Pystyvyyden tunnetta voi ruveta itse tietoisesti vahvistamaan:

H3: ”No minä vaan tiesin, että olen hyvä!”

H2: ”Työelämä ei enää tuntunut niin pelottavalta lähestyä, kun aloitin kokeilun kautta. Aloin samalla työstämään tietoisesti ongelmiani.”

H4: ”On älyttömän tärkeää, ettei saa itse lannistaa itseään. Vaikka joku muu ei usko, niin itseensä pitää uskoa. Kannattaa puhua itsestään positiivisesti ja olla itselleen lempeä.”

Haastateltavat korostavat edellä toimijuutta ilman erillistä päämääräsuuntautumista. On huomion arvoista ylläpitää aktiivisuutta ja pystyvyyden tunnetta, vaikka toiminnasta tuntuisi puuttuvan rationaalinen suunta. Pienin askelin toimijuus vahvistuu ja päämäärä selkiytyy. Esimerkit kannustavat aktivointiin. Pystyvyyden tunteen vahvistuessa on helpompi asettaa myöhemmin selkeitä tavoitteita ja suunnata toimintaa jotakin päämäärää kohden. Haastateltavat näkevät aktiivoinnin yksilöistä itsestään lähtevänä. Kaikilla ei välttämättä ole voimavaroja tai toimintamallia itsensä kannustamiseen. Myös eletty elämä muokkaa toimintamalleja.

Joskus elämä asettaa yksilön tiukkaan tilanteeseen ja pystyvyyden tunne nousee jostakin vaihtoehdottomuuden ja pakon välimaastosta:

H4: ”Kyllä minut on kasvatettu siihen, että rahat on itse hankittava!”

H7: ”Lopulta valitsin juomisen sijasta jatkaa elämäni. Ja minulla pitää olla selkeät tavoitteet, että minne olen menossa.. ”

H8: ”Ei ollut vaihtoehtoja. Oli mentävä sellaiseen työhön, mitä nuorena oli mahdollisuus tehdä.”

H4:n kerronnassa korostuu ryhmätasolla muodostettu malli. H7 ja H8 ilmentävät jostakin syvältä itsestä kumpuavaa pystyvyyden tunnetta. Kenties näissäkin kuvailuissa on verrattu omia mahdollisuuksia sosiaalisen tason esimerkkeihin. On ollut olemassa näkemystä siitä, mitä lamaantumisesta seuraa. H8 linkittää nuoruuteen alentuneen toimijuuden. Kun ei ole vielä kertynyt kokemusta tai osaamista, on lähdettävä omia pidemmän tähtäimen tavoitteita alemmasta vaatimustasosta liikkeelle.

Kaikkea ei ole mahdollistakaan suunnitella etukäteen. Eivätkä vaihtoehdot avaudu välttämättä helposti. Koulutuksen ja työn suhteen on tärkeää olla sinnikäs, sillä erilaisten vaihtoehtojen kokeilemisesta on hyötyä:

H1: ”Menin työharjoitteluun, kun en päässyt haluamaani paikkaan palkalle töihin.”

H6: ”Minulla ei ollut kouluun vaadittavaa pohjakoulutusta, mutta työkokemusta oli senkin edestä. Kävin anomassa erioikeutta päästä opiskelemaan – ja pääsin.”

H6: ”Minä olen ollut kauhean sinnikäs ja olen kysellyt töitä. Välissäkin laitoin yli 100 työhakemusta ja ihan vaan muutamaan pääsin haastatteluun. Olen luottanut, että työtä löytyy ja onkin löytynyt.”

Haastateltavat H1 ja H6 heijastavat vahvaa toimijuutta. Haastateltavat eivät ole lannistuneet, vaikka ensimmäinen suunnitelma ei ole tuottanut toivottua tulosta. Etenkin H6 korostaa vahvaa pystyvyyden tunnetta ja luottamusta omiin kykyihin.

Kasvio (2014) ja Koistinen (2014) huomioivat, kuinka pitkittynyt työttömyys vaikuttaa ihmisen toimijuuteen. Myös yksilötekijät, kuten alhainen tai korkea ikä, työkokemus ja työttömyysjaksojen

kestot, vaikuttavat toimijuutta heikentävästi. Pitkittynyt työttömyys vaikuttaa toimijuutta heikentävästi myös aineiston perusteella:

H3: ”Minun oli vaikea lähteä kotoa. Pelkkä kauppareissukin tuntui vaikealta.”

H1: ”Minusta tuntui silloin, että koulutukseni ja osaamiseni eivät riitä. En uskaltanut hakea töitä. Ajattelin, etten kumminkaan pääse. En olisi edes halunnut olla tekemisissä ihmisten kanssa.”

H2: ”En kokenut olevani kelpo tähän elämään. En varsinkaan uskaltanut lähteä mihinkään haastavampaan juttuun.”

H5: ”Arkuuttani en pyrkinyt kouluun enkä töihin. Sitten minä jotenkin ajauduin.. Kyllähän töihin piti päästä.”

Edellä olevat näytteet kuvaavat alentunutta toimijuutta ja heikentynyttä pystyvyyden tunnetta. Kun toimijuutta ei ole, ihminen lamaantuu. Tällöin vaarana on syrjäytyminen kaikilla toimijuuden tasoilla. Ryhmätasolla syrjäytyminen tarkoittaa verkostojen puutetta tai kyvyttömyyttä hyödyntää sosiaalista tukea.

Toisten valtuutuksen varassa oleva eli ryhmätason toimijuuteen vaikuttavia asioita ovat esimerkiksi kontaktit. Kontaktien puute voi myös viedä mahdollisuuden työhön.

H4: ”Opintojen kautta tuli niitä verkostoja ja suhteita. Työt löytyivät aikalailla sitä kautta.”

H6: ”Sosiaalinen verkosto on hyvä. Jos ei ole verkostoa, niin kannattaa luoda sellainen.”

H7: ”Yhdessä paikassa sanottiin suoraan, että hänen tyttärensä tulee tähän seuraavaksi.”

Haastateltavat mainitsivat monesti lähipiiriltä saadun esimerkin ja kannustuksen. Sosiaalisen verkoston tuki vaikuttaa vahvistavasti toimijuuteen. Oma asemaa peilataan myös lähipiirin katseen kautta.

H1: ”Äitikin on huolestunut, toivoo että lapset saisivat jonkun työpaikan ja kaikki menee hyvin. Voisin soittaa, että nyt minulla on semmoinen paikka.”

H5: ”Yksi minun kaveri sanoi, että nyt haet tuota työtä.”

H4: ”Isosisko näytti minulle mallia siinä vaiheessa, miten voi hakeutua kouluun.”

H4: ”Minun vanhemmillani ei itsellään ollut mahdollisuutta kouluttautua, niin he halusivat lapsilleen paremman tulevaisuuden ja kannustivat kouluttautumaan ja tukivat myös rahallisesti.”

H3: ”Minulla on äiti ja anoppikin välillä käyneet kysymässä minulle työpaikkaa. Ja olen tätä kautta myös töitä saanut.”

Haastateltavien kokemuksissa lähipiirin kannuksesta ja tuesta ilmenee eri tasoisia ratkaisuja toimijuuden vahvistamiseksi. H1:n kertomuksessa ilmaistaan alentunutta toimijuutta sen suhteen, että ei ole töitä. Toisaalta on olemassa päämäärä töihin pääsemiseksi, mutta narratiivissa ei ilmenetä tarkempaa päämäärää tai keinoa päämäärän toteuttamiseksi. Tavoitteena on ylipäättään päästä johonkin työhön. H4:n kertomuksessa ilmenetään sosiaalisen tuen kautta muodostettuja toimintamalleja. Toimijuus on vahvistunutta, on olemassa konkreettinen polku, mitä seurata. Tavoitteena on parempi tulevaisuus koulutuksen avulla. H3:n kohdalla yksilön toimijuuden on ottanut joku lähipiiristä vastuulleen. Tässä tapauksessa on käynyt onnellisesti ja töitä on löytynyt, mutta voi epäillä, että H3:n toimijuus ei ole vahvistunut, jos joku toinen toimii hänen puolestaan.

Archer (2003) mainitsi toimijuuden tason, jossa yksilö mieltää itsensä yrityksen jäseneksi. Kierrätyskeskus tuli esiin monen haastateltavan kertomuksessa. Kierrätyskeskus koettiin yleisesti turvalliseksi takaportiksi, jonne voisi palata, jos työelämä muualla ei ottaisi tulta alleen:

H7: ”Jos en saa oman alan töitä, niin haen uudestaan Kierrätyskeskukseen.”

H2: ”Kierrätyskeskus on ollut hyvä ympäristö elää tätä vaihetta.”

Välityömarkkinoiden (tässä Kierrätyskeskuksen) tehtävänä on toimia matalan kynnyksen väylänä kohti avoimia työmarkkinoita. Tavoitteena välityömarkkinoilla on osaamisen ja ammattitaidon parantuminen ja tätä kautta toimijuuden vahvistuminen. Vaarana on, että kuilu välityömarkkinoiden ja avointen työmarkkinoiden väliin jää liian suureksi eikä yksilö enää täysin usko omiin mahdollisuuksiinsa työllistyä normaalein ehdoin avoimille työmarkkinoille. Edellä H7:n ja H2:n kuvaukset heijastavat yksilöiden tietoista suhtautumista välityömarkkinoita edustavan Kierrätyskeskuksen asemaan. Yksilöt eivät vielä ole tavallisessa työpaikassa, jossa vaatimustaso on korkeampi. Ajatukseen sisältyvät yksilön alentunut toimijuus ja epäusko omaa pystyvyyttä kohtaan.

Muiden valtuutuksen varassa olevaan ryhmätason toimijuuteen vaikuttaa myös asuinpaikkakunta. Suomi on suhteellisen suuri maa ja työpaikat ovat keskittyneet yhä enemmän suurten kaupunkien ympärille. Jos omalta paikkakunnalta ei löytynyt töitä, saatettiin muuttaa työn perässä muualle:

H8: ”Lähdimme sitten molemmat miehen kanssa valumaan töiden perässä kohti Etelä-Suomea.”

H8 ilmentää vahvaa toimijuutta. Ensinnäkin haastateltava on tulkinut vallitsevaa työmarkkinatilannetta omalta osaltaan ja tullut siihen tulokseen, että hänen asuinalueellaan ei ole mahdollisuuksia työhön ja toimeentuloon. Tämän jälkeen haastateltava on tehnyt toimintasuunnitelman tilanteen muuttamiseksi ja lähtenyt aktiivisesti toimimaan päämäärää kohden. Toimijuus saa vahvistusta sosiaalisella tasolla, kun hän on yhdessä puolisonsa kanssa ryhtynyt toteuttamaan suunnitelmaa muutosta.

Vanhemmuuden myötä myös lastenhoidolliset järjestelyt vaikuttavat toimijuuteen työmarkkina-asemaan nähden. Varsinkin aiemmin lastenhoito vaikutti naisten työmarkkina-asemaan toimijuutta heikentävästi.

H3: ”Pihapiiristämme muodostui tiivis yhteisö, oli niin helppoa jäädä siihen kotiäidiksi muiden äitien kanssa.”

H8: ”Sitten jäin kotiäidiksi ja minulla oli lisäksi kolme muutakin lasta hoidossa.”

Kertomuksissa ei tule ilmi, millaisia ajatuksia haastateltavilla on ollut työelämän suhteen kotiäitiyden aikana. H8 on todennäköisesti saanut elantonsa hoitamalla myös muiden lapsia.

Kuvaukset heijastavat myös yhteiskunnan asenneilmastoa: on ollut täysin tavallista jäädä kotiin hoitamaan lapsia. Vastauksissa ilmenee, kuinka yhteiskunnan normit ja käytännöt ohjaavat osaltaan yksilöiden toimijuutta. Myös sosiaalisen ympäristön esimerkki ja asenneilmasto vaikuttavat toimijuuteen yksilötasolla.

Sosiaalisen rakenteen tasolla toimijuuteen vaikuttavat ainakin yleinen työmarkkinatilanne, yhteiskunnan rakennemuutos sekä aktivoiva työllisyyspolitiikka. Työmarkkinatilanne on muuttunut Suomessa radikaalisti ensin 1990-luvun laman aikaan ja myöhemmin finanssikriisin seurauksena 2000-luvulla. Aineiston perusteella töitä tuntui olevan ennen 1990-luvun lamaa enemmän saatavilla ja edes erillisiä hakemuksia ei välttämättä tarvinnut tehdä:

H1: ”Töitä riitti siihen aikaan. Riitti kun käveli vaan sisään yrityksiin.”

H6: ”Kyllä siihen aikaan oli helppo päästä töihin, minultakin vaan kysyttiin, että aloitatko jo huomenna!”

Haastateltavien H1 ja H6 kokemukset heijastavat yhteiskunnan rakennemuutoksen tuomia vaatimuksia yksilön toimijuudelle. Nykyinen työmarkkinatilanne edellyttää vahvempaa ja aktiivisempaa toimijuutta ja työnhakutaitoja verrattuna aineistossa ilmi tulleeseen käytäntöön. Työllistymisen eteen ei ole aiemmin tarvinnut ponnistella yhtä paljon. Työllistyminen on edellyttänyt vain perustason toimijuutta.

Julkunen (2009) huomioi, että siirtyminen tieto- ja palveluyhteiskuntaan on vienyt työpaikkoja alkutuotannosta. Tämä rakenteellinen muutos on sekä vienyt töitä ihmisiltä, mutta myös samalla saanut vanhan koulutuksen ja osaamisen tuntumaan työmarkkinatarpeeseen nähden epäsopivalta.

H2: ”Se ala on kaikille nykyään vaikea työllistyä. Nykyään siinä työssä tarvitaan myös tietokonetta.”

H3: ”Ilman koulutusta pääsin silloin töihin, mutta sitten vaatimukset rupesivat tiukentumaan. Silloinen pomo kehotti menemään kouluun.”

H4: ”Maailma muuttuu niin kovalla vauhdilla, että osaaminen vaatii jatkuvaa täydentämistä. Kaikenlainen lisäkurssitus on tarpeen.”

Edellä olevissa kuvailuissa konkretisoituu yhteiskunnan kasvanut vaatimustaso toimijuuden vahvistamiseksi. Haastateltavien kokemukset heijastavat yhteiskunnallista rakenteellista muutosta. Tietokoneet ovat tulleet osaksi lähes jokaista työtä. Vanhoilla tiedoilla ja taidoilla ei pysytä muutoksessa mukana. Toimijuuden ylläpitäminen edellyttää jatkuvaa osaamisen päivittämistä. Myös työsuhteiden luonne on muuttunut.

Jokaisessa kertomuksessa toistuivat pätkätyöt. Haastateltavat jopa arvelivat pätkätöistä tulleen pysyvä ilmiö työmarkkinoilla:

H6: ”Minä sain määräaikaisuuden sitten.”

H3: ”Työkkärin kautta sain helposti töitä silloin. Mutta nämä oli kaikki niitä pätkiä, palkkatukitöitä.”

Te -toimistot ja te -toimistojen hallinnoimat EU -projektit ovat olleet aktivoivassa roolissa vaikuttamassa toimijuuden vahvistumiseen:

H1: ”Siinä kaupungissa oli tällöinen EU -projekti. Postilaatikosta tuli lappu, että tämän ikäisille olisi tarjolla työharjoittelua. Käytiin ihan ohjaajan kanssa tekemässä hakemuksia. Kierrätyskeskukselle ne sitten ohjasivat harjoitteluun.”

H1: ”Te -toimisto suositteli silloin aikanaan lisäkoulutusta.”

H5: ”Te -toimistosta jopa henkilö soitti minulle kotiin. Oli puhetta, että hänen kanssaan voidaan tavatakin, kun hän oli minun yhteyshenkilö.”

H8: ”Te -toimiston virkailija kutsui minut työaaltoon ja sanoi, että nyt minut pitää saada työelämään, kun on niin paljon potentiaalia vielä!”

Haastateltavat kuvaavat Te -toimistojen toimintaa silloin entiseen aikaan. Kokemuksissa korostuu mennyt toimintamalli, jolloin työvoimatoimistosta on saanut vielä henkilökohtaista palvelua. Te -toimistot on mainittu kerrottaessa aiemmista työvuosista ja kokemukset heijastelevatkin yhteiskunnan palvelurakenteen muutosta. Lähempänä nykyajankohtaa olevassa kerronnassa ei mainita Te -toimistoja erityisessä roolissa. Ratkaisu työttömyyteen lepää yhä enemmän yksilön aktiivisen toimijuuden varassa.

Tässä luvussa olen kuvannut haastateltavien kerrontaa heidän omalla ilmaisutyyllillään. Siirryn seuraavaksi esittelemään aineistosta muodostamiani tyyppitarinoita, joiden avulla etäännyttän haastateltavat kertomuksista. Tarinoiden avulla on mahdollista tarkastella toimijuuden kokonaisuutta etäämmältä, jolloin keskeisiä ilmiöitä pääsee selvemmin esille.

5.2 Toimijuus tarinoissa

Kertomuksissa työttömyydestä on usein kyse deprivatiotarinasta eli tragediasta ja työttömän heikommasta asemasta verrattuna työllisiin (ks. esim. Jahoda 1982; sekä tämä tutkielma 2.1.1). Hänninen (2000) on esitellyt vaihtoehdoisen narratiivin työttömyyteen, komedianarratiivin, jossa työttömyyden aika voidaan myös nähdä mahdollisuutena jäsenellä omaa asemaa työelämässä sekä tilaisuutena suunnata tulevaa työelämää uudesta näkökulmasta. Muutokset uhkaavat ihmisen psyykkistä ja fyysistä hyvinvointia, mutta toisaalta tarjoavat mahdollisuuksia myös positiivisiin kehityskuluihin. Oleellista on Hännisen (2000) mukaan, sopeutuuko ihminen muuttuneeseen tilanteeseen vai ei (emt., 72.) Tässä luvussa vastaan kolmanteen tutkimuskysymykseen: *Minkälaisia tarinoita toimijuudesta heikossa työmarkkinatilanteessa muodostuu?*

Yksilöstä lähtöisin olevat tarinat heijastelevat sosiaalista ympäristöä. Yksilön eletty elämä tapahtuu aina jossakin ulkoisesti määritellyssä kontekstissa. Yksilö tulkitsee omaa tilannettaan ja tarinaansa mallitarinoiden kautta. (Hänninen 2000, 94.) Mallitarinoita on esillä julkisuudessa esimerkiksi uutisissa ja sosiaalisessa mediassa. Kuinka työttömistä keskustellaan mediassa tai miten työttömän asema määritellään politiikassa, vaikuttaa yksilön tulkintaan omasta tilanteestaan. Kun esimerkiksi Sipilän hallitusohjelmassa puhutaan kannustinloukuista ja määritellään täten työttömät työtä välttelevinä, saattaa työttömien kertomuksissa nousta esiin oman sinnikkyuden korostaminen. Tai

sitten työtön voi ottaa tarinan puolustukseksi omalle toiminnalleen, kun: ”Eihän minun edes ole kannattavaa tehdä työtä!”

Jaettuani aineiston analyysirungon avulla toimijuuden eri tasoihin pääsin tarkastelemaan tekijöitä, jotka vaikuttavat toimijuuteen heikentävästi tai vahvistavasti. Samalla näin aineiston pelkistettynä ja eri informanttien kertomukset rinnakkain. Rinnakkain tarkasteltuna tarinoista nousi esiin yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia toimijuuden suhteen. Muodostin ryhmittelyn avulla esimerkkitarinoita aineistosta. Tarinat eivät suoraan ole kenenkään yksittäisen informantin tarinoita, vaan muodostavat tyyppiesimerkit informanttien kertomien narratiivien sisällöistä. Muodostetut tarinat olen nimennyt seuraavasti: *Kotiäidin kertomus*, *Terveys syö jaksamista*, *Sinnikkyydellä olen pärjännyt* ja *Ikä taitaa olla esteenä*. Tarinat eivät muodosta suoria kategorioita verrattuna Hännisen (2000) käyttämään luokitteluun, vaan yksittäisen henkilön tarinassa komedia ja tragedia saattavat vuorotella. Ero johtuu siitä, että Hännisen (2000) narratiiveissa keskityttiin yhden tapauksen tulkintaan, työpaikan menetykseen. Tässä aineistossa tarkasteltavana on paljon pidempi ajanjakso. Työttömyys, työllisyys ja heikko työmarkkina-asema ovat vaihdelleet erilaisissa jaksoissa tutkittavien kertomuksissa. Aineiston pohjalta muodostamissani tarinoissa tarkastellaan yksilön tulkintaa omaan toimijuuteensa vaikuttaneista asioista työelämän kuluessa.

Kotiäidin kertomus

Lapsuuden kodissani äiti oli perinteinen äiti, joka hoiti kodin ja lapset. Isä kävi töissä. Siinä aikuisuuden kynnyksellä oli itselle tärkeää päästä töihin, tienaamaan omaa rahaa, että saisi myös päättää omista asioista sitten. Koulun suhteen oli kenties jotakin suunnitelmaa, mutta koulu ei oikein vetänyt puoleensa. Siihen aikaan töitä sai helposti, ei tarvinnut erikseen edes hakea, sen kun vaan käveli yritykseen sisälle ja kysyi töitä. Ei sitä silloin sen pidemmälle elämää suunnitellut. Enkä edes tiennyt, mitä kaikkea voisi tehdä tai opiskella. Ei ollut tietoa sen kummemmista mahdollisuuksista.

Aika nopeasti siihen kuviin tuli sitten tämä mies mukaan. Oltiin nuoria ja elettiin hyvää aikaa. Oli töitä, toimeentulo ja niin pois päin. Pian olikin jo ensimmäinen lapsi tulossa. Kouluja en edes ajatellut sen jälkeen. Jäin itse kotiäidiksi huolehtimaan lapsista. Lapsia tulikin kolme siihen yhteen putkeen. Elanto oli välillä tiukassa, onneksi miehellä oli töitä. Jäin vuosiksi kotiin, niin oli käytäntö silloin. Tuntui että äitiä kaivattiin kotona. Huolehdin kyllä, että omat lapset

kävivät kouluja pidemmälle. Heillä olisi sitten enemmän mahdollisuuksia tulevaisuudessa valita töitä ja pärjätä vähän paremmin.

Lapsien vartuttua olikin aika pohtia omaa uraa ja palkkatöitä. Eihän minulla ollut koulutusta, eikä oikein työkokemustakaan kertynyt, niitä nuoruusvuosia lukuun ottamatta. Nyt olikin vaikea työllistyä. Töitä ei ole enää samalla tavalla tarjolla. Joka puolella vaan sanotaan ihmisiä irti. Te-toimistosta kyllä yritetään auttaa, mutta eivät nekään siellä tyhjistä voi nyhjäistä.

Kotiäidin tarinassa alkuun toimijuus näyttäytyy haluna tulla toimeen omillaan ja tehdä työtä toimeentulon eteen. Toimijuus mahdollistuu rakenteen tasolta, koska työmarkkinatilanne yhteiskunnassa on ollut hyvä. Toimijuus on tosin alkuun osittain rajoittunutta tiedon puutteen vuoksi. Yksilö ei ole ollut tietoinen kaikista mahdollisuuksista, mistä voisi valita. Myöhemmin toimijuus on perheen perustamisen vuoksi mahdollistunutta, koska on ollut parisuhde ja mahdollisuus hankkia lapsia. Toimijuus palkkatyöhön nähden on jäänyt taka-alalle elämässä. Myöhemmin pitkittynyt rooli kotiäitinä rajoittaa toimijuutta työmarkkina-asemaan nähden. Rajoitetuksi tulemisen tunne ilmenee toiveessa omien lasten kouluttautumisen suhteen. Rajoite on lähinnä muiden valtuutuksen varassa ja ryhmätasolla, osin toimijuus rajoittuu oman tulkinnan kautta, noudatetaan yleiseksi tulkittua käytäntöä jäädä kotiin. Toimijuuteen sisältyy myös yhteiskunnan normatiivinen toimintamalli, yksilö toimii, kuten yhteiskunnassa on yleisesti tapana jäädessään kotiin. Lopuksi toimijuus koetaan rajoittuneeksi sekä yksilö- että rakenteen tasolla. Toisaalta toimijuus ei ole kokonaan lamaantunutta, yksilö kykenee heijastamaan omaa tilannettaan yhteiskunnan työmarkkinatilanteeseen. Yksilötason toimijuuteen vaikuttavat rajoittavasti koulutuksen ja työkokemuksen puute. Rakennetasolla koetaan, että toimijuus on alentunutta, koska yhteiskunnan työmarkkinatilanne on muuttunut. Yhteiskunnan palvelujärjestelmän olemassaolo on tiedostettuna, mutta yksilö ei koe saavansa apua Te -toimiston taholta. Kertomuksessa toimijuuden eri tasot vaihtelevat vuosien varrella ja oman elämäntilanteen mukaisesti. Lopuksi oma pystyvyys ja toimijuus koetaan alentuneeksi, eikä työllistyminen näytä mahdolliselta. Kertomuksessa ei tule myöskään esiin tulevaisuuteen suuntautuvaa suunnitelmaa tilanteen muuttamiseksi.

Terveystila syö jaksamista

Huomasin sen koulussa ensimmäisen kerran, että en oikein oppinut samaa tahtia muiden kanssa. Silloin ei tiedetty tai puhuttu tästä lukihäiriöstä, mutta se on kyllä vaikuttanut omaan oppimiseen.

Selvisin koulussa kuitenkin jotenkuten. Kompensoin olemalla kohtelias ja hyvätapainen. Opettajat arvostivat käytöstapoja ja kenties helpommin päästivät läpi..

Ammattikouluun pääsin sitten parillekin eri linjalle. Kun ensin kokeilin toista ja se ei tuntunut omalta, hain sitten toiselle linjalle. Kouluun oli helppoa päästä, mutta se koulussa pysyminen olikin toinen juttu. Masennus iski niihin aikoihin, ei oikein mikään kiinnostanut. Nuoruuden suhteestakin tuli ero. Juominen astui kuvioon. Niistä vuosista en sitten paljoa muistakaan. Jossakin välissä oli valittava sitten, haluaako jatkaa itsensä repimistä, vai haluaako elää vielä.

Pääsin laitosten kautta eteenpäin. Sieltä sain tukea ja mahdollisuuden. Pienin edistysaskelin sitten etenin. Nyt olisi halu tehdä töitä. En halua entiseen takaisin. Tarvitsen säännöllisen päivärytmin. On minulla alakin mielessä, mille haluan kouluttautua. Olen aika hyväkin niissä hommissa. Jos en sitten heti pääse oman alan hommiin, tulen sitten takaisin Kierrätyskeskukseen vaikka harjoitteluun.

Tarinassa terveydentilan vaikutuksesta jo nuorena yksilö huomaa oman toimijuutensa olevan rajoittunutta verrattuna muihin yksilöihin. Toimijuutta mahdollistaa kyky sopeuttaa omaa toimintaa tilanteeseen nähden. Yksilö alkaa kompensoida hidasta oppimiskykyään korvaavalla toiminnalla, eli tässä hyvällä käytöksellä. Toimijuus opiskelun suhteen on osittain päämääräsuuntautunutta, tämä näkyy pyrkimisenä kouluun. Terveydentilan heikkeneminen murentaa toimijuutta opintojen aikana. Kenties itsehoitona pahaan oloon aloitettu juominen syö toimijuutta. Pohjalla koettu tarve muuttaa käyttäytymistä on esimerkki sisäisen pystyvyyden tunteen löytymisestä. Toimijuus ei ole pelkästään yksilön varassa, vaan toimijuus saa tukea sekä ryhmätasolta että rakenteen tasolta: Yhteiskunnassa on olemassa palvelujärjestelmä ja laitoksissa työtä tekevät ihmiset osoittavat tukea. Lopuksi toimijuus on vielä epävarmaa, mutta jo vahvasti päämääräsuuntautunutta. Elämässä on suunta, jota kohden edetä. Verkostot ovat vahvistuneet ja on vaihtoehto, jos aiottu toive oman alan töistä ei edisty toivotulla tavalla.

Sinnikkyydellä olen pärjännyt

Minulla oli heti nuoresta selvä suunta, että haluan opiskella hyvän tutkinnon. Motivaatiota riitti ja oma ala oli selvä. Kai sitä voi kutsumukseksi tietyllä tavalla sanoa. Tuntui, että tuo ammatti oli minun juttuni. Opiskelupaikan saaminen ei aluksi tuntunut helpolta. Hain kerran ja toisenkin, tuli

pari välivuotta. Välivuosien aikana tein hanttihommia, sellaisia, mitä nyt nuorena ilman koulutusta ja työkokemusta sai hankittua.

Viimein pääsin opiskelemaan. Olin onnellinen ja opiskelut sujuivat hyvin. Sain ystäviä opintojen kautta ja samalla tuli luotua ammatillista verkostoa, josta on myöhemmin ollut hyötyä. Ensimmäiset työpaikat löytyivät suhteellisen helposti, tosin mitään pysyviä töitä ei ollut tarjolla. Työelämä lähti rakentumaan pätkistä. Kai se on tämä luova alakin semmoinen, ettei enää ole pysyviä töitä odotettavissa.

Niiden työpätkien välissä sitten harrastin ja hankin lisää koulutusta, kävin erilaisia osaamista täydentäviä kursseja. Hankin atk-taitoja, kun tuntuu, että tietokone on nykyään niin keskeisessä roolissa kaikissa töissä. Aina löytyikin uusi pätkä sitten jostakin.

Onhan tämä ollut välillä aika raskasta. Olen laittanut satoja hakemuksia, että jotain on löytynyt. Sinnikkyydellä olen pärjännyt. Kun ei ole pysyvää työpaikkaa, ei voi myöskään suunnitella sillä tavalla pidemmälle lomaa tai muita. Aina olen kuitenkin pärjännyt. Liikuntaharrastus ja hyvät sosiaaliset suhteet ovat tuoneet voimia.

Sinnikkään tarinassa pystyvyyden tunne ja samalla toimijuus on vahvaa jo nuoresta alkaen. Toimijuus on päämääräsuuntautunutta ja yksilö on asettanut itselleen haasteen päämäärää kohden. Toimijuutta vahvistaa käsitys hyvästä tutkinnosta, yksilöllä on jonkinlainen käsitys vaihtoehtoista ja omasta valinnasta. Päämäärä saa pidettyä toimijuutta yllä, vaikka opiskelupaikka ei heti auennutkaan. Opiskeluaikana yksilötason toimijuus edesauttaa ryhmätason toimijuuden vahvistumista, yksilö rakentaa ja ylläpitää sosiaalisia suhteita ja luo samalla verkostoja. Toisaalta työelämään siirryttäessä toimijuus rajoittuu rakenteen kautta, kun pysyviä työsuhteita ei tunnu olevan tarjolla. Omaa alavalintaa punnitaan suhteessa työmarkkinatilanteeseen. Sinnikäs yksilö ylläpitää ja vahvistaa toimijuuttaan lisäkoulutuksen kautta. Oma toimijuutta peilataan suhteessa työmarkkinoiden tarpeeseen. Lopuksi yksilö toteaa, ettei aina ole ollut helppoa, mutta omalla toiminnalla voi edistää omaa toimijuuttaan. Toimijuus suhteessa työmarkkina-asemaan saa vahvistusta työnulkopuolisesta elämästä, kuten sosiaalisista suhteista ja harrastuksesta.

Sinnikkään kertomuksesta ilmenevät hyvin toimijuuden eri muotojen keskinäiset suhteet ja toimijuuden kerroksellisuus. Yksilön toimijuus ei voi olla täysin vahvaa, jollei jokainen toimijuuden taso ole käytettävissä. Tasot voivat kyllä kompensoida toisiaan, mutta tällöin toimijuus ei ole vahvaa. Esimerkiksi, jos yksilötason toimijuus on alentunutta, voi yksilön olla vaikeaa ylläpitää sosiaalisia suhteita ja luoda verkostoja. Jos yksilö- ja ryhmätason toimijuus on vahvaa,

mutta rakenteen tasolla toimijuus tulee rajoittuneeksi, on vaarana, että toimijuus taantuu myös yksilötasolla. Pyrkimykset esimerkiksi työllisyyttä kohtaan tuntuvat turhilta, jos useista yrityksistä huolimatta töitä ei ole tarjolla.

Ikä taitaa olla esteenä

Minä olen työskennellyt nuoresta pitäen yli 25 vuotta teollisen tuotannon parissa. Nuorena ajattelin, että tässä sitä oltaisiin eläkkeeseen asti. Minulla oli alalle sopiva koulutus ja kaikkea. Sitten pikkuhiljaa tehtaita ajettiin alas ja tuotanto siirtyi ulkomaille Suomesta. Niin sitä minutkin sitten irtisanottiin.

Ja niin äkisti ei ammattitaidolleni ja kokemukselleni ollutkaan enää käyttöä. Roskiin menivät ne osaamiset. Ikäkin alkaa olla jo sen verran, etteivät enää ota töihin. Yhteen paikkaan pääsin haastatteluun, niin ne sanoivat suoraan, että olivat ajatelleet vähän nuorempaa tähän työhön...

Työhalut ovat kuitenkin vielä kovat. Olen tottunut aina töitä tekemään. Työvuosiakin olisi vielä hyvin jäljellä. Kai tässä pitää jotakin vielä opiskella, jos sitten onnistaisi. Mutta tästä en kyllä nuoremmaksi muutu, enkä kortistoa varten haluaisi valmistua. Joku saisi siellä eduskunnassa kyllä ajaa tämän ikäisten asioita!

Nyt olen keksinyt itselleni tekemistä. Olen auttanut lastenlasten kanssa. Lisäksi olen ollut Te -toimiston lähettämänä parissa harjoittelussa. Pakkohan se on rahan eteen jotakin tehdä!

Ikääntyneen tarinassa toimijuus suhteessa työmarkkina-asemaan on työuran kuluessa ollut tasaisessa tilassa. Varmaksi koetussa työmarkkina-asemassa yksilö ei ole joutunut pohtimaan omaa toimijuuttaan sen kummemmin. Kenties työ on ollut pienemmässä roolissa verrattuna muihin elämän osa-alueisiin, eikä työpaikan menettäminen ole käynyt mielessä edes mahdollisena tapahtumana. Kun yksilö äkisti menettikin varmaksi kokemansa työpaikan, tuntui toimijuus rajoitetulta rakenteen tasolta: osaamisella ja ammattitaidolla ei ollutkaan enää tarvetta työmarkkinoilla. Toisaalta yksilötason toimijuus on olemassa, yksilöllä on vielä työhaluja ja näkemys omasta tarpeellisuudesta. Yksilö ei ole lamaantuneessa tilassa. Toimijuuden vahvistamistakin pohditaan kouluttautumisen avulla. Lopuksi yksilö asemoi itsensä toimijuuden suhteen uudestaan, toisaalta toimijuus suuntautuu pois työelämästä ryhmätasolle lastenlasten hoitamiseen, toisaalta toimijuutta suhteessa työmarkkinoihin ylläpidetään harjoittelujen kautta.

Ikääntyneen tarinassa heijastuu yhteiskunnan rakenteellinen muutos. Työelämään on vaikeaa päästä ilman tietyille alalle soveltuvaa koulutusta. Työelämän osaamisvaatimukset ovat muuttuneet. Yksilö tiedostaa, että osaamista on päivitettävä. Toisaalta toimijuus on alentunut sen suhteen, että ei ole täysin selvää, mitä tulisi opiskella, että töitä vielä löytyisi.

5.3 Millaista on toimijuus heikossa työmarkkinatilanteessa?

Käyn tässä luvussa tiivistettynä läpi tutkimuksen tulokset tutkimuskysymysten näkökulmasta. Havainnollistan tuloksia Banduran (2001) esittelemien sosiaalisen kognition kolmen muodon kautta. Tuloksina tarkasteltuna toimijuuden muotoja ei ole järkevää enää tässä vaiheessa erottaa selkeästi toisistaan. Kaikki toimijuuden tasot ovat käytännössä sidottuja toisiinsa. Yksilöstä käsin ohjautuvaan toimijuuteen vaikuttavat ryhmätasolla muiden valtuuksien varassa oleva toimijuus sekä sosiaalisen rakenteen kautta säädelytoimijuus. Keskeinen tulos aineiston perusteella on huomioida, että yksilön toimijuutta ei voida irrottaa kontekstistaan eli vallitsevista ryhmätason ja yhteiskunnan muokkaamasta toimintaympäristöstä. Yksilön toimijuus on sidoksissa aikaan ja tilanteeseen.

Yksilön taidot ja ominaisuudet kertovat toimijuudesta, mutta ovat samalla muotoutuneet ryhmän ja rakenteen ohjailun kautta. Yksilön pystyvyyden tunteeseen vaikuttaa suoraan yksilötasoon linkittyviä tekijöitä, kuten terveydentila ja koulutustausta. Mutta se, miten yksilö tulkitsee omaa pystyvyyttään ja mahdollisuuksiaan, liittyy opittuihin toimintamalleihin ja tapaan prosessoida ja tulkita tietoa ympäristöstä. Toimintamallit syntyvät esimerkiksi ryhmätason esimerkkien kautta ja opiskeluunkin voidaan kannustaa jo lapsuuden kodissa.

Toimijuus on usein alentunutta nuoruudessa siirryttäessä perusopetuksen jälkeiseen elämään. Tässä vaiheessa erityisesti tarvitaan ohjausta ryhmätasolta ja tietoa rakenteen mahdollistamista vaihtoehtoista. Aineiston perusteella vaikuttaa siltä, että usein valinnat, jotka ovat ratkaisevia tulevan työelämän kannalta, tehdään ilman kattavaa tietoa vaihtoehtoista. On kuitenkin huomioitava, että tutkielman haastateltavat ovat kaikki vähintään keski-ikäisiä, eikä heidän nuoruudessaan esimerkiksi internetin tarjoamat tiedot mahdollisuuksista ole olleet samalla tavalla saatavilla kuin tänä päivänä. Voi olla, että 2010-luvun nuorilla on eri tavalla pääsy tietoon ja mahdollisuus perehtyä helpommin koulutus- ja uravaihtoehtoihin.

Koulutus on ratkaisevassa asemassa työllistymisen suhteen myöhemmässä elämässä. Aineistosta nousi esiin, kuinka opiskeluaikoina luodut kontaktit ja verkostot ovat edistäneet työllistymistä myöhemmin. Osalla etenkin vanhemmista haastatelluissa ei ollut peruskoulun jälkeistä tutkintoa. Kertomuksissa tuli esille ikääntyneiden yksilöiden aiemmin hankitun koulutuksen riittämättömyys verrattuna nykypäivän vaatimustasoon. Tutkimuksen tuloksena on huomioitava, kuinka tärkeässä roolissa toimijuuden ylläpitämisen suhteen on jatkuva osaamisen päivittäminen ja koulutus kaiken kaikkiaan.

Ryhmätason tuki on erityisen tärkeässä asemassa silloin, kun yksilön oma toimijuus on alentunut. Sosiaalinen lähipiiri voi kehottaa etsimään töitä tai tarjota tukea silloin, kun yksilön omat vaihtoehdot ovat kapeutuneet. Ryhmätaso tarjoaa elämään myös merkitystä ja sisältöä. Esimerkiksi ikääntynyt työnhakija voi tuntea itsensä tarpeelliseksi huolehtiessaan lapsenlapsista. Harrastukset ja sosiaaliset suhteet pitävät osaltaan yksilön toimijuutta yllä. Pitkään jatkuessaan työttömyys lamaannuttaa toimijuutta, joten on tärkeää ylläpitää myös muuhun kuin työhön suunnattua aktiivisuutta.

Sosiaalisen rakenteen tasolla yksilötason toimijuuteen työmarkkina-asemaan nähden vaikuttaa eniten vallitseva työmarkkinatilanne. Aineistossa nousi esille etenkin työmarkkinatilanteen muutos vuosien varrella. Nykyisin finanssikriisin seurauksena työttömyys on jumittunut 8-10 %:n tienoille. Samalla yhteiskunnan vaatimustaso osaamisen ja koulutuksen suhteen on noussut. Kun työnhakijoita on runsaasti, valikoivat yritykset työnhakijoita yksilötekijöiden perusteella. Usea tutkittava mainitsi iän vaikutuksen työllistymiseensä, joko liian korkeaksi tulkitun tai sitten nuoruuden ja kokemattomuuden aiheuttamat vaikeudet saada töitä.

Yhä useampi työntekijä päätyy työmarkkinoille määräaikaisten sopimusten voimin. Informanttien keskuudessa pätkätyöt olivat usein Te -toimistojen säätelemiä palkkatuettuja työsuhteita. Te -toimistot edustavat yhteiskunnan rakenteen tasolta saatavaa tukea yksilön toimijuuden vahvistamiseksi työmarkkinatilanteen nähden. Te -toimistoilta saatava tuki on ollut haastateltaville lähinnä ohjaamista työkokeiluihin tai palkkatuettuihin työsuhteisiin. Työ- ja työkokeilusuhteet ylläpitävät ja vahvistavat toimijuutta, mutta johtavat harvoin pysyviin työsuhteisiin avoimille työmarkkinoille. Aineiston perusteella yhteiskunnan palvelujärjestelmä ei tue toimijuutta heikossa työmarkkinatilanteessa suunnitelmallisesti. Rakennetekijät rajoittavat tai mahdollistavat toimijuutta, mutta vahvaan toimijuuteen kuuluva rationaalinen ja päämääräsuuntautunut toiminta yksilön toimijuuden vahvistamiseksi näyttää aineiston perusteella loistavan poissaolollaan.

Hypoteesinani on ollut tutkimuksessa, että toimijuuden kautta tarkasteltuna tutkielmassa päästään lähelle tutkittavien kokemusmaailmaa ja arkea konkreettisten tekojen tasolla. Toimijuuden käsite on tarjonnut tilaisuuden tarkastella heikossa työmarkkina-asemassa olevien toimijuutta heidän omasta näkökulmastaan. Kertomukset eivät anna kokonaista tai yhdenmukaista kuvaa yksilöiden toimijuudesta, mutta valottavat elettyä elämää ja ilmiöitä heikon työmarkkinatilanteen taustalla. Tutkimustulosten muodostamat havainnot tukevat osin teoriassa esiteltyä toimijuuden periaatteita. Yksilötason toimijuus ei aineiston perusteella ole niin rationaalista, päämääräsuuntautunutta ja ennakoivaa, kuin teoriapohjan muodostama ideaalikuvaus toimijuudelle antaa ymmärtää. Yksilö elää aineiston perusteella melko lyhyellä aikaperspektiivillä, eikä käytä juurikaan aikaa tulevien työmarkkinatilanteiden ennakoimiseen. Tärkeä havainto teorian perusteella on, että myöskään yhteiskunnassa ei ennakoida ja varauduta toiminnan tasolla suuriin työelämän muutoksiin. Tutkielman perusteella työmarkkinariskit ovat yksilöiden harteilla ja etupäässä yksilötason toimijuuden varassa. Jos yksilö ei saa heikossa työmarkkinatilanteessa vahvistusta toimijuudelleen ryhmä- tai rakennetasolta, yksilön toimijuus on vaarassa lamaantua.

Siirryn seuraavassa luvussa tarkastelemaan tutkielman tuloksia yleisellä tasolla verrattuna teoriataustaan. Pohdin myös tutkielman asetelmallisia lähtökohtia ja omaa asemaani tutkielman teon kannalta.

6. POHDINTA

Tutkielman kenties itsestään selvänä taustaoletuksena on ollut ajatus siitä, että jokainen yksilö haluaa tehdä työtä ja työ on itsessään tärkeä osa elämää. Tutkielman asetelma tutkimuskysymyksestä lähtien on myös ohjannut haastateltavia pohtimaan elämäänsä työn ja koulutuksen näkökulmasta. Myös tutkimuksen ympäristö, välityömarkkinoiden konteksti, sisältää rakenteen, jossa yksilöt ovat elämässään siirtymävaiheessa työttömyydestä työllisyyteen. Käytännössä välityömarkkinoilta työllistyminen avoimille työmarkkinoille on teoriassa esiteltyjen tilastojenkin valossa vaikeaa. Tutkielma ei täten ole yleistettävissä siltä osin, että työ olisi kaikille itseisarvo sinänsä. Julkisessa keskustelussa puhutaan kannustinloukuista ja työn vastaanoton välttelemisestä. Haastateltavissa näkyy päinvastoin aktiivista toimijuutta, joka suuntautuu työhön. Tässä tutkielmassa jokaisella informantilla korostuu halu tehdä työtä ja työllistyä. Haastateltavat toimivat aktiivisesti parantaakseen omaa työmarkkina-asemaansa. Aktiivinen toimijuus jotakin päämäärää kohtaan ei vielä yksin riitä kuvaamaan toimijuuden tilaa vahvaksi toimijuudeksi.

Vahvaan toimijuuteen kuuluu kyky verrata omaa tilannettaan ja vaihtoehtojaan ympäröivään toimintakontekstiin. Vahvaan toimijuuteen kuuluu itse toiminnan lisäksi kyky hahmottaa erilaisia vaihtoehtoja, pyytää tarvittaessa apua sekä luoda vaihtoehtoisia toimintamalleja ja ennakoida eri ratkaisuvaihtoehtojen vaikutuksia. (Vrt. Leinikki 2009.) Kuten aineistossa ilmenee, yhteiskunnan vaatimukset yksilön toimijuuden suhteen ovat kasvaneet vuosien ja työelämän rakennemuutoksen myötä. Menneinä vuosikymmeninä, ennen 1990-luvun lamaa, työnhakijat ovat voineet vain kävellä yrityksiin kysymään töitä ja myös työllistyneet. Nykyisin työnhakijoilta vaadittavat taidot ja tutkintovaatimukset ovat kasvaneet. Tietokoneen käyttäminen on nykyään arkipäivää lähes kaikissa työtehtävissä. Moni ala edellyttää nykyään soveltuvaa koulutusta. Lisäksi suorittavien työtehtävien, kuten tehdastyön työpaikat ovat vähentyneet Suomesta. Aineiston perusteella tutkittavien toimijuus ei kokonaisuudessaan ole vahvaa.

Rationaalisuuteen työelämän suhteen kuuluu yksilön kannalta järkevien vaihtoehtojen pohtiminen. Teoriaosuudessa esittelen Keskitalon (2013) käsittelemää uusliberalismin ihannetta, jonka mukaan aktiiviselta kansalaiselta edellytetään kuluttajan roolin omaksumista. Kuluttajan roolissa yksilön tulisi olla tietoinen eri vaihtoehtoista ja osata tehdä itselleen sopivimmat valinnat. Aiemman tutkimuksen valossa toimijuuteen ajatellaan kuuluvan vahvasti itselle merkityksellisten vaihtoehtojen ja toimintatapojen pohtiminen. Aiempi tutkimus on keskittynyt pitkälti korkeakoulutettujen toimijuuden analysointiin (vrt. Mahlakaarto 2010; Leinikki 2009 ja Åkerblad

2014). Vaihtoehtojen pohtimiseen sisältyy halu opiskella jotakin alaa ja tehdä itseään kiinnostavaa työtä. Nykyisessä työelämässä, jossa korkeakoulutuskaan ei välttämättä takaa pysyviä työpaikkoja, voi olla vaikeaa navigoida varmaa työllisyyttä kohden. Kertomuksissa korostui päämääräsuuntautuneisuuden sijasta useimmiten ajautuminen johonkin kouluun tai koulutukseen. Turvallisen peruskoulutuksen jälkeen on vaikeaa valita vaihtoehtojen viidakosta itselle parhaat koulutusmahdollisuudet. Usein vaihtoehdoista ei oltu edes kunnolla tietoisia. Aineiston perusteella kaikilla informanteilla myös työelämä oli rakentunut määräaikaista työkaksoista eli pätkätöistä. Pätkätöet olivat suurimmalla osalla Te -toimistojen mahdollistamia palkkatukeen perustuvia työsuhhteita.

Tässä tutkielmassa osalla haastateltavista on omakohtaista kokemusta siitä, kun tietty ala siirtyy Suomen rajojen ulkopuolelle ja työt kotimaassa käytännössä loppuvat. Työelämän rakenteellisen muutoksen myötä työpaikat ovat vähentyneet alkutuotannosta ja vanhat tehdastyöläisen suorittavat työt ovat siirtyneet Suomesta edullisempien tuotantokustannusten maihin. Työelämän rakenteiden muuttumista ei ole mahdollista ennustaa pitkällä, varsinkaan vuosikymmenien, ajanjaksolla.

Kerättyäni aineiston palasin täydentämään teoriaa työelämän rakenteellisesta muutoksesta. Samalla tein tärkeän havainnon toimijuuden luonteesta: Toimijuutta ei voi irrottaa kontekstistaan. Yksilön pystyvyyden tunne tai toimijuus eivät synny tyhjiössä. Kuitenkin teoriaosuudessa esiintuodut työmarkkinariskit lepäävät vahvasti yksilöiden vastuulla. Tiedotusvälineistä olemme voineet lähivuosina seurata, kuinka vasta massairtisanomiset Nokian malliin ovat tuoneet uudelleen koulutautumiseen vahvempaa yhteiskunnan tukea. Nokian irtisanomiset ovat koskeneet lähinnä korkeakoulutettuja yksilöitä. Haastateltavilla, jotka ovat karsiutuneet alkutuotannon työpaikoista, on usein vähän tai ei ollenkaan koulutusta. Aineiston perusteella tuntuu, että rakennemuutoksen myötä työttömiksi joutuneet ovat jääneet yksin suunnittelemaan vaihtoehtojaan koulutuksen ja työelämän suhteen.

Rakennetasolla yhteiskunnan työpolitiikkaa edustavien Te -toimistojen vaikutus nostettiin kertomuksissa esille lähinnä pitkään jatkuneen työttömyyden kautta. Tällöin Te -toimistot kohdistivat pitkäaikaistyöttömiin voimavaroja aktivoinnin kautta. Aineistossa nousi esille, että Te -toimistot pyrkivät ohjaamaan yksilöitä pitkän työttömyyden jälkeen työkokeiluihin ja palkkatuettuihin työpaikkoihin. Aktivoinnin kannusteena käytetään etuuksien vastikkeellisuutta. Uudelleen- tai lisäkoulutukseen kannustamisesta ei aineiston perusteella kannustettu rakenteen edustajien taholta. Ryhmätasolta, kuten työnantajan edustajalta, oli aineistossa yksi maininta

kannustuksesta lisäkoulutukseen. Tonttilan (2015) esittelemään asiakaslähtöiseen toimijuuteen, jossa yksilö osallistuu aktiivisesti oman työllistymisensä suunnitteluun yhdessä viranomaisten kanssa, on vielä aineiston perusteella matkaa. Yhteiskunnassa on, teoriaosuudessa mainitun Valtioneuvoston selvityksen mukaan, vähennetty resursseja Te -palvelujen tuottamisesta. Tällöin tarvittavia yksilökohtaisia räätälöityjä palveluita ei kyetä tuottamaan asiakaslähtöisesti. (Vrt. Työpolitiikan vaikuttavuus ja vaihtoehdot, 2016.)

Olen korostanut teoriapohjassa Banduran (2001) määrittelemiä toimijuuden kolmea muotoa: yksilötasoa, ryhmätasoa ja rakennetasoa. Ryhmätaso/ muiden valtuutuksien varassa oleva toimijuus on suuremmissa roolissa aineiston perusteella kuin vain yksilö suhteessa rakenteeseen. Kyse lienee tulkinnasta, mitä lasketaan kuuluvaksi yksilön ominaisuuksiin ja mitä rakenteeseen. Ryhmätason vaikutusta toimijuuteen ei aiemman tutkimuksen valossa ole tutkittu vielä tarpeeksi. Tutkielman aineistosta nousivat ryhmätasolla esille erityisesti lähipiirin kuten ystävien ja sukulaisten vaikutus. Ryhmätason toimijoista myös välityömarkkinoita edustava Kierrätyskeskus koettiin aineiston perusteella turvallisena toimintaympäristönä. Havainto on yhdenmukainen teorian kanssa, jossa Filatov (2013) esitteli välityömarkkinoiden vahvuudeksi työntekijöiden sosiaalisen yhteyden ja vertaistuen. Aineisto tuki Kierrätyskeskuksen esimiesten ja valmentajien aiemmin muodostamaa näkemystä, jonka mukaan pelkkä tietoisuus työllistymistä edistävästä vaihtoehdoista ei riitä, vaan haasteita työllistymisen suhteen tuottavat lisäksi työmarkkinatilanne, työmarkkinatilanteeseen alhainen tai soveltumaton koulutus sekä erilaiset elämänhallintaan tai terveydentilaan liittyvät vaikeudet. Tutkielman johtopäätöksiin suhteen tulee huomioida, että tutkielman kokonaisuus muodostaa näytteenomaisen otannan eikä ole sinänsä yleistettävissä koskemaan koko Kierrätyskeskusta. Välityömarkkinoilla työllistetyt henkilöt ovat varsin monimuotoinen joukko, josta jokaiselta löytyy erilaisia syitä vaikean työmarkkinatilanteen taustalta. Tutkielmassa korostuu näytteenäkökulma, joka on sidottu tähän tutkimusasetelmaan. Tutkielma ei tarjoa lukijalle syvällistä tietoa kertojan elämästä tai persoonasta. (Ks. Alasuutari 1993, 92.) Tutkielman narratiivisen menetelmän kautta halusin tarjota äänen yksilöille itselleen ja valottaa vaikean työmarkkinatilanteen takana olevia ilmiöitä konkreettisesti.

Sipilän hallitusohjelmassa (2015) korostetaan yksilön vastuuta omasta hyvinvoinnistaan. Tämän tutkielman perusteella voi todeta, että heikko työmarkkinatilanne on monitahoinen ilmiö, jossa yksilö voi vaikuttaa vain osittain omaan asemaansa. Yksilön toimijuus edellyttää aineiston perusteella kaikkien toimijuuden muotojen olemassaoloa. Yksilötason pystyvyyden tunteen lisäksi vahvaan toimijuuteen tarvitaan ryhmätason tukea ja kontakteja sekä rakenteen eli yhteiskunnan

tasolta tietoa vaihtoehtoista sekä mahdollisuuksia. Yhteiskunnan tulisi käyttää rohkeasti sille suotua poliittista valtaa luomaan toivoa pitkittyneeseen työttömyystilanteeseen. Palkkatuetut työsuhteet ovat yksi esimerkki yhteiskunnan tarjoamista mahdollisuuksista.

7. TUTKIELMAN LUOTETTAVUUS JA EETTINEN POHDINTA

Oman roolini vaikutus tutkielman toteuttamiseen tässä muodossa, missä tutkielman toteutin, on ollut suuri. Tutkielma ei ole täysin reliaabeli eikä vastaavasti toistettavissa. Toin aiemmin esille, että toimin Kierrätyskeskuksessa esimiesasemassa ja edustan työnantajaa. Tunsin suurimman osan haastateltavista työn kautta ennalta. Tutkielman tekohetkellä en ole ollut kehenkään suoraan esimies-alaisuudessa. Eskola (1998, 55) muistuttaa, että tutkijan ja tutkittavien välillä ei saa vallita sellaista riippuvuussuhdetta (esim. opettaja, oppilas), joka voi vaikuttaa olennaisesti tietojen antamisen vapaaehtoisuuteen. Tutkimukseen osallistuminen on ollut täysin vapaaehtoista ja osa haastateltavista ilmaisi jopa itse halukkuutensa osallistua tutkielman tekemiseen. Olen halunnut kunnioittaa haastateltavien luottamusta minua kohtaan erityisen avoimella tutkimuksellisella linjauksella. Olen etukäteen kertonut tutkittaville, että tarkastelen toimijuutta. Sain tukea toimintatavalleni Eskolan (1998) laatimista tutkimuksenteon eettisistä huomioista, joiden mukaan tutkimuksessa on noudatettava ihmisarvon kunnioittamisen periaatetta. Erityisesti arkaluonteisia tietoja kootessaan on tutkijan pyrittävä selvittämään itselleen, tarvitseeko hän niitä tietoja ja onko tutkimuksen mukanaan tuoma tiedon lisä niin arvokas, että se oikeuttaa puuttumaan ihmisten yksityisyyteen. Lisäksi jokaiselle tutkittavalle pitää antaa riittävä informaatio tutkimuksen luonteesta ja tavoitteesta sekä korostaa vapaaehtoisuutta osallistua tutkimuksen tekoon. (Eskola 1998, 56.) Olen sulkenut tutkielman ulkopuolelle haastateltavien esiin tuomia henkilökohtaisia asioita, jotka ovat jossakin määrin saattaneet vaikuttaa toimijuuteen heikentävästi, mutta eivät ole keskeisessä roolissa haastateltavien koulutus- tai työhistoriassa.

Olen etäännyttänyt kertojat tarinoista luomalla Hännisen (2000) esimerkin mukaisesti tyyppikertomukset haastateltavien tarinoiden perusteella. Olen taannut informanttien anonymiteetin analyysia tehdessäni. Eskolan (1998, 57) ohjeiden mukaisesti tietojen käsittelyssä kaksi keskeistä käsitettä ovat luottamuksellisuus ja anonymiteetti.

Metodini noudattaa humanistista linjaa, jossa ajatellaan että, jos tutkija ystävystyy informanttien kanssa ja jos informantit luottavat tutkijaan, he ovat tälle myös rehellisiä. Käytännön työssä saatujen kokemusten runsaus, luottamuksellinen suhde useisiin informantteihin ja aineistovertailut takaavat sen, että teeskentely ei ole edes tarpeen. On jokseenkin mahdotonta arvioida, onko jonkun omasta persoonallisuudestaan ja tuntemuksistaan antama kuva luotettava. (Alasuutari 1993, 96-97.) Toisaalta tarinoiden totuudenmukaisuus ei ole keskeisin kysymys, sillä myös vähemmän totuudenmukaiset tarinat voivat vaikuttaa sosiaaliseen todellisuuteen (Eskola 1998, 142). Aineisto

muodostuu yksilöiden tuottamista kertomuksista. Tarinat on tuotettu haastattelemalla, ollessani läsnä. Minun on ollut mahdollista tehdä tarkentavia kysymyksiä. Aineistossa ei noussut esiin minkäänlaista selittelyä yksilöiden työttömyyden suhteen.

Viitaten Hännisen (2000) mainitsemaan narratiivien taustalla oleviin filosofisiin lähtökohtiin haastateltavat ovat kertoneet tarinansa neutraalisti tapahtumakuvauksina. Haastateltavat eivät paria poikkeusta lukuun ottamatta tulkinneet nykyistä työmarkkinatilannettaan aiempien tapahtumien yhteydessä muodostettujen merkitysten pohjalta. Tutkielman aineisto edustaa etupäässä tapahtumiin perustuvia kertomuksia. Mielestäni haastateltavien tapa tuottaa kertomuksia viittaa vilpittömään kerrontaan, jossa he ovat muistelleet, ilman arvottamista, elettyä työelämäänsä. Tutkimuksen validiteetti on näin perustellen luotettava. Tutkittavat ovat vastanneet pyyntöni mukaisesti ja kertoneet tarinansa työelämänsä kulkusta.

8. JOHTOPÄÄTÖKSET

Tutkielman tavoitteena on ollut tarkastella yksilön mahdollisuuksia ilmentää toimijuutta heikosta työmarkkina-asetemasta käsin. Erityisesti olen ollut kiinnostunut niistä toimijuutta mahdollistavista tai heikentävistä asioista, joita haastateltavat nostavat esille kertomuksissaan. Tutkimusasetelmassa minua on kiinnostanut erityisesti yksilö suhteessa rakenteeseen -asetelma, mikä on tyypillistä yhteiskuntatieteelliselle hahmottamiselle. Sosiaalisen kognition viitekehyksessä ajatellaan, että ihminen on tietoisesti havaintoja tekevä rationaalinen olento, joka jatkuvasti järkeistää kokemaansa. Aiempi tutkimus toimijuuden osalta tukee Banduran (2001) ajatuksia pystyvyyden tunteesta ja toimijuuden ilmentämisestä. Tutkielman aineiston perusteella yksilö ei kuitenkaan välttämättä suunnittele tai punnitse tavoitteellisesti vaihtoehtojaan esimerkiksi koulutukseen suuntautumisen suhteen. Aineiston perusteella yksilöä ohjaavat melko lyhyen aikavälin tavoitteet kuten mielenkiinto jotakin alaa kohtaan tai ylipäättään yksinkertaisesti jonkun työpaikan löytyminen pitkittyneen työttömyyden jälkeen. Teorian perusteella voidaan ajatella, että toimijuus on tällöin alentunut. Yksilö ilmentää toimijuutta, mutta tekojen vaikutukset eivät ole aktiivisen pohdinnan kohteena. Pelkkä työpaikan saaminen tuntuu tarpeeksi isolta tavoitteelta.

Tutkielman kautta voidaan tarkastella tutkimusasetelman mukaisesti heikossa työmarkkinatilanteessa olevien toimijuutta. Tutkielman kontekstissa eli välityömarkkinoilla yksilöt ilmentävät toimijuutta tavoitteenaan päästä töihin avoimille työmarkkinoille. Verrattuna teoriassa mainittuun työn merkitykseen yksilön kannalta, jolloin ihanteellisessa työmarkkina-asetemassa yksilö voi itse vaikuttaa työntekemisen tapaan ja ehtoihin, heikossa työmarkkinatilanteessa yksilö kohdistaa tavoitteensa työn suhteen perusasioihin. (Vrt. Kasvio 2014.) Aineiston perusteella voidaan vahvistaa Filatovin (2013) sekä Julkusen (2013) esille nostamaa epäilyä, että yhteiskunnassa on kahdenlaisia ehtoja työmarkkinoilla. Heikossa työmarkkina-asetemassa yksilön toimijuus on alentunut verrattuna vakituisissa työsuhteissa toimiviin yksilöihin. Tyypikertomuksia yhdistävä piirre on jonkinasteisen alistuneen aseman välittyminen: Kotiäidin kertomuksessa todetaan, kuinka apua yritetään tarjota Te -toimistojen kautta, mutta kun töitä ei ole, *ei tyhjältä voi nyhjästä*. Kertomuksessa, jossa terveydentila syö jaksamista, nähdään vielä vaihtoehtoja kouluttautua. Kuitenkin Kierrätyskeskusta pidetään takaporttina, jos asiat eivät luonnistukaan. Jopa sinnikkään tarinassa todetaan, ettei vakituisia työsuhteita taida enää olla tarjolla. Ikääntyneen kertomuksessa korkea ikä koetaan työllistymisen varsinaiseksi esteeksi.

Yksilöiltä edellytetään nykyisessä työelämässä jatkuvaa kouluttautumista tai vähintäänkin osaamisen säännöllistä päivittämistä. Työelämän odotukset heijastelevat työmaailman rakenteellista muutosta, jossa alkutuotannon työpaikkoja on vähentynyt ja työ keskittyy yhä enemmän palvelu- ja asiantuntijatyöhön. Kaikilla ei ole intoa lähteä suorittamaan kokonaisia uusia tutkintoja eikä monivuotisten tutkintojen tekeminen välttämättä ole yhteiskunnan kustannustenkaan kannalta järkevää. Työpaikkoja tulisi kannustaa kouluttamaan ja kehittämään henkilöstöään aktiivisesti. Riskialoille, joilla on toistuvasti henkilöstövähennyksiä, tulisi kohdentaa erilaisia toimenpideohjelmia henkilöstön työelämäsiirtymien varalle. Haastateltujen kertomuksissa ei noussut esille tuen tarvetta ryhmätason toimijoilta kuten työnantajilta tai perheeltä. Kuitenkin aineiston perusteella ryhmätason tuki oli joidenkin kohdalla ollut ratkaisevassa roolissa opintoihin suuntautumisen suhteen tai työpaikan hankinnassa. Pohdittavaksi jää, ovatko haastateltavat omaksuneet yhteiskunnan asenneilmaston mukaisen roolin, jossa työttömyys nähdään ensisijaisesti yksilöstä johtuvien tekijöiden aiheuttamaksi. (Vrt. Hallitusohjelma 2015.) Useassa kertomuksessa nousi esille informantin alentunut itsetunto työttömyyden pitkittyessä.

Tässä tutkielmassa en kysynyt taustatietoja haastateltavien kotitalouden tyypistä tai varallisuudesta. Teoriaosuudessa esiteltyjen havaintojen mukaan edellä mainituilla tekijöillä on huomattava rooli työttömyyden jälkeisissä valinnoissa ja työllistymisessä. (Ks. esim. Koistinen 2014.) Verrattuna tutkielman teoriapohjaan voisi ryhmätason eli muiden valtuutuksien varassa olevaa toimijuutta avata jatkotutkimuksessa enemmän. Kenties sosiaaliseen pääomaan keskittyvä tutkimus avartaisi myös ryhmätason toimijuuden luonnetta.

Teoriassa nousi esiin yksilöltä edellytettävä toimijuuden ylläpitäminen ja kyky ennakoida muutoksia (ks. Åkerblad 2014). Myös Koistinen (2014) huomioi, että yksilön riskiä takaamaan työmarkkinoilla tarvitaan enemmän tukea rakenteen tasolta. Mielestäni yhteiskunnassa tulisi olla säännöllistä keskustelua eri alojen työllistävyyydestä sekä koulutuksellisista vaihtoehdoista. Yhteiskunnan tasolla tulisi pyrkiä ennakoimaan työelämän suuria muutoksia sen sijaan, että yritetään minimoida haittoja murrosten jo tapahduttua. Esimerkiksi jonkin tietyn teollisuuden alan siirtyminen Suomesta muualle on tällainen aineistossa esiintynyt suuri muutos.

Yhteiskunnan tulisi käyttää vahvemmin valtaa ohjattaessaan yksilöitä kohden yhteiskunnan tavoitteita. Vähintäänkin käytännöllisen tiedon tuottaminen työmarkkinatilanteesta ja julkisen keskustelun aktiivinen ylläpitäminen tulisi olla näkyvämmässä roolissa. Yksilötasolla on vaikea tehdä työllisyyttä koskevia johtopäätöksiä pelkän tilastotiedon ja työttömyyslukujen perusteella.

Yhteiskunnalla tulisi olla myös keskeinen rooli tasatessaan työelämän suhdanne- ja rakennevaihtelujen tuottamaa työttömyyttä. Muutoin on vaarana, että yhteiskunnassa vahvan toimijuuden omaavat yksilöt hallitsevat ja toiset putoavat aktiivisen kansalaisuuden toiselle puolelle. Tällöin sosiaaliset verkostot ja ryhmätasolla jaettu tieto vahvistavat toimijuutta niiden kohdalla, joiden verkostot ovat vahvat.

Aktivointipolitiikan synnyttämät välityömarkkinat pyrkivät osaltaan tarjoamaan mahdollisuuksia heikossa työmarkkinatilanteessa oleville työhön sekä osaamisen ja ammattitaidon kartuttamiseen. Käytännössä nämä toimenpiteet perustuvat määräaikaisiin palkkatuettuihin työsuhteisiin. Mainitut pätkätyösuhteet eivät ratkaise pysyvästi yhteiskunnan työttömyystilannetta. Yhteiskunnan toimesta tulisi tehdä rakenteellisia ratkaisuja, joilla kyettäisiin käyttämään jokaisen yksilön potentiaalia tehdä töitä ja huolehtia omasta toimeentulostaan.

Huhtikuussa 2016 julkisuudessa keskustellaan jälleen kannustinloukkujen rajoittamista työmarkkinoista. Työttömän yksilön ajatellaan valitsevan yhteiskunnan tukien varassa elämisen töiden tekemisen sijaan. Olen työssäni rekrytoinut useita pitkäaikaistyöttömiä palkkatuella töihin. Osa työntekijöistä on maininnut erikseen, että nettotulo ei kasva töiden tekemisen kautta. Työntekeminen on merkinnyt yksilöille kuitenkin niin paljon muutakin kuin rahallista korvausta, että he ovat valinneet töiden tekemisen. Tuntumani mukaan yksilö haluaa tuntea itsensä osalliseksi yhteiskunnassa. Olisi mielenkiintoista nähdä tilastollista tutkimusta niiden henkilöiden lukumäärästä ja motiiveista, jotka todella jäävät kotiin kannustinloukkujen varjolla. Tutkielman aineistossa kannustinloukkuja ei mainittu kertaakaan.

Yhteiskunnallisen keskustelun painopistettä tulisi tutkielman esiin nostamien havaintojen perusteella siirtää pois kannustinloukuista mahdollisuuksien luomiseen. Heikossa työmarkkinatilanteessa toimijuuden aleneminen on paitsi yksilön, myös yhteiskunnan kannalta resurssien hukkaamista. Yksilöiden työhaluihin tulisi vastata syyllistämisen sijasta.

LÄHTEET

Aaltola, Juhani (2001) Filosofia, tiede, ymmärtäminen. Teoksessa: Aaltola, Juhani & Valli, Raine (toim.) (2001) Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. PS-Kustannus: Jyväskylä. (10-25)

Alasuutari, Pertti (1993) Laadullinen tutkimus. 3. Uudistettu painos. Vastapaino: Jyväskylä.

Andres, Molly; Squire, Corinne & Tamboukou, Maria (edit.) (2013) Doing Narrative Research. Sage: Los Angeles/London/New Delhi/Singapore/Washington DC.

http://www.sagepub.in/upm-data/56417_Andrews__Doing_Narrative_research.pdf

Archer, Margaret (2003) Structure, Agency And the Internal Conversation. Cambridge University Press: Cambridge.

Arnkil, Robert; Spangar, Timo; Jokinen Esa (2012) Selvitys heikossa työmarkkina-asemassa olevien palveluista Pohjoismaissa sekä Alankomaissa, Iso-Britanniassa, Saksassa ja Ranskassa.

Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja. Työ ja yrittäjyys 10/2012. Työ- ja elinkeinoministeriö 2012. Viitattu 18.1.2015

http://www.tem.fi/files/32256/TEMjul_10_2012_web.pdf

Bandura, Albert (1995) Self-efficacy in Changing Societies. Cambridge university Press: Cambridge.

Bandura, Albert (1997) Self-efficacy – The Exercise of Control. W.H. Freeman and Company: New York.

Bandura, Albert (2001) Social Cognitive theory: An agentic Perspective. Annu. Rev. Psychology. 2001/52: (1-26)

Biesta, Gert & Tedder, Michael (2007) Agency and learning in the lifecourse: Towards an ecological perspective. Studies in the Education of Adults Vol.39, No.2 (132-149)

Billet, Stephen & Pavlova, Margarita (2005) Learning through working life: self and individuals' agentic action. *International Journal of Lifelong Education*. (24) 3. (1-22)

Björklund, Liisa & Hallamaa, Jaana (2013) Miten kannustaa ihmisiä työmarkkinoille eettisesti ja kestävästi? Teoksessa: Karjalainen, Vappu & Keskitalo, Elsa (toim.) 2013. Kaikki työuralle! Työttömien aktivointipolitiikkaa Suomessa. Juvenes Print –Suomen yliopistopaino Oy: Tampere. (150-170)

Eskola, Jari & Suoranta, Juha (1998) Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Vastapaino: Tampere.

Eteläpelto, Anneli; Vähäsantanen, Katja; Hökkä, Päivi & Paloniemi, Susanna (2014) Miten käsitteellistää ammatillista toimijuutta työssä? *Aikuiskasvatus* 2014:3 (202-214)

Evans, Karen (2007) Concepts of bounded agency in education, work, and the personal lives of young adults. *International Journal of Psychology*. Vol. 42, issue 2, 2007 (85-93)

Filatov, Tarja (2013) Selvitys välityömarkkinoiden mahdollisuuksista tukea vaikeasti työllistyvien työelämään osallistumista ja työmarkkinoille pääsyä. Selvityshenkilö Tarja Filatovin raportti työministeri Lauri Ihalaiselle 2013. TEM raportteja 7/2013. Työ- ja elinkeinoministeriö.

Viitattu 28.10.2015

http://www.tem.fi/files/35574/TEMrap_7_2013.pdf

Giddens, Anthony (1984) Yhteiskuntateorian keskeisiä ongelmia: toiminnan, rakenteen ja ristiriidan käsitteet yhteiskunta-analyysissa. Otava: Helsinki.

Gordon, Tuula (2005) Toimijuuden käsitteen dilemmoja. Teoksessa: Meurman-Solin, Anneli & Pyysalo, Ilkka (toim.) 2005 *Ihmistieteet tänään*. Gaudeamus. Tammer-Paino Oy: Tampere. (114-130)

Heikkinen, Hannu L.T. (2001) Narratiivinen tutkimus – Todellisuus kertomuksena. Teoksessa: Aaltola, Juhani & Valli, Raine (toim.) (2001) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II*. PS-Kustannus: Jyväskylä. (116-132)

Hitlin, Steven; Glen H. Elder and Jr. (2007) Time, Self, and the Curiously Abstract Concept of Agency. *Sociological Theory*, Vol. 25, No 2. (170-191)

Hogg, M. (ed.) (2004) *Social psychology. Volume I. Social cognition and social perception*. SAGE Publications: London.

Hokkanen, Liisa (2014) *Autetuksi tuleminen. Valtaistavan sosiaalisen asianajon edellyttämät toimijuudet*. Väitöskirja: Lapin yliopisto. Lapin yliopistokustannus: Rovaniemi.

Hulkko, Laura & Tossavainen, Pekka (2009) *Työttömyys ennen ja nyt*. Teoksessa Pärnänen, Anna & Okkonen, Kaisa-Mari (toim.) (2009) *Työelämän suurten muutosten vuosikymmenet*. Tilastokeskus. Multiprint Oy: Helsinki. (181-199)

Hyvärinen, Matti & Löyttyniemi, Varpu (2005) *Kerronnallinen haastattelu*. Teoksessa Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.) (2005) *Haastattelu – Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Gummeruksen kirjapaino Oy: Tampere. (189-222)

Hänninen, Vilma (2000) *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto, sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos. Tampereen yliopistopaino Oy Juvenes Print: Tampere.

Jahoda, Marie (1982) *Empolyment and unemployment – A Social-psychological analysis*. Great Britain University Press: Cambridge.

Julkunen, Raija (2009) *Suomalainen palkkatyön yhteiskunta*. Teoksessa Pärnänen, Anna & Okkonen, Kaisa-Mari (toim.) 2009 *Työelämän suurten muutosten vuosikymmenet*. Tilastokeskus. Multiprint Oy: Helsinki. (15-40)

Julkunen, Raija (2013) *Aktivointipolitiikka hyvinvointivaltion paradigman muutoksena*. Teoksessa: Karjalainen, Vappu & Keskitalo, Elsa (toim.) 2013. *Kaikki työuralle! Työttömien aktivointipolitiikkaa Suomessa*. Juvenes Print – Suomen yliopistopaino Oy: Tampere. (21-44)

Kaasila, Raimo (2008) Eri lähestymistapojen integroiminen narratiivisessa analyysissä. Teoksessa: Kaasila, Raimo; Rajala, Raimo & Nurmi, Kari (toim.) (2008) Narratiivikirja: Menetelmiä ja esimerkkejä. Lapin yliopistokustannus: Rovaniemi. (41-66)

Kansanen, Pekka (2013) Puheenjohtajan kynästä. Teoksessa Vehkasalo, Veera (toim.) Pääkaupunkiseudun Kierrätyskeskus Oy:n Vuosikertomus 2013. Miktor: Helsinki.

Kasvio, Antti (2014) Kestävä työ ja hyvä elämä. Gaudeamus. Tammerprint Oy: Tampere.

Keskitalo, Elsa (2013) Tavoitteena aktiivinen kansalaisuus. Teoksessa: Karjalainen, Vappu & Keskitalo, Elsa (toim.) 2013. Kaikki työuralle! Työttömien aktivointipolitiikkaa Suomessa. Juvenes Print –Suomen yliopistopaino Oy: Tampere. (45-72)

Keskitalo, Elsa & Karjalainen, Vappu (2013) Mikä on aktivointi ja aktivointipolitiikka? Teoksessa: Karjalainen, Vappu & Keskitalo, Elsa (toim.) 2013. Kaikki työuralle! Työttömien aktivointipolitiikkaa Suomessa. Juvenes Print –Suomen yliopistopaino Oy: Tampere. (7-18)

Koistinen, Pertti (2014) Työ, työvoima ja politiikka. Vastapaino: Vantaa.

Kotkas, Toomas (2013) Sopimuksellisuus sosiaalioikeudessa – esimerkkinä julkisen työvoimapalvelun ja työttömyysturvan asiakassuunnitelmat. Teoksessa: Karjalainen, Vappu & Keskitalo, Elsa (toim.) 2013. Kaikki työuralle! Työttömien aktivointipolitiikkaa Suomessa. Juvenes Print –Suomen yliopistopaino Oy: Tampere. (73-95)

Kumpulainen, Kristiina; Krokfors, Leena; Lipponen, Lasse, Tissari, Varpu, Hilppö, Jakko ja Rajala, Antti (2010): Oppimisen sillat –kohti osallistavia oppimisympäristöjä. Yliopistopaino: Helsinki.

Laitinen, Merja & Uusitalo, Tuula (2008) Narratiivinen lähestymistapa traumaattisten elämäkokemusten tutkimuksessa. Teoksessa: Kaasila, Raimo; Rajala, Raimo & Nurmi, Kari (toim.) (2008) Narratiivikirja: Menetelmiä ja esimerkkejä. Lapin yliopistokustannus: Rovaniemi. (106-149)

Leinikki, Sikke (2009) Pelon ja toivon välissä. Pätkätyöläisen urakerronta. Väitöskirja: Helsingin yliopisto. Työelämäjulkaisut –TJS Opintokeskus. Yliopistopaino: Helsinki.

Lähteenmaa, Jaana (2010) Nuoret työttömät ja taistelu toimijuudesta. Työpoliittinen Aikakauskirja 4/2010 (51-63)

Mahlakaarto, Salme (2010) Subjektiksi työssä –Identiteettiä rakentamassa voimaantumisen kehitysohjelmassa. Väitöskirja: Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä University Printing House: Jyväskylä.

MqQuaid, Ronald & Lindsay, Colin (2005) The concept of employability. Urban Studies, vol. 42 nro 2, (197-219)

Pirnes, Esa & Tiihonen, Arto (2011) Merkityksellisen ja kokemuksellisen (kansalais) toimijuuden pelikenttä. Yhteiskuntapolitiikka 76 (2011):4 (436-448)

Pohjola, Matti; Pekkarinen, Jukka; Sutela, Pekka (2006) Taloustiede. WSOY oppimateriaalit: Helsinki.

Saikku, Peppi (2013) Näkökulmia työttömän työkykyyn ja työkyvyn arviointiin. Teoksessa: Karjalainen, Vappu & Keskitalo, Elsa (toim.) 2013. Kaikki työuralle! Työttömien aktivointipolitiikkaa Suomessa. Juvenes Print –Suomen yliopistopaino Oy: Tampere. (120-149)

Salo, Ulla-Maija (2008) Keskustelu, kertomukset ja performatiivisuus. Teoksessa: Kaasila, Raimo; Rajala, Raimo & Nurmi, Kari (toim.) (2008) Narratiivikirja: Mentelmiä ja esimerkkejä. Lapin yliopistokustannus: Rovaniemi. (68-104)

Sihto, Matti; Tallamaria, Maunu; Sardar, Paula (2014) Työvoimapolitiittisilla toimenpiteillä sijoittuminen vuonna 2012. TEM- analyyseja 62/204. Työ- ja elinkeinoministeriö 2014.

Viitattu 18.1.2015

http://www.tem.fi/files/41733/Toimenpiteilta_sijoittuminen_2012.pdf

Siltala, Juha (2007) Työelämän huonontumisen lyhyt historia –Mukana uudet huononnuksat. Otavan Kirjapaino Oy: Keuruu.

Syrjälä, Leena (2007) Elämäkerrat ja tarinat tutkimuksessa. Teoksessa Ikkunoita tutkimusmetodeihin 1 –Metodin valinta ja aineistonkeruu: vinkkejä aloittelevalle tutkijalle. Ps-kustannus: Jyväskylä.

Tonttila, Jarkko (2015) Työpolitiikan palvelurakennearviointi: ”Asiakaslähtöisempää ja tuloksellisempaa palvelua.” Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisu. Työ ja yrittäjyys. 1/2015. Työ- ja elinkeinoministeriö 2015. Viitattu 18.1.2015
http://www.tem.fi/files/41831/TEMjul_1_2015_web_15012015.pdf

Töttö, Pertti (2004) Syvällistä ja pinnallista – Teoria, empiria ja kausaalisuus sosiaalitutkimuksessa. Vastapaino: Tampere.

Vlandas, Tim (2013) Mixing apples with oranges? Partisanship and active labour market policies in Europe. Journal of European Social Policy 23(1) (3-20)

Åkerblad, Leena (2014) Epävarmuuden tuolla puolen. Muuttuvat työmarkkinat ja prekaari toimijuus. Juvenes Print –Suomen Yliopistopaino Oy: Tampere.

INTERNETLÄHTEET:

Pääkaupunkiseudun Kierrätyskeskus Oy:n sosiaalinen vastuu. Viitattu 23.1.2015
http://www.kierratyskeskus.fi/yrittys/sosiaalinen_vastuu

Pääministeri Juha Sipilän hallituksen strateginen ohjelma. 29.5.2015. Ratkaisujen Suomi. Hallituksen julkaisusarja 10/2015. Edita prima, 2015. Viitattu 19.11.2015
http://valtioneuvosto.fi/documents/10184/1427398/Ratkaisujen+Suomi_FI_YHDISTETTY_nettil.pdf/801f523e-5dfb-45a4-8b4b-5b5491d6cc82

Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma. 22.6.2011. Valtioneuvoston kanslia. Viitattu 18.1.2015
<http://valtioneuvosto.fi/documents/10184/147449/Kataisen+hallituksen+ohjelma/81f1c20f-e353-47a8-8b8f-52ead83e5f1a>

Työ- ja elinkeinoministeriö (TEM) Välityömarkkinat.

Viitattu 18.1.2015

<http://www.tem.fi/valityomarkkinat>

Työllisyyskatsaus helmikuu 2016. Työ- ja elinkeinoministeriö 2016.

Viitattu 12.4.2016

https://www.tem.fi/files/44907/TKAT_Helmi_2016.pdf

Työpolitiikan vaikuttavuus ja vaihtoehdot. Tutkimus työpoliittisten toimenpiteiden toimivuudesta, tuloksista ja tulevaisuudesta (TYVA). Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminta.

Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 3/2016.

Viitattu 12.4.2016

http://tietokayttoon.fi/documents/10616/2009122/3_TYVA.pdf/ccff9ee3-4de3-4186-9117-eb5c800468db?version=1.0